

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

RUMELİ AĞIZLARINDA İLĞİ CÜMLELERİ

Sedef KILIÇ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

RUMELİ AĞIZLARINDA İLGi CÜMLELERİ

Sedef KILIÇ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Sedef Kılıç tarafından hazırlanan "Rumeli Ağzılarında İlgili Cümleleri" başlıklı bu çalışma, 12.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Melike ÜZÜM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12.01.2018

Sedef KILIÇ

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- Tezimin/Raporumun 23.01.2019 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

23 /01/2018

Sedef KILIÇ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Nurettin DEMİR danışmanlığında tarafımdan retildeğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Sedef KILIÇ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam ve yüksek lisans eğitimim boyunca bana yol gösteren tez danışmanım sayın Prof. Dr. Nurettin DEMİR'e rehberliği, katkıları ve destekleri için teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca görüŐlerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim, verdikleri derslerle alana bakıŐ aımı değiştiren ve beni araŐtırmaya teŐvik eden değerli bölüm hocalarım Prof. Dr. Emine YILMAZ, Doç. Dr. Mevlüt ERDEM, Doç. Dr. İbrahim AYDEMİR, Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e emeklerinden ötürü teŐekkürlerimi sunarım.

Çalışmam süresince burs vererek tezimin tamamlanmasına katkıda bulunan Türk Dil Kurumu'na teŐekkürlerimi sunarım.

Ayrıca maddi ve manevi açıdan her daim destekçim olan sevgili aileme sabırları, hoŐgrleri ve anlayıŐları için gönülden teşekkür ederim.

ÖZET

KILIÇ, Sedef. *Rumeli Ağızlarında İlgî Cümleleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

14. yüzyıldan itibaren Balkanlarda geniş bir kullanım alanı bulan Türk dili, tarihsel süreçte, başta Slav dilleri olmak üzere bölgedeki halklar tarafından konuşulan Hint-Avrupa dillerinin etkisi altında kalmış ve böylece, bölgede yeni ve Anadolu ağızlarından farklı bir ağız alanı oluşmuştur. Rumeli veya Balkan ağızları olarak anılan bu varyantlar çeşitli sosyo-linguistik sebepler dolayısıyla fonetik, morfolojik ve sentaktik açıdan değişime maruz kalmıştır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan ve sentaksın çalışma alanına giren ilgi cümleleri de bahsedilen etkiler sonucunda farklı bir görünüm kazanmıştır.

Bu çalışmada, çeşitli metinlerin taranmasıyla elde edilen örnekler üzerinden, Balkan coğrafyasında konuşulan Türkçe varyantlardaki ilgi cümlelerinin kullarımdaki işlevleri, dil etkileşimi sonucu değişen yapısal ve sözdizimsel özellikleri ele alınacaktır. Rumeli ağızlarında kullanılan ilgi cümlelerinin Türkiye Türkçesindeki benzer yapılardan ayrılan yönleri üzerinde durulacak ve işlevsel açıdan ilgi cümleleri yerine kullanılabilen bazı cümle çeşitleri de bu bağlamda değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler

Rumeli ağızları, ilgi cümleleri, bağımlı cümle, sözdizimi.

ABSTRACT

KILIÇ, Sedef. *Relative Clauses in Rumelian Turkish Dialects*, Master Thesis, Ankara, 2018.

The Turkish language, which has been widely used in the Balkans since the 14th century, has been under the influence of the Indo-European languages spoken by the people in the region, especially the Slavic languages, and thus, a new dialect area was formed in this region, different from Anatolian dialects. These variants, which are called Rumeli or Balkan dialects, have changed in phonetic, morphological and syntactic aspects because of various socio-linguistic reasons. Relative clauses which are the main theme of our thesis and about syntax, also have taken on a different appearance as a result of the mentioned effects.

In this study, through analysed texts, relative clauses which are used in Turkish variants in Balkan area, will be discussed in terms of their function, structural and syntactic properties which have changed as a result of language contact. Relative clauses used in Rumelian dialect, will be compared with similar structures in Modern Turkish. Their similar and different properties will be emphasized and some types of clauses that can be used in place of relative clauses in functional terms will be evaluated in this sense.

Key Words

Rumelian dialects, relative clauses, subordinate clauses, syntax.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: LİTERATÜR ÖZETİ.....	4
1.1. İlgı Cümleleri Üzerine Araştırmalar	4
1.2. Türkçe Cümle Çalışmalarında İlgı Cümlelerinin Ele Alınışı.....	6
1.3. Araştırma Konusu Olarak İlgı Cümleleri	7
1.3.1. Sınırlayıcı ve Sınırlayıcı Olmayan İlgı Cümleleri	9
1.3.2. İlgı Cümlelerinin Konumsal Türleri.....	9
1.3.3. Dillerin İlgı Cümlesi Oluşturma Yöntemleri	11
1.4. Rumeli Türkleri ve Dilleri	15
2. BÖLÜM: İŞLEVLERİ AÇISINDAN İLGİ CÜMLELERİ	20
3. BÖLÜM: YAPISAL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İLGİ CÜMLELERİ.....	24
3.1. Fiilin Çekim Özellikleri Açısından.....	24
3.1.1. Bitimsiz Yapıdaki İlgı Cümleleri	24
3.1.2. Bitimli Yapıdaki İlgı Cümleleri	30
3.2. Konumsal Türleri Açısından	33
3.3. Koşul Yan Cümleleri.....	36

4. BÖLÜM: SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İLGI CÜMLELERİ	38
4.1. İlgı Cümlesinin Oluşum Aşamaları	38
4.2. Nitelenen Ögenin Ana Cümle ve Yan Cümle Açısından Konumu	40
4.2.1. Bitimsiz İlgı Cümleri.....	40
4.2.2. Bitimli İlgı Cümleri	42
4.3. Ortaçlarla Kurulan İlgı Cümlelerinde Ortaç Ekinin Seçimi	43
4.4. Dış Sözdizimsel Özellikleri Açısından İlgı Cümleri	47
4.4.1. Sözcük Türü Olarak Nitelenen Öge	47
4.4.2. Nitelenen Ögenin Yapısı.....	48
4.4.3. Başadın Temel Cümle İçindeki Sözdizimsel İşlevleri	52
4.5. İç Sözdizimsel Özellikleri Açısından İlgı Cümleri	57
4.5.1. Nitelenen Ögenin İlgı Cümlesi İçerisindeki Sözdizimsel İşlevleri	57
4.5.2. İlgı Cümlesinin Öge Dizimi.....	65
5. BÖLÜM: ÖZERK NİTELEME	70
5.1. Yok + İlgı Zamiri Biçiminde Kurulan Yapılar	77
5.2. Koşul Yan Cümleri	79
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	86
TARANAN METİNLER	90
EK 1. ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU	91
EK 2. ORJİNALLİK RAPORU	92

KISALTMALAR DİZİNİ

akz.	ismin -i durumu
bk.	bakınız
g.z.	geniş zaman
gç.z.	geçmiş zaman
i.d.e.	ilgi durum eki
i.z.	ilgi zamiri
s.f.	sıfat fiil
NP	ad öbeği
ş.z.	şimdiki zaman
TT.	Türkiye Türkçesi

GİRİŞ

Ağız araştırmalarında sözdizimi konusunun ihmal edildiği bilinen bir gerçektir. Çalışmaların çoğunda sözdizimine ya hiç değinilmez ya da konu cümle çeşitleriyle sınırlanarak verilir. Rumeli ağızlarının sözdizimiyle ilgili incelemeler de yeterli düzeyde değildir. Bu çalışmalarda, genel olarak belirli bölgelerde konuşulan varyantlar ele alınmış, bu varyantlarda görülen yan cümle yapıları kısaca tanıtılmıştır. Özel olarak ilgi cümlelerini ele alan Türkçe yayınların sayısı da oldukça azdır. Bu gibi eksiklikler bizi, bir bağımlı cümle türü olan ve bölge dillerinin etkisiyle farklı bir görünüm kazanan ilgi cümlelerini incelemeye sevk etti.

14. asırdan itibaren Balkanlarda kullanım alanı bulan Türk dili, tarihsel süreçte bölgedeki halklar tarafından konuşulan Hint-Avrupa dillerinden etkilenmiş ve bu etkileşimin sonuçları dilin çeşitli düzlemlerinde kendini göstermiştir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan ilgi cümleleri, bu tür etkileşimler sonucu Rumeli ağızlarında farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu çalışmada, Balkan coğrafyasında konuşulan Türkçe varyantlardaki ilgi cümlelerinin kullarımdaki işlevleri, bahsedilen etkiler sonucu değışen yapısal ve sözdizimsel özellikleri, bunların Türkiye Türkçesindeki benzer yapılardan ayrılan yönlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Türkçede ilgi cümlesi oluşurmada kullanılan ortaçlar, yapılan çalışmalarda çoğunlukla kelime bazında ve biçimbirimsel özellikleri açısından ele alınmıştır. Bu çalışmada, ortaçlar, fiillere çeşitli ekler getirilerek oluşturulan fiil soylu sözcükler olmaları açısından değil, çevresindeki ögelerle kurduğu ilişki bakımından, sözdizimsel bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu birimler, bağılı oldukları üst cümleyle ilişkileri açısından değerlendirilmiştir.

Çalışma hazırlanırken hem geleneksel anlayış hem modern dilbilim kuramları doğrultusunda yapılan incelemelerden yararlanılmıştır. Cümle ögeleri konusuna bağımsal dilbilgisinin öge ayırımına başvurulmuştur. Çalışmanın, alan araştırmacılarından oluşan bir kitleye hitap edeceği düşüncesinden yola çıkılarak kullanılan tüm terim ve kavramlar açıklanmamış, yalnızca aşılmadık terimler kullanıldığında bunların açıklaması yapılmıştır.

Çalışmada, bahsedilen bölge ağızlarından çeşitli araştırmacılar tarafından derlenen metinlerin taranmasıyla elde edilen örnekler kullanılmış; bu örnekler üzerinden tespit edilen özellikler, oluşturulan kavramsal çerçeveye göre betimlenmeye çalışılmıştır. Tarafımızdan metin derlemesi yapılmamıştır.

Örnek cümleler, bölge ağızları üzerine hazırlanmış tezlerden, kitaplardan ve çeşitli dergilerde yayınlamış metinlerden elde edilmiştir. Ele alınan ağızlar oldukça geniş bir alana yayıldığından, mümkün olduğunca her bölgeden çok sayıda metin taranmaya çalışılmıştır. Kabaca ifade edilmesi gerekirse tezde, Türkiye sınırları içerisinde Edirne, Tekirdağ; Türkiye dışında Bulgaristan, Yunanistan, Kosova, Makedonya çevresindeki köy, kasaba ya da daha büyük yerleşim yerlerinden derlenen metinler kullanılmıştır. Taranan metinlerin kaynakçaları tezin sonuna eklenmiştir.

Metinler, genelde anlatı türleri ve günlük konuşma parçalarını içermektedir. Anlatı türlerinin bazı kalıplaşmış ifadeler içerebileceği düşüncesiyle, örneklerin daha çok günlük konuşma metinlerinden seçilmesine gayret edilmiştir.

Kullanılan metinlerde, seslerin gösterilmesi konusunda bir birlik yoktur; aynı ses için farklı derlemeciler tarafından farklı gösterimler kullanılmıştır. Bu çalışma seslerin incelenmesini içermediğinden, kullanılan örneklerdeki farklı gösterimler metindeki orijinal biçimiyle verilmiştir.

Örneklerde, ilgi cümleleri bağlı olduğu cümlelerle birlikte verilmiştir. Bağlamın anlaşılması durumunda ise örnek cümle, öncesindeki ya da sonrasındaki cümlelerle birlikte ele alınmıştır. Örnek cümlenin kaynağı ve hangi ağızdan alındığı hemen cümle sonunda gösterilmiştir. Anlaşılmayacağı düşünülen örnekler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Örnek cümlelerdeki başadlar altı çizili olarak yazılmış, ilgi cümlesinin sınırları parantez () ile, ilgi yapısı ise köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir.

Çalışma giriş, dört ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin amacı, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Rumeli ağız bölgesi, ilgi cümleleriyle ilgili çalışmalar ve konunun kuramsal arka planı ele alınmıştır. Konunun kuramsal çerçevesi oluşturulurken, genel olarak dünya dillerindeki ilgi cümleleri tipolojileri üzerinde durulmuş, Türkçe ile ilgili özellikler ana bölümler içerisinde verilmiştir.

İkinci bölümde ilgi cümlelerinin hangi işlevlerde kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ilgi cümlelerinin yapısal özellikleri çeşitli alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir.

Dördüncü bölüm çalışmanın en geniş kısmını oluşturur ve çeşitli alt başlıklar içerir. Bu bölümde ilgi cümleleri sözdizimsel özellikleri açısından ele alınmış; ilgi cümlelerinin nasıl oluşturulduğu, ortaç ekinin hangi ölçütlere göre seçildiği incelenmiştir. İlgi cümleleri önce dış sözdizimsel sonra iç sözdizimsel özellikleri açısından değerlendirilmiş ve genelden özele doğru bir akış izlenmiştir.

Beşinci bölümde *başsız (headless)* ilgi cümleleri *özerk niteleme* adı altında ele alınmıştır. Bu yapıların sıradan ilgi cümlelerinden benzer ve farklı yönleri, özerk nitelemeye benzer işlevlerde kullanılan koşul yan cümleleri, Rumeli ağızlarında özerk niteleme ifade eden bazı özel yapılar üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde, çalışmayla ilgili genel değerlendirme yapılmış ve ulaşılan sonuçlar aktarılmıştır.

1. BÖLÜM

LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. İLĞİ CÜMLELERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

İlgi cümleleri, 1970'li yıllardan itibaren çeşitli dilbilim kuramları temelinde, dillerin müstakil olarak ele alındığı ya da farklı dillerin bir arada ele alındığı pek çok çalışmaya konu olmuştur. Türkçedeki ilgi yapılarının yeni yöntemler ışığında ele alındığı çalışmalar da, yine bu dönemden itibaren görülmeye başlanır (Akerson-Özil, 2015: 33; Karabulut-Ulutaş, 2007: 910). Bu tür çalışmalara geçmeden önce, geleneksel dilbilgisi kitaplarında ve bu doğrultuda yapılan diğer incelemelerde konunun nasıl ele alındığına değineceğiz.

Türkçe ilgi cümleleri, çeşitli çalışmalarda *ortaç*, *sıfat fiil*, *sıfat eylem* adlarıyla anılan yapılarla kurular. Geleneksel çalışmalarda ortaçlar, taşıdıkları zaman ve hareket unsurlarından yola çıkılarak tanımlanmış, ortaç kuran eklerin dökümü yapılmış, dahil oldukları cümlelerde hangi sözdizimsel işlevlerde kullanıldıkları üzerinde durulmuştur (bk. Ergin, 2013; Banguoğlu, 2000; Gencan, 1971). Yani bu çalışmalarda ortaçların oluşturduğu sözdizimsel yapılardan ziyade, onların morfolojik özelliklerine dikkat çekilmiştir.

Konunun geleneksel bağlamda ele alındığı araştırmalardan biri de Üstüner'in *Anadolu Ağzlarında Sıfat Fiiller* (2002) adlı çalışmasıdır. Üstüner burada, mevcut sıfat fiil eklerinin yanı sıra yazı dilinde bulunmayan sıfat fiil ekleri ve bu eklerin işlevleri, bunların başka eklerle kalıplaşmaları sonucu kazandıkları yeni işlevler, kelime gruplarında kullanımları ve cümlede hangi işlevlerde kullanıldıkları gibi konulara değinir. Nesrin Bayraktar da *Türkçede Fiilimsiler* (2004) adlı kitabında, benzer bir yaklaşımla ortaç konusunu ele alır. Orhun döneminden başlayarak Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılan fiilimsi eklerini ve bunların çeşitli eklerle kaynaşmaları sonucu oluşan birimlerin hangi işlevlerde kullanıldıklarını inceler. Yani bu çalışmalar da daha çok biçimbirim ağırlıklıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz geleneksel çalışmalarda ortaçların zaman kavramı taşıdığı belirtilir ve ortaç ekleri ifade ettikleri zamana göre gruplara ayrılarak değerlendirilir. Ortaç ekinin seçiminde zaman unsurunun belirleyici olduğu ifade edilir. Bu eklerin

seçimini belirleyen ölçütler, özellikle yabancı araştırmacılar tarafından yapılan pek çok incelemenin konusunu oluşturur.

Ortaçları yalnızca morfolojik birimler olarak değil, daha karmaşık yapılar olarak gören bu çalışmaların Underhill'in *Turkish Participle* (1972) adlı çalışmasıyla başladığı, bu çalışmanın daha sonra yapılacak pek çok çalışmanın temelini oluşturduğu ve sonraki tartışmaların burada ortaya atılan fikirler temelinde dallandığı söylenebilir. Underhill (1972), nitelenen ögenin bağımlı cümledeki işlevinden yola çıkarak bir ayırım yapar. Ona göre, baş isim ana cümlelerin öznesi ise *-An*, öznesi değilse *-Dik* tipi bir yapı görülür. Ortaç eklerinin sınıflandırılmasında kullanılan bir diğer ölçüt ise ortacın ilgi eki alıp almamış olmasıdır (bk. Dede, 1978; Csato, 1985). Ancak bazı araştırmacılar, bu tür ölçütlerin bazı ilgi yapılarındaki kullanımları açıklamada yetersiz kaldığını ve ortaç eki seçiminin, öznelerin cümle içindeki farklı konumlarından kaynaklandığını öne sürerler (bk. Öztürk, 2008; Özsoy, 1994).

Konuyu bölümler halinde ele alan makaleler dışında, Türkçe ilgi yapılarını çeşitli yönlerden inceleyen eserler de mevcuttur. Bunlardan biri Geoffrey Haig tarafından kaleme alınan *Relative Constructions in Turkish* (1998) adlı kitaptır. Türkçede isimleştirme, niteleme, özne dışındaki birimlerin nitelenmesinde başadın durumu, ortaç ekinin seçimi çalışmanın başlıca konularını oluşturur.

İlgi yapılarını çeşitli düzlemlerde, ayrıntılı olarak ele alan incelemelerden bir diğeri Akerson ve Özil tarafından yapılmıştır. *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Cümleler* (2015) adlı bu eserde araştırmacılar, hem geleneksel dilbilgisi verilerinden hem de çağdaş dilbilim kuramlarından yararlanarak ilgi yapılarını işlevsel, biçimbirimsel ve sözdizimsel özellikleri; zaman-görünüş-kip anlatımları açısından değerlendirirler. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en belirgin özellik, bizce, konuyu bahsedilen bütün düzlemlerde ele alması ve tüm bunlar arasındaki bağlantıyı oldukça sistemli bir biçimde aktarabilmesidir.

Şimdiye kadar değindiklerimiz dışında, Türkçe de dahil olmak üzere çeşitli dillerin bir arada ele alındığı ve tipolojik benzerliklerine göre sınıflandırıldığı çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri Keenan ve Comrie'ye (1977) aittir. Araştırmacılar, çeşitli dillerdeki ilgi yapılarını inceler ve bunları ilgi cümlesi tipolojileri açısından karşılaştırırlar. *Erişilebilirlik Hiyerarşisi* adını verdikleri bir dizge üzerinden, hangi sözdizimsel işlevlerin ne ölçüde nitelenebildiğini, inceledikleri diller üzerinden belirlemeye çalışırlar.

Benzer şekilde Lehmann (1986), çeşitli dillerden verdiği örneklerle ilgi cümlelerini sınıflandırır. Dillerin, ilgi yapılarını oluşturmada birkaç temel adıma sahip olduğunu belirtir ve bu temel adımları açıkladıktan sonra hangi sözdizimsel işlevlerin nitelenebileceğinden bahseder ve niteleme işleminin, ilgi cümlesi türleriyle bağlantısını ortaya koyar.

Bahsettiğimiz son iki incelemeye paralel doğrultuda yazılmış bir makale de Andrews'e (2007) aittir. Araştırmacı, dillerdeki ilgi cümlesi türlerini incelemiş; başın ilgi cümlesi içerisinde işaretlenmesindeki stratejiler ve ilgi cümlesindeki hangi işlevlerin nitelenebileceği gibi konuları ele almıştır.

İlgi yapısı tipolojilerini karşılaştırmalı olarak ele alan diğer inceleme Karabulut ve Ulutaş (2007) tarafından yapılmıştır. Bu incelemede araştırmacılar, *Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi* ile *Yönetim ve Bağlama* kuramından faydalanarak taşınım ve dönüşüm kuramı bağlamında Türkçe ilgi yapılarını Korece, Japonca, Macarcadaki yapılarla karşılaştırarak bu dillerin ilgi yapısı tipolojileri bakımından benzer özelliklere sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.

1.2. TÜRKÇE CÜMLE ÇALIŞMALARINDA İLGI CÜMLELERİNİN ELE ALINIŞI

Türkçe cümlelerin yapısal açıdan sınıflandırılmasında temel ayırım basit-birleşik cümleler arasında yapılmış, bu tür cümleler çeşitli alt gruplara ayrılmıştır. Yalnızca bir yargı ya da bir fiil içerenler basit; temel yargıya ek olarak, en az bir yan cümle ya da yan yargı içerenlerin birleşik cümle olarak değerlendirilmesi konusunda pek çok araştırmacı hemfikirdir. Ancak ortaç içeren yapıların bir yan cümle sayılıp sayılmayacağı konusu tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar fiilimsi barındıran cümleleri *basit*, bazıları ise *birleşik* kabul eder ve bu tür cümleleri *girişik* ya da *girişik-birleşik* cümleler başlığı altında değerlendirirler. İçerisinde fiilimsi bulunduran cümleleri basit cümle olarak değerlendiren Karahan (1994: 22-23), fiilimsi içeren yapıların yargı bildirmediğini ve dolayısıyla tek yargılı cümlelerin basit cümle olarak değerlendirilmesi gerektiğini; fiilimsilerin cümlede isim, sıfat, zarf görevi yapan kelimeler olduğunu belirtir. Benzer şekilde Üstünova (2002: 54), bu tür yapıların bitmemiş yargı bildirebileceklerini, bitmiş eylemler gibi tam donanımlı değil bağımlı birimler olduklarını, kullanım açısından

bir ad, sıfat, zarf türü sözcükten farklı olmadığı ve dolayısıyla yan cümle olarak değil, sözcük öbeği olarak değerlendirmeleri gerektiği görüşündedir.

Araştırmacıların bir kısmı ise bu yapıları tam bir yargı bildirmeyen, şekil açısından çekimli fiillerle kurulan yan cümlelerden farklı özellikler gösteren, anlamsal açıdan ise bir temel cümleye bağımlı olan ve bu cümle içerisinde sözdizimsel işlevler üstlenen yan cümleler olarak değerlendirir (bk. Göğüş, 1968: 90; Aydın, 2004: 30; Tosun-Koç, 2014: 972; Akerson-Özil, 2015: 52-53).

Türkçe yan cümleler üzerine pek çok çalışması bulunan Johanson da, fiilimsi içeren önermeleri, Hint Avrupa dillerindeki yardımcı önermelerin en azından dağılım bakımından yakın karşılıkları olarak görür. Sözdizimsel ve morfolojik farkların bu benzerlikleri örtemeyeceğini vurgular (1975: 525). Yabancı araştırmacılar tarafından yazılan bazı Türkçe gramer kitaplarında da bu tür yapılar, *birleşik/karmaşık cümleler* (complex sentences) konusu içerisinde ad, sıfat ve zarf işlevli yan cümleler olarak değerlendirilir (bk. Kerlake-Göksel, 2005; Kornfilt, 1997).

Değınmemiz gereken başka bir nokta da, ilgi cümlesi teriminin bazı çalışmalarda farklı anlamlarda kullanılmış olmasıdır. Örneğın Şımşek (1987: 302), bu terimi yalnızca Farsça *ki* bağlacı ile kurulan yan cümleleri ifade etmek için kullanır. Günşen (2010) ise bu terimi ad, sıfat ve zarf işlevli yan cümlelerin tümünü ifade edecek biçimde kullanır. Biz burada ilgi cümlesi terimini, İngilizce *relative/adjective clause* terimlerini karşılayacak biçimde, niteleme işlevi üstlenen yan cümleleri ifade etme amacıyla kullanıyoruz.

1.3. ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK İLGİ CÜMLELERİ

Bu bölümde, ilgi cümleleri üzerine yapılmış tanımlamalardan yola çıkarak, konuyla ilgili temel kavramlara değineceğiz ve çeşitli çalışmalarda konunun hangi açılardan ele alındığını inceleyeceğiz.

Keenan ve Comrie (1977: 63-64) bir ad ve bu adı sınırlayan ve belirleyen cümlecikten oluşan yapıyı, *ilgi yapısı* olarak tanımlar. Nitelenen birim *baş* (head), onu sınırlayan cümle ise *sınırlama cümlecığı* (*restricting clause*) olarak adlandırılır.

Comrie (2017: 212)¹ de benzer bir tanım yapar: İlgî cümlesi, bir baş ve sınırlayıcı bir cümlecikten oluşur. Belirli bir referans kümesine sahip olan baş, yapıdaki gerçek referansların sağlaması gereken şartı ifade eden cümlecik tarafından sınırlanır.

Lehmann'a göre *ilgi yapısı*, bir nominal ve bu nominali niteliksel olarak değiştiren bir yan cümleden oluşan yapıdır. Burada bahsedilen nominal, *baş*; onu niteleyen yan cümle ise *ilgi cümlesi* olarak adlandırılır (Lehmann, 1986:2).

Yukarıdaki tanımlarda *baş* (ya da *başad*), *ilgi cümlesi* ve *ilgi yapısı* olmak üzere üç temel terimle karşılaşırız. Çalışma boyunca *ilgi yapısı* ve *ilgi cümlesi* terimlerini sıklıkla kullanacağımız için, bu ikisi arasındaki ayrımı belirtelim: *İlgi yapısı* terimiyle, nitelenen ad (başka deyişle *başad*) ve onu niteleyen cümlenin oluşturduğu öbeği kastedeceğiz. *İlgi cümlesi* terimini ise yalnızca *başad* niteleyen yan cümle için kullanacağız.

Tanımlardan yola çıkarak ilgi yapısını, ad türü bir sözcük ve onun referansını sınırlayarak niteleyen bir yan cümleden oluşan yapı olarak betimleyebiliriz. Ancak ilgi cümlesi, *başad* yalnızca sınırlamaz; sonraki bölümlerde değineceğimiz gibi, referansı belirli bir adı, ona yeni bir bilgi ekleme yoluyla da niteleyebilir. Tanımı bu açıdan genişletecek olursak, şunu söyleyebiliriz: İlgi cümlesi, bir adın göndermeye yaptığı referanslar kümesini daraltıp ona bir belirlenim değeri vererek ya da referansı belirli bir ada yeni bir bilgi ekleyerek niteleyen yan cümledir.

Diller, ilgi cümlesi tipolojileri açısından farklı özellikler gösterir ve bu farklılıklar bahsedilen cümle türü üzerine yapılan çalışmaların ana noktalarını oluşturur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- *Sınırlayıcı (restrictive)* ve *sınırlayıcı olmayan (non-restrictive)* ilgi cümleleri arasındaki farkların analizi,
- İlgi cümlelerinin konumsal türleri,
- *Başad*ın ilgi cümlesi içinde temsili,
- İlgi cümlesindeki hangi sözdizimsel işlevlerin ne ölçüde nitelenebileceği,
- İlgi cümlesinin konumsal türlerinin sözdizimsel işlev hiyerarşisindeki başarıyla ilişkisi (Lehmann, 1986: 1; Andrews, 2007: 207).

¹ Çalışmanın aslı 1981 yılında yayımlanmıştır. Comrie, B. (1981) *Language Universals and Linguistic Typology*, Chicago: University of Chicago Press. Bizim kullandığımız metin, çalışmanın Türkçe tercümesinin 2017 yılında yayımlanan 2. baskısıdır. Comrie, B. (2017) , *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi* (çev. : İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yayınları, 2.baskı.

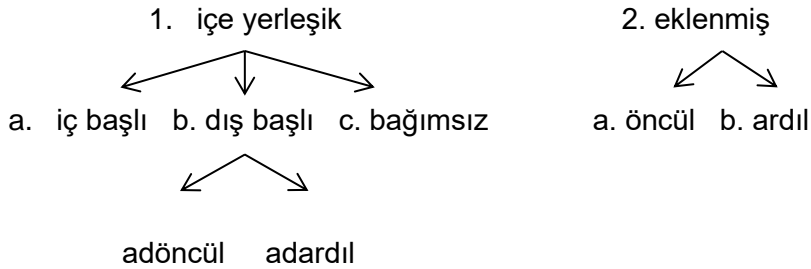
Dillerin, yukarıda belirttiğimiz noktalarda ne gibi farklılıklar sergileyebileceğini görmek için bu maddelere sırasıyla değinmeye çalışacağız.

1.3.1. Sınırlayıcı ve Sınırlayıcı Olmayan İlgili Cümleleri:

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, bu iki türü ayırmak için Akerson-Özil (2015) tarafından kullanılan *daraltma* ve *donatma* işlevli ilgili cümleleri terimini kullanacağız. Bu iki tür, sözdizimsel açıdan benzer özellikler taşımalarına rağmen, anlam ve kullanım düzleminde birbirinden ayrılırlar (Comrie, 2017: 206). Bunlardan ilki, nitelenecek adın gönderme yaptığı kümedeki üye sayısını azaltmada, yani referansını sınırlamada, yeni bir kavram kurmada kullanılır. İkincisi ise yeni bir kavram kurmaz, dilde hazır bulunan bir kavram hakkında ek bilgi verir (Akerson-Özil, 2015: 108-109). Dillerin bir kısmı, bu iki tür arasındaki farkı biçimsel olarak işaretlemezken bir kısmı işaretler. Örneğin Farsçada, daraltma işlevli ilgili cümlelerinin başında *-i* eki kullanılır ancak donatma işlevlilerin başında kullanılmaz (Comrie, 2017: 206-207). İngilizcede ise, donatma işlevli ilgili cümleleri virgül vasıtasıyla diğer çevresinde diğer cümle öğelerinden ayrılır (Andrews, 2007: 207). Türkçede bu iki tür ilgili cümlesini birbirinden ayıracak herhangi bir biçimsel işaretleme görülmez.

1.3.2. İlgili Cümlelerinin Konumsal Türleri:

İlgili cümleleri niteledikleri ada göre ve ana cümleye göre konumları açısından birkaç gruba ayrılır. Andrews (2007: 208-215), ilgili cümlelerini *içe yerleşik* (*embedded*) ve *eklenmiş* (*adjoined*) olarak iki gruba ayırır. İçe yerleşik olanları da kendi içinde *iç başlı* (*internal*), *dış başlı* (*external*) ve *bağımsız* (*free*) ilgili cümleleri olmak üzere üç gruba ayırır. *Dış başlı* ilgili cümleleri, *adöncül* (*prenominal*) ve *adardıl* (*postnominal*) olmak üzere iki türdür. *Eklenmiş* ilgili cümlelerini ise *öncül* (*preposed*) ve *ardıl* (*postposed*) olarak gruplandırır. Tüm bunları bir şemada gösterme istersek karşımıza şöyle bir tablo çıkar:

Lehmann (1986: 3), benzer şekilde, tüm bu türleri bir tabloya yerleştirir:

Tablo 1. Positional types of relative clauses

Subordination head position	adjoined	embedded
internal head	preposed	circumnominal
external head	postposed	adnominal } prenominal postnominal

Bu terimlerin ne anlama geldiğine kısaca değinelim. *İç yerleşik* ilgi cümleleri, başadla birlikte bir nominal oluşturur ve ana cümlenin içerisinde yer alır. İlgili cümlesi, başad ilgi cümlesinin içinde kalıyorsa *iç başlı*; dışında yer alıyorsa *dış başlı* olarak, eğer başad yoksa *bağımsız (free)* olarak adlandırılır (Andrews, 2007: 208). “İç başlı türde baş, ilgi cümlesinin içinde gramerlik ilişkiyle uyumlu bir isim şeklinde yer alır. Ana cümlede baş açık bir şekilde ifade edilmez.” Bu tür ilgi cümlelerine Bambara dilinde rastlanabilir (Comrie, 2017: 214).

(1) *Tyε be [n ye so min ye] dyo.*

Adam ş.z. ben gç.z. ev gör- inşa et-

“Adam gördüğüm evi inşa ediyor.” (Comrie, 2017: 214).

Bambara diline ait 1 numaralı örnek cümlede başad *so (ev)*, sınırları köşeli parantez ile gösterilen ilgi cümlesinin içerisinde yer almaktadır. İlgili cümlesi ise ana cümlenin içerisine yerleştirilmiştir.

Dış başlı ilgi cümlelerinde ilgi cümlesi başı önceliyorsa *ad öncül*, başın sonunda yer alıyorsa *ad ardıl* olarak adlandırılır (Andrews, 2007: 208). *Ad öncül* ve *ad ardıl* ilgi cümleleri, başadla birlikte ana cümlede sözdizimsel işlevlerden birini üstlenen bir öbek (NP) oluşturur (Lehmann, 1986: 3). İngilizce, Rusça, Fransızca, Arapça, Swahili gibi diller *ad ardıl* dillere; Türkçe, Korece, Moğolca, Fince, Quechua (İspanya), Mandarin (Çin) gibi diller de *ad öncül* dillere örnek gösterilebilir (Karabulut-Ulutaş, 2007: 914). Tagalog dilinde, her iki durum da mümkündür; yani başad ilgi cümlesini hem önceleyebilir hem de takip edebilir (Andrews, 2007: 209).

(2) *Kniga [kotoruju ja načital] na stole* (Andrews, 2007: 218)

Kitap i.z.- akz. ben oku- g.z. üstünde masa

“Okuduğum kitap masanın üstünde.”

(3) *[Zha:ngsa:n ma:i-de] qichē hēn gui* (Karabulut-Ulutaş, 2007: 916)

Zangsan-i.d.e al-s.f.eki araba çok pahalı

“Zangsan’ın aldığı araba çok pahalı.”

2 numaralı Rusça örnekte sınırları köşeli parantez ile gösterilen ilgi cümlesi, başad olarak kullanılan *kniga (kitap)* biriminin sonrasında gelir; yani ilgi cümlesi ad ardıdır. Mandarin Çincesinden alınan 3. örnekte ise ilgi cümlesi, *qichē (çocuk)* başadının önünde yer almaktadır; yani ad öncül bir yapı sergiler. Her iki örnekte de başadlar ilgi cümlesinin dışında yer almaktadırlar.

Eklenmiş ilgi cümleleri ana cümlenin içerisinde değil, ona iliştilmiş olarak bulunur ve ana cümlenin önünde yer alıyorsa *öncül*, sonunda yer alıyorsa *ardıl* olarak adlandırılır. Eklenmiş ilgi cümlelerine rastlanan diller (örneğin Hintçe, Walbiri), genellikle hem öncül hem de ardıl biçimlere izin verir (Andrews, 2007: 214).

(4) *Hoca nasreddin efendinin bir kuzusu varmış (ki gayet ile besler imiş).*

(Lehmann,1986: 2).

“Nasrettin Hoca Efendi’nin özenle beslediği bir kuzusu varmış.”

Yukarıda Farsça *ki* bağlayıcısı yardımıyla kurulan ilgi cümlesi, *kuzu* başadını nitelemektedir. Ancak bu cümle ana cümle içerisine yerleştirilmemiş, onun sonuna eklenmiştir. Bu açıdan *ardıl* bir yapı sergilemektedir.

1.3.3. Dillerin İlgi Cümlesi Oluşturma Yöntemleri

Diller, ilgi cümlesi stratejileri açısından farklı özellikler gösterebilirler de, bu tür yapıların oluşturulması noktasında bazı temel özelliklere sahiptirler. Lehmann bu tür yapıların oluşumunun üç adımda gerçekleştiğini öne sürer:

- Bağımlılaştırma (subordination) – adlaştırma (nominalization)

- Anafora - boş alan oluşumu
- Niteleme (attribution) / baş oluşumu (1986:4).

İlk aşama tüm ilgi cümlesi türlerinde ortaktır: bir cümle bağımlı hale getirilir ve bir dereceye kadar adlaştırılır. Daha sonra cümle içerisinde bir boşluk oluşturulur ve bu boşluk ilgi cümlesi dışındaki bir ada gönderme yapacak şekilde (anaforik olarak ya da buna benzer şekilde) işaretlenir. Bu kural uygulandığında, sonuçta ilgi cümlesi ile başad arasında bağlantı kurmamız gerekir (Lehmann, 1986:4). Bu adımların nasıl gerçekleştiğini sırasıyla görelim.

İlk aşamada ilgi cümlesi bir üst cümlenin altına yerleştirilir ve bir dereceye kadar adlaştırılır. Ancak adlaştırma derecesi farklılık gösterir. Bunu bir ölçek üzerinde anlatmak gerekirse, ölçeğin bir ucunda, adlaştırma olmaksızın bir ilgi zamiri ya da bir bağlaçla gerçekleştirilen salt bir bağımlılaştırma; diğer ucunda fiil merkezine yoğunlaşan, genellikle eklerle gerçekleştirilen güçlü bir adlaştırma görülür. Adlaştırma derecesi arttıkça cümle tipindeki kısıtlamalar, zaman-görünüş ve kip özellikleri üzerindeki kısıtlamalar, bitimsiz fiil biçimlerinin kullanımı vb. özellikler artar (Lehmann, 1986: 7-8).

Bir ilgi cümlesinin adlaşma derecesi, konumsal türü ile de ilgilidir. *Eklenmiş* ilgi cümleleri adlaşma belirtisi göstermezler. *İç başlı* ve *ad ardıl* ilgi cümleleri zayıf bir adlaşma eğilimi gösterir. En güçlü adlaşma, *ad öncül* ilgi cümlelerinde görülür. Örneğin Türkçe, Quechua, Dravidian dillerindeki ilgi cümleleri, bir sıfat niteliğine en çok yaklaşan yapılardır (Lehmann,1986: 8).

İkinci adım anafor-boş alan oluşumudur. *Dönüşümsel* dilbilgisine göre, derin yapıda her ilgi yapısı, biri ilgi cümlesi içinde biri de dışında olmak üzere iki eşgöndermeli ad öbeği içerir. Bunlardan ilgi cümlesi dışında kalan başad, içinde yer alan ise başadın temsilcisidir. Yüzey yapıda başadın ilgi cümlesindeki kopyası, bazı dönüşümlere tabi tutularak farklı şekillerde ifade edilir (Lehmann, 1986: 8). Yani başad hem ilgi cümlesinde hem de ana cümlede rol sahibidir. Ancak çeşitli diller incelendiğinde görülür ki başad değiştirilmiş, kısaltılmış ya da düşürülmüş olarak ilgi cümlesinde rol alır. Başadın ilgi cümlesi içindeki durumuna göre; düşme olmayan, ilgi zamirli, zamir kalıntılı, boşluklu olmak üzere dört tip ilgi cümlesi türünden bahsedebiliriz (Comrie, 2017: 217-218). Düşme olmayan tip iç başlı ilgi cümlelerini ifade eder. Biz burada, iç

başlı ilgi cümlelerini dışarıda bırakacağız; çünkü bunların içerisinde başadın kendisinin bulunduğunu daha önce belirtmiştik.

İlgi zamirli tipte, ilgi cümlesi içinde başadın yerine bir ilgi zamiri bulunur. Örneğin İngilizcede, ilgi zamiri olarak *WH* soru kelimeleri kullanılır. Soru kelimelerinin bağımlı cümle başlatıcıları olarak kullanılması *yeniden analiz* (reanalyse) olarak adlandırılır ve soru zamirlerinin yeniden analiz yoluyla ilgi zamiri olarak kullanılması pek çok Hint Avrupa dilinde ve bazı Modern Türk dillerinde görülür (Kapller, 2008: 208). İlgi cümlesi başlatmada sadece soru kelimeleri değil, yalnızca *ilgi zamiri* işlevi üstlenen birimler de kullanılır. Örneğin Rusçada, *ad ardıl* ilgi cümlelerinde kullanılan, soru zamirlerinden farklı olarak yalnızca ilgi zamiri görevinde bulunan *kotorij* vardır (Andrews, 2007: 218).

İlgi zamiri barındıran tipte, ilgi zamiri, ilgi cümlesi içinde sözdizimsel açıdan bulunması gereken konumda bulunmaz; cümlenin başına taşınır ve başadın bu cümle içerisindeki işlevini kodlamak için durum ekiyle işaretlenir. İngilizcedeki yalın biçim *who* ve belirtme durumundaki *whom*'un kullanımı bu durumu örneklendirir. Yine Rusçadaki *kotor-* ilgi zamiri, durum işaretlemesi yoluyla başadın ilgi cümlesindeki rolünü kodlar (Comrie, 1986: 220-221). Ad öncül ilgi cümlelerinde bu tarz bir taşınma ve durum işaretleme özelliği görülmez (Andrews, 2007: 222).

Zamir kalıntılı tipte, başad ilgi cümlesinde bir zamir formunda bulunur (Comrie, 2017:218). Başadın ilgi cümlesinde zamir olarak bulunması, *ad ardıl* ilgi cümlelerinde özne dışındaki sözdizimsel işlevlerin nitelenmesinde yaygın olarak görülür. İlgi zamirli tipte olduğu gibi, bu zamirler de durum kodlaması açısından işaretlenebilirler (Andrews, 2007: 219-220). Zamirin kullanılıp kullanılmaması, başadın ilgi cümlesindeki sözdizimsel işleviyle ilgilidir. Örneğin Farsçada, özne ve nesne dışındaki işlevlerin nitelenmesinde bu tarz bir zamir kullanılmak zorundadır (Comrie, 2017: 218).

Boşluklu tipte ise, başı ilgi cümlesinde temsil eden herhangi bir birim bulunmaz (Comrie, 2107:218). Türkçede ortaçlarla kurulan ilgi cümleleri bu tipe örnek teşkil eder. Bu tür yapıları sonraki bölümde inceleyeceğimiz için burada daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

Konuyla ilgili çalışmalarda üzerinde durulan noktalardan biri de hangi sözdizimsel işlevlerin nitelenip hangilerinin nitelenemeyeceğidir. Başadın, pek çok dilde hangi işlevleri üstlenebileceğini belirleyen temel çerçeveyi sunan çalışmalardan biri Keenan ve Comrie (1977) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar *Erişilebilirlik Hiyerarşisi*

(*Accessibility Hierarchy*) adını verdikleri sözdizimsel işlev dizisini şu şekilde sistemleştirirler:

SU > DO > IO > OBL > GEN > OCOMP (1977: 66)

(subject > direct object > indirect object > oblique > genitive > object of comparison)

Verilen dizi için temel iddiaları şudur: Eğer bir dil, hiyerarşideki daha düşük bir pozisyonu niteleyebilirse, o zaman daha yüksekteki bütün pozisyonları niteleyebilir (1977: 68). Bu dizgenin ayrıntılı bir biçimi Lehmann tarafından ortaya konur (bk. 1986: 4-5).

Yukarıdaki diziden anlaşılıyor ki bazı işlevleri nitelemek bazılarına göre daha zordur. En kolay nitelenen işlev ise özne işlevidir. Keenan-Comrie ve Lehmann'ın çalışmalarından yola çıkarak, dillerin belirtilen işlevleri niteleme açısından oldukça farklı özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Yalnızca baştaki birkaç işlevi niteleyebilen diller mevcuttur. Örneğin Malagasy dili yalnızca özneleri; Kinyarwanda dili özne ve nesnelere niteleyebilir (Comrie, 2107: 231-232). Farsça ve Latince'de ise hemen hemen bütün işlevleri nitelenebilir (Lehmann, 1986: 6).

Bazı sözdizimsel işlevler vardır ki, bunlar için ilgi cümlesinde başı temsil eden bir birim bulunmak zorundadır; bazıları içinse bu tür bir birim gerekmez (Lehmann, 1986: 4). Hiyerarşi bize, niteleme işleminin dizi üzerindeki bir noktada kesileceğini ve ilgi cümlesinde başın temsilcilerinin daha aşağıdaki bir noktadan itibaren kullanılmaya başlayacağını söyleyebilir. Ancak hangi stratejinin hangi noktada kesileceği ve hangi noktadan baş temsilcisinin ilgi cümlesinde yer almaya başlayacağını bildirmez. Bazı diller hiyerarşinin neredeyse ilk aşamalarından itibaren baş temsilcisine yer verirken Türkçe ve Japonca gibi diller bu tarz bir temsilciye izin vermez (Lehmann, 1986: 6).

İlgi cümlelerinin hiyerarşideki başarısı², adlaşma dereceleri ve konumsal türleriyle de bağlantılıdır. Adlaşma derecesi ne kadar artarsa, hiyerarşideki başarı o ölçüde azalır. Bu açıdan bakıldığında, eklenmiş ilgi cümleleri tüm sözdizimsel işlevleri niteleyebilir; yani hiyerarşideki başarısı yüksektir. *Ad ardıl* olanlar arada bir noktada yer alır. Adlaştırmamanın en güçlü olduğu *ad öncül* ilgi cümleleri ise, bu bağlamda en kötü performansı sergiler (Lehmann, 1986: 8).

² Burada başarıdan kasıt şudur: Diller yukarıdaki dizgede verilen işlevleri nitelemede ne kadar ileri gidebiliyorsa hiyerarşide o derece başarılıdır. Örneğin dizgenin son aşamasındaki sözdizimsel işlevi niteleyebilen diller, yalnızca özne ve nesnelere niteleyebilen dillere göre hiyerarşide daha başarılıdır.

1.4. RUMELİ TÜRKLERİ VE DİLLERİ

Balkanlar, Türk kavimlerinin yerleştiği bölgelerin en batısıdır. Bölgedeki Türk nüfus, kuzeyden Hazarlar, Eski Bulgarlar, Uzlar, Peçenekler, Kumanlar, Tatarlar, Nogaylar, Gagauzlar; güneyden ise Oğuzların bölgeye gelip yerleşmesiyle oluşmuştur. Kuzeyden gelen kavimler yerli halklar arasından erimiş, bu kavimlerden geriye kalanlar ise Gagauzlar, Nogaylar ve Kırım Tatarları olmuştur (Mollova, 1999: 167). Bunlar dışında bugün Balkan Türklüğü, güneyden gelen Oğuz Türklerinden oluşmaktadır (Günşen, 2012: 112).

Türklerin Balkan coğrafyasında görülüşü her ne kadar 4. yüzyıla tarihlendirilse de Türklerin bu coğrafyaya pek çok açıdan kesin hakimiyeti 14. yüzyılın ortalarından sonra, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir (Günşen, 2012: 112; Korkmaz, 2010: 107). Osmanlı egemenliğinin başlamasıyla birlikte, Anadolu'dan Oğuz Türkmen grupları bölgeye iskan edilmiştir. Bölgedeki yaygın yerleşim 1363'te başlamış ve bölgenin 600 yıllık dönemde Osmanlı yönetimi altında kalması sayesinde burada Türk nüfusu ve Türkçe konuşanların sayısı gittikçe artmıştır. Farklı dönemlerde çeşitli nedenlere bağlı olarak Anadolu'dan Türkmen ve Yörük aşiretlerinin bölgeye gönderilmiş olması, bu bölgedeki Oğuz nüfusunu daha da yoğunlaştırmıştır. Böylece Balkanlardaki Türk yerleşiminin sınırları kuzeyde Tuna ırmağı, doğuda Karadeniz ve güneyde Adriyatik denizine kadar uzanmıştır (Korkmaz, 2010: 107). Zaman içerisinde savaşlar, göçler, politik baskılar vb. sebepler dolayısıyla Balkanlardaki Türklerin sayısı giderek azalmıştır. Balkan savaşlarına kadar siyasi ve demografik olarak bölgede hakimiyet sağlayan Rumeli Türkleri, bu tarihten sonra bahsedilen coğrafyada azınlık durumuna düşmüştür. Günümüzde azınlık halinde de olsa bölgedeki varlıklarını sürdürmektedirler (Yenisoy, 1998: 105; Günşen, 2010: 465).

Türkçe, Balkanlarda Türkiye Türkçesi, Gagauzca, Kırım Tatarcası olmak üzere üç Türk lehçesiyle temsil edilmektedir (Günşen, 2012: 126). Biz bu çalışmada yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarının Balkanlardaki uzantısı (Korkmaz, 2010: 107) niteliğindeki Rumeli ağızlarını ele alacağız.

Rumeli ağızları, 14. yüzyıl itibarıyla Anadolu'dan Rumeli veya Balkanlar olarak anılan coğrafyaya yerleştirilen Türklerin, bu coğrafyada farklı tarihi, coğrafi, sosyal, kültürel şartlar altında oluşturdukları ağızları ifade eder (Günşen, 2012: 113). Bu ağızların konuşulduğu bölgeler kabaca Bulgaristan'da Deliorman, Gerlovo, Tozluk, Vidin,

Köstendil, Mihoylavgrad, Razgrad, Kazanlık, Tırgovište, Kırcaali; Makedonya'da Ohrid, Skopje, Gostivar, Nevrapop, Kumanova ve Dinler köyleri; Arnavutluk'ta Elbasan, Kruja, Korçe; Türkiye'de Edirne, Kırklareli merkeziyle Doğu Trakya; Yunanistan'da Batı Trakya (Kmotini, Ksonti) ve Orestia; Kosova'da Prizren, Priştine, Mamuşa (Dryga, 2009: 195) olarak sıralanabilir.

Osmanlının Balkanlara egemen olmasından çok daha önce 4. ve 5. asırdan başlayarak bölgeye Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler gibi Türk soylu kavimlerin geldiğini belirtmiştik. Bugün Rumeli ağızları bu dönemden kalma bazı arkaik özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu ağızlar aynı zamanda Türkiye Türkçesi ağızlarının birer uzantısı niteliğinde olduğundan Türkiye Türkçesi ile de bazı ortak özellikleri paylaşmaktadır. Bunlara ek olarak farklı dilleri konuşan pek çok etnik unsurun bölgede iç içe yaşamalarından kaynaklanan sosyo-linguistik durum Balkan Türkçesi ağızlarına da yansımış, bu ağızların Türkçenin yapı ve işleyişine ters düşen bir takım şekillenmeye uğramasına sebep olmuştur (Korkmaz, 2010: 109-110). Yani Rumeli ağızları hem Türkçe birtakım arkaik özelliklerin korunduğu hem de Slav dillerinin etkisiyle oluşan yeni yapıları barındıran bir ağız grubu olarak değerlendirilebilir.

Mollova, Balkan coğrafyasına kuzeyden gelen eski Türk boylarının bir kısmının buradaki yerli halk içerisinde asimile olması, bir kısmının da buradaki Osmanlı Türkleriyle karışması sonucu Rumeli ağızlarının Anadolu ağızlarından farklı bir görünüm kazandığını belirtir (1999:167). Günşen ise bahsedilen ağızları "her ne kadar tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel etken ve yabancı dillerle dil ilişkileri vb. sebeplere bağlı olarak Anadolu ağızlarından farklı bir ağızlar topluluğu halinde karşımıza çıksa da Türkiye Türkçesine bağlı bir ağızlar adacığı" (2012: 113) olarak değerlendirir.

Çeşitli sosyo-linguistik sebeplere bağlı olarak daha 14. yüzyıldan itibaren Anadolu ağızlarından farklı bir görünüm kazanmaya başlayan Rumeli ağızlarıyla ilgili çalışmalar ise, 20. Yüzyılın ilk yarısında başlar. Biz burada bir parantez açarak Rumeli ağızları üzerine yapılan çalışmalara kısaca değinmek istiyoruz.

Rumeli ağızlarıyla ilgili ilk çalışmalar 1906 yılında İ. Kunos'un Rumeli ağızları üzerine yazdığı bir makale ile başlar. Ardından Gacanov'un Bulgaristan Türk ağızlarıyla ilgilendiği görülür. Yine aynı ağızlarla ilgilenen diğer araştırmacılar Dimitriev, Miladenov, Çilingirov'dur (Nemeth, 1981: 113-115; Korkmaz, 2010: 108). İlk araştırmaların genelde Bulgaristan Türk ağızları üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Bulgaristan ağızları üzerine çalışan diğer bir isim ise Osmanlı Türkçesi ağızlarının ilk yöntemli araştırmacısı olan Kowalski'dir (Nemeth, 1981: 113-115).

1927'den itibaren Nemeth de Bulgaristan Türk ağızlarıyla ilgilenmeye başlar. 1931-1938 yılları arasından Bulgaristan'daki Vidin ağızını inceler ve Vidin'de pek çok metin derler (Nemeth, 1981:115-116). Araştırmacının Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları, Yugoslavya ve Arnavutluk Türk ağızları üzerine de çalışmaları mevcuttur (Yenisoy, 1998:107-108). Rumeli ağızlarının sınıflandırılmasına ilişkin ilk sistemli çalışma da yine Nemeth'e aittir (bk. Nemeth, 1981).

Rumeli ağızları çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan J. Eckmann ise Varna ve Razgrad (Bulgaristan), Kumanova (Makedonya), Dinler (Makedonya) ve Edirne ağızları üzerine çalışmalar yapmıştır.

Macar Türkologlarından S. Kakuk; Kazanlık (1958), Ohri (1972) Türk ağızlarını incelemiştir.

Macar Türkolojisinden Rumeli ağızları üzerine çalışan bir diğer isim Hazai'dir. Araştırmacı Deliorman, Dobruca, Orta-Batı Bulgaristan ve Rodop Türk ağızları üzerinde durmuş, ayrıca Rumeli ağızlarının tarihi ve tasnifi üzerine de görüş bildirmiştir (Korkmaz, 2010: 108; Yenisoy, 1998: 109).

Bulgaristan Türklerinden Mefküre Mollova, Bulgaristan Türk ağızları üzerine yoğunlaşmış, Rumeli ağızlarının fonetiği üzerine çalışmış, ayrıca Rodop ve Nevrapop ağızlarını incelemiş ve Rumeli ağızlarının tasnifi denemelerine katkıda bulunmuştur.

Rumeli ağızları çalışmaları dolayısıyla zikredilmesi gereken diğer isimler ise Nimetullah Hafız, Süreyya Yusuf, Victor Friedman, İryna Dryga, Tuncer Gülensoy, Ahmet Günşen, Gürer Gülsevin'dir.

Osmanlının Balkanlara hakim olmasıyla birlikte Türkçe; yönetim, ticaret ve sosyal hayat gibi pek çok alanda kullanım bulmuş (Friedman, 2002: 455), beş yüz yıldan daha fazla bir süre yönetim ve ticarete *lingua franka* olarak kullanılmış (Matras-Tufan, 2007: 215) ve 20. yüzyıla kadar kentli halk arasındaki itibarını korumuştur. Friedman, 2000'li yılların başında bile Makedonya ve Kosova'da Türkçenin hakim dil özelliğini

kaybetmesine karşın itibarını koruduğunu, özellikle Batı Makedonya'da canlılığını sürdürmekte olduğunu bildirmektedir (2002: 455).

Rumeli coğrafyasında Osmanlı hakimiyetinden başlayarak 20. yüzyıla kadar olan dönemde yalnızca Türkler değil; Moldova, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Makedonya ve Yunanistan gibi farklı etnik ve dil yapısındaki halkların oluşturduğu devletler de bulunmaktadır. Bu sebeple buraya yerleşen Türkler kendi lehçeleri dışında Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Yunanca gibi Slav ve diğer Hint Avrupa kökenli dilleri konuşan toplumlar ile bir arada yaşamışlardır. Balkanlarda yaşayan Türklerin ana dili olan Türkçe de, bölgede yalnızca Türkler tarafından değil Arnavutlar, Makedonlar ve diğer etnik azınlıklar tarafından ikinci veya üçüncü dil olarak konuşulmuş, bu tür sosyolingüistik etkiler sonucunda bu bölgenin yerli halkları ve Türkler arasında iki dilli bir yaşam biçimi ortaya çıkmış (Korkmaz, 2010: 107-108; Matras-Tufan, 2007:215) ve bu şartlar altında dil etkileşimi kaçınılmaz hale gelmiştir. Yüzyıllar içinde iki dillilik hatta çok dilli bir ortam içinde görülen dil etkileşimi Bulgar, Yunan, Hırvat, Sırp, Makedon, Arnavut, vb. unsurların dillerine Türkçeden birçok unsur girmesine sebep olurken Rumeli ağızlarına da söz varlığı, fonolojik ve morfolojik, söz dizimi açısından birçok yabancı unsurun girmesine yol açmıştır (Günşen, 2010: 465).

Nimetullah Hafız, bölgedeki diğer dillerin Rumeli ağızlarına etkisinin Osmanlının bu bölgeden çekilmesi üzerine, Türkçenin konuşulduğu Türkiye ile resmi, ruhani ve kültürel bağların kesilmesiyle arttığını belirtir. Bu durum bölgede Türk dilinde eğitim veren okulların açılmasına yani 1950'li yıllara kadar devam etmiş bahsedilen okulların açılmasıyla buradaki Türk ağızlarındaki yabancı etkisinin giderek azalmıştır (1999: 518). Günşen ise, eski Yugoslavya topraklarında Türk okullarının açıldığı tarihten sonra derlenen ağız metinlerinden yola çıkarak bahsedilen etkinin artarak devam ettiğini ileri sürmektedir (2010: 467).

Rumeli ağızlarının tamamı diğer Balkan dillerinden aynı ölçüde etkilenmez. Rumeli ağızları coğrafyasında doğudan batıya doğru gidildikçe etkilenmenin arttığı görülür. Doğu Trakya ağızlarından yüzeysel bir etkilenmeden söz edilebilirken, Batı Rumeli ağızlarını oluşturan Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında söz varlığı, fonoloji ve morfoloji ve sözdizimine kadar pek çok alanda farkların arttığı görülür. Günşen, bu durumun Bulgaristan ve Yunanistan Türklerinin belli bölgelerde toplanarak yoğun Türk nüfusu içinde yaşamaları, Makedonya ve Kosova Türklerinin ise Balkanlardaki yerli halklar arasına karışmış vaziyette yaşamalarına bağlamaktadır. Bu sebeple

Makedonya ve Kosova ağızlarında bahsedilen etkilenmeler daha üst seviyededir (2010: 466).

Standart Türkçe ve Balkan dilleri arasında en belirgin farklar sözdizimi alanında görülmektedir (Friedman, 2002: 461). Rumeli ağızlarının bölgedeki Balkan dillerinin sözdiziminden büyük ölçüde etkilendiğini belirtmiştik. Devrik cümle kullanımının sıklığı, sözdizimi alanında göze çarpan en önemli özelliklerdendir. Rumeli ağızlarının tümünde devrik cümlelerde yüklem cümle sonundan öne doğru kayar, dolaylı tümleş veya zarflar cümle sonunda yer alır (Dryga, 2009: 199). Aidiyet bildiren tamlamalarda tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi (Friedman, 2002: 458), bazı ağızlarda belirtisiz ad tamlamalarının yerine sıfat tamlamalarının kullanılması ve belirtili ad tamlamalarında bazen ikinci unsurun iyelik almaması (Dryga, 2009: 200), fiil cümlelerinde mastarlar yerine dilek istek kipiyle çekimlenmiş formların kullanılması, bağımlı cümlelerde fiilimsi yapılarının yerine bağlaçlarla kurulmuş yapıların kullanılması (Friedman, 2002: 459-461), soru ve olumsuzluk yapılarının bazen Slav dillerinden alınan kelime ve yapılarla oluşturulması, cümle bağlamada yine Balkan dillerinden kopyalama yoluyla alınan bağlaçların kullanılması (Friedman, 2002: 459-461) dil etkileşiminin sözdizimi alanındaki etkilerini gösteren diğer özelliklerdir. Özellikle Batı Rumeli ağızlarında bu tür etkilenmeler daha belirgindir.

2. BÖLÜM

İŞLEVLERİ AÇISINDAN İLĞİ CÜMLELERİ

Pek çok çalışmada, ilgi cümlelerinin temelde iki işlevi üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi nitelenen ögenin referansını sınırlamak, ikincisi ise bu ögeyle ilgili ek bilgi sunmaktır (Kornfilt, 1997; Schroeder, 1997; Akerson-Özil, 2015; Cem-Değer, 2001; Comrie, 2017).

Akerson-Özil, çeşitli çalışmalarda *restrictive* ve *non-restrictive* olarak anılan bu işlevleri *donatma* ve *daraltma* işlevi olarak ikiye ayırarak inceler. Akerson ve Özil'e göre ilgi cümlelerinin temel amacı bir adı nitelemektir. Niteleme, bir adı belli özellikleri göz önüne alarak aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya ya da bu ad hakkında ek bilgiler vermeye yarar. Dilde, herhangi bir ad tek başına ele alındığında, aynı özelliklere sahip tüm birimleri yansıtır ve bu ad kullanıma girdiğinde ona bir belirlenim değeri vermek gerekir. Bu belirlenim değerlerinin de çeşitli aşamaları vardır ve belirlenim değeri alan bir ad son aşamada kümedeki tek ve belli bir üyeyi (*belirtlilik*) temsil eder. Niteleme ve belirlenim birbirini destekleyen iki işlevdir ve düşünsel açıdan hangi sırayla gerçekleşecekleri ise kullanım amaçlarına ve metnin akışına bağlıdır (Akerson-Özil, 2015: 77-78).

Schroeder ise anaforik kullanım yani artgönderim, yeni gönderge oluşturma ve donatma (*non-restrictive*) olmak üzere üç işlevden bahseder. Bunlardan birincisi bilinen eski göndergeleri belirtir, ikincisi daha önce bağlamda geçmemiş, yeni gönderge oluştururlar. Üçüncüsü ise baş ismin kapsamını daraltmaksızın baş ismi niteler ve bu son işlev konuşma söyleminde kullanılmaz (1997: 352-354).

Benzer şekilde Cem-Değer; art gönderimsel daraltma/belirleme, yeni bir gönderge oluşturarak daraltma, betimleyerek daraltma/donatma (2001: 48) olmak üzere üç işlevden bahseder. Tüm bu açıklamalarda değinilen başlıca üç işlev belirlenim, gönderimin referansını sınırlama ve gönderime yeni bilgi eklemedir.

İlgi cümleleri, bir metinde gereksiz tekrarları azaltmak ve isimleri daha akıcı bir biçimde nitelemek için kullanılır. Nitelemenin şart olduğu bazı durumlarda ise kullanımlarından vazgeçilemez. Bu amaçları açısından ilgi cümlelerinin iki temel görevi *daraltma* ve *donatma*dır (Akerson-Özil, 2015: 106).

Daraltma işlevi (restrictive relative clauses): Daraltma işlevi nitelenen ismin referansına bir sınırlama getirir ve böylece belirleme işlevine de sahiptir (Kerlake-Göksel, 2005: 388). İlgili cümlesinin ilk ve temel işlevi, dilde hazır bulunan bir kavramın gönderme yaptığı kümeyi daraltmak ve daha az üyeli kümelerle gönderme yapmak, daha az üyeden oluşan geçici ve yeni kavramlar oluşturmaktır. Bunları oluşturmamızın temel amacı ise, sözlükte hazır olarak bulunmayan yeni bir kavrama ihtiyaç duymamızdır (Akerson-Özil, 2015: 107-109). Yazı dilinde de bu kullanım yaygındır ve bu işlev art arda gelen bitimli cümlelerin monotonluğunu kırmak için biçimsel bir araç olarak kullanılır (Kerlake-Göksel, 2005: 388-389).

Donatma işlevi (non-restrictive relative clauses): Donatma işlevi ise belirlenime ihtiyacı olmayan referanslara yeni bir bilgi ekler yani yalnızca betimleme işlevine sahiptir (Kerlake-Göksel, 2005: 388). Bu işlev, kavramın gönderme yaptığı kümenin boyutlarını değiştirmez. Daraltma, belli bir içeriği aktarmak için gerekiyorsa, bundan vazgeçilemez. Donatmadan her zaman vazgeçilebilir (Akerson-Özil, 2015: 108-109).

Dünya dillerinden bazıları ilgili cümlelerdeki farklılıkları göstermede çeşitli işaretleyicilere sahiptir. Türkçede bu ayrımı göstermek için özel bir işaret kullanılmaz. (Ulutaş, 2004: 56). Rumeli ağızlarında da bu iki işlevi belirten özel bir işaretleyici yoktur ve donatma işlevli ilgili cümlelerinin kullanımı oldukça sınırlıdır.

Kerlake ve Göksel'e göre, Türkçedeki ortaçlı ilgili cümleleri genelde daraltma işlevi ile karşımıza çıkar. Bitimli ve TT.'de genelde *ki* bağlayıcısı ile kurulan ilgili cümleleri ise çoğunlukla donatma işlevindedir fakat sınırlı olarak daraltma işlevinde de kullanılabilir (2005: 387-397). Kornfilt ise ortaçlı yapıların her iki işlevde de kullanılabileceği görüşündedir. Ödünç alınan bitimli ilgili yapılarının ise daha çok donatma işlevi ile kullanıldığını belirtir. Bunun sebebinin, donatma işlevli yan cümlelerin bir ara cümle gibi kullanılabilir olması, daraltma işlevli ilgili cümlelerinin ise bir ara cümle gibi kullanılamamasına (1997: 61) bağlamaktadır.

İncelediğimiz metinlerde biz, Rumeli ağızlarında kullanılan bitimli ilgili cümlelerinin de bitimsiz ilgili cümlelerinin de çoğunlukla daraltma işleviyle kullanıldığını gördük. Her iki yapıdaki donatma işlevli ilgili cümlelerinin kullanımı ise oldukça sınırlıdır.

(1) [*(Çelöğlan ne çirmiş) o sepede*] en ağır sepet o imiş. (Morina, 1985:119)

Mamuşa

“ Keloğlan'ın girdiği sepet en ağır sepetmiş.”

(2) *Bana bul [bi sabi (çi bucün dogmuş, bucün cezsın, bucün sülesin)]*. (Yusuf, 1974: 125) Mitroviça

“Bana bugün doğmuş olan, yürüyen, konuşan bir çocuk bul.”

(3) *Bir gün padişa [(cendisine en çok benzeyen) ıci nübetçi] aramış*. (Gülensoy, 1993: 80) Prizren

“Bir gün padişah, kendisine en çok benzeyen iki nöbetçi aramış.”

1, 2 ve 3. örneklerde nitelenen öge olarak kullanılan *sepet*, *sabi*, *nöbetçi* sözcüklerinin referansı hemen kendilerinden önce ya da sonra gelen ilgi cümleleri tarafından sınırlandırılmıştır. Mesela 3. örnekte başad olarak kullanılan *iki nöbetçinin* özelliği padişaha benziyor olmalarıdır. Yani *nöbetçiler* kümesi içerisinde bir sınırlamaya gidilerek iki üyeden oluşan, yeni ve geçici bir nöbetçiler kümesi oluşturulmuştur.

(4) *[(Düşmekten bayılan) anasını] ayıltırmış hem yola cenek başlamışlar*. (Gülensoy, 1993: 82) Prizren

“Düştüğü için bayılan annesini ayıltmış ve tekrar yola koyulmuşlar.”

(5) *İşte [bu (tepelenen) ilan] her sene bana zarar yapar*. (Eckmann, 1962: 134) Kumanova

“İşte bu öldürülen yılan her sene bana zarar yapar.”

(6) *[(Ne yapmasını bilmeyen) Arap Enişte] en yakınlığında bulunan bir ağaca biner*. (Tunuzlu, 1973: 118) Viçitırın

“Ne yapacağını bilmeyen Arap Enişte, kendisine en yakın bir ağaca biner.”

(7) *Bak [şu ilanı (ne yerde uzanmıştır)]*. (Eckmann, 1962: 134) Kumanova

“Yerde uzanmış olan şu yılanı bak.”

(8) *[Bu on çekirdeği, (ne vermişler)], on çekirdeğe on tespi çeker*. (Németh, 2014: 243) Vidin

“Verdikleri on çekirdek için on tesbih çeker.”

Yukarıdaki örneklerde ise ilgi cümleleri donatma işlevi ile karşımıza çıkmaktadır ve bu cümleler, bir belirlenim değerine sahip başadlar hakkında ek bilgi sunmak amacıyla kullanılmışlardır. 4. örnekte *anası* başadı zaten belirli bir kişiye gönderme yapmaktadır. Özelliği ise düştüğü için bayılmış olmasıdır. Yani metindeki kahramanın bir bayılan bir de bayılmayan annesi yoktur. Bahsedilen küme belirli ve tek kişiden oluşmaktadır ve bu

üyenin geçici bir özelliğinden bahsedilmektedir. 5, 7 ve 8. örneklerdeki başadlar, yine bu ve şu kelimeleriyle dolayısıyla bir belirlenim değerine sahiptir. Çünkü konuşurun bir nesneden *bu* veya *şu* diye bahsedebilmesi için bu nesnenin ya gösterebileceği bir yerde olması ya da metinde/bağlamda daha önce geçmiş olması gerekir. 6. örnekte ise başad referansı belirli olan bir özel isimdir ve bu kişinin kim olduğu zaten bellidir. Yine bu üyenin o anki geçici durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Son olarak da, incelediğimiz metinlerde sınırlı olsa da rastladığımız donatma işlevinin bir alt sınıfı olan anımsatma işlevli (Akerson-Özil, 2015: 109), *hani/ani* bağlayıcısı ile kurulan ilgi cümlelerine değineceğiz.

(9) *İlk sewta gorktu mu [ül otu, (hani guan tutéélar da süréélar sepede)], to tu gaynadıp ta suyunu içééris.* (Gülensoy, 1993: 154) Ravno Selo

“İlk kez korktuğunda oğul otu, hani o zaman tutup sepete sürüyorlar ya, işte o otu kaynatıp suyunu içeriz.”

(10) *Edirne'ye gittik anamızı bulduk orda.* (Ani anam bobasınna gitti) ya orayı. (Kalay, 1998: 151) Edirne

“Edirne'ye, hani annem babasına gitti oraya, gittik. Orada annemizi bulduk.”

9. örnekte ara cümle yapısındaki donatma işlevli ilgi cümlesi *oğul otu* başadı hakkında bir anımsatmada bulunmuştur. 10. örnekte ise *Edirne* ile eşgöndermeli olan *orda* başadının neresi olduğunu anımsatan bir bilgi verilmiştir.

3. BÖLÜM

YAPISAL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İLĞİ CÜMLELERİ

3.1. FİİLİN ÇEKİM ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN

Bu bölümde ilgi cümlelerini, yüklemelerinin çekimli bir fiil olup olmaması açısından iki grupta inceleyeceğiz. Yüklemeleri zaman-görünüş ve kişi bakımından çekimlenmiş fiil içerenleri bitimli, çekimlenmemiş fiil içerenleri bitimsiz ilgi cümleleri adı altında ele alacağız.

3.1.1. Bitimsiz Yapıdaki İlgi Cümleleri:

Rumeli ağızlarında bitimsiz ilgi cümleleri, TT.'de de olduğu gibi ortaçlarla kurulur. Burada bir parantez açıp *ortaç* terimi üzerinde durmak istiyoruz.

Türkçe gramer kitaplarında *sıfat eylem* (Gencan, 1971), *sıfat fiil* (Korkmaz, 2014; Banguoğlu, 2000), *ortaç* (Gencan, 1971), *partisip* (Ergin, 2013) olarak adlandırılan bu yapılar için biz çalışmamızda *ortaç* terimini kullanacağız. Geleneksel çalışmalarda ortaçlar, genelde taşıdıkları zaman ve hareket unsurlarından yola çıkılarak tanımlanmış, bunların hangi eklerle oluşturulduğu üzerinde durulmuştur. Bahsettiğimiz çalışmalarda ve fiilimsiler üzerine yapılan pek çok müstakil çalışmada, ortaçların yapıları ve kuruluşlarında kullanılan ekler ayrıntılı olarak incelendiğinden ve bu eklerin tamamının dökümünü yapmak çalışmamızın sınırlarını aşacağından, biz bu bölümde ortaçların yapısal özelliklerine ve Rumeli Ağızlarında kullanılan ortaç eklerine kısaca değinmekle yetineceğiz.

Ortaçlar için yapılan tanımların bir kısmı şu şekildedir:

Gencan, sıfat eylem olarak adlandırdığı bu yapıyı, “Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere sıfat eylem denir.” (1971: 314) biçiminde tanımlar. Ergin’in tanımına göre ise,

“Partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesne karşılayan kelimeler olarak partisipler mana

bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Yani partisip hareket halinde bulunan nesnelere için kullanılan, hareket halindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir” (2013: 318).

Ayrıca partisiplerde hareket dışında zaman ifadesi de mevcuttur. Yani hareketin hangi zamanda gerçekleştiğini de gösterirler. Dolayısıyla “partisipler zaman ve hareket ifadesi taşıyarak nesnelere karşılık gelen fiil şekilleridir” (2013: 318).

Akerson ve Özil'e göre ise, “tam donanımlı olmayan ama fiil özelliklerini tam olarak kaybetmemiş ve niteleme yan cümlesi kurmaya yarayan, fiil kökenli sözcükler” ortaç olarak adlandırılır. Ortaçlar bir yandan sıfat, bir yandan fiil görevi yaparak adları nitelerler (Akerson-Özil, 2015: 80).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere, ortaçlar bir yanı sıra sıfat bir yanı sıra fiil özellikleri taşır. Sıfatlar da aslında ad soylu sözcükler olduklarından, ortaçlar adlar ile ortak özelliklere sahiptir; iyelik, çokluk ve isim çekim ekleri alabilir, edatlar ile birleşebilirler. Cümle içinde özne, nesne, tümleş görevi üstlenebilirler. Ayrıca fiil özelliği gösterdikleri için hareket ve zaman kavramı taşır (Korkmaz, 2014: 784), çeşitli olumsuzluk ve çatı eklerini alabilir, kendilerine özne, nesne, tümleş bağlayarak yan cümle kurabilirler (Gencan, 1971: 314-320).

Ortaçların asıl görevi sıfat oluşlarıdır. Bunlar adları niteler ve belirtirler (Gencan, 1971: 320). Adlardan önce gelerek sıfat görevi yüklenen ortaçlar dışında, kendinden sonraki ada bağlı olmaksızın yalın ya da isim çekim eklerini alan ortaçlar da ad görevindedir. Ancak bunlar kalıcı değil, fiillerdeki zaman ve hareket kavramını bir varlığa geçici olarak bağlayan sıfat ve adlardır (Korkmaz, 2014: 784). Biz bu tür ortaçları ileriki bölümlerde *özerk niteleme* başlığı altında ayrıntılı olarak ele alacağız.

Ortaçlar fiil kök ve gövdelerine birtakım eklerin getirilmesiyle oluşturulur. Bu ekler bir yandan zaman ve hareket, diğer yandan isim yapma fonksiyonlarıyla çekim eki ve yapım eki arasında bir yer tutan fiilden isim yapma eklerine çok yaklaşan fiil çekim ekleridir. Asıl işlevleri hareket isimleri yapmaktır fakat bir yandan yapım eki gibi kalıcı isimler yapabilmekte, diğer yandan şahıs eklerini yüklenerek fiil çekimi kuran şekil ve zaman ekleri gibi davranabilmektedir (Ergin, 2013: 318-319). Ortaçların yapılarında kısmi olsa da zaman kavramı bulunması dolayısıyla geleneksel gramerlerde ortaç

ekleri geçmiş, gelecek, şimdiki zaman bildiren ortaç ekleri olarak üç gruba ayrılarak incelenmiştir (bk. Ergin, 2013; Banguoğlu, 2000; Korkmaz, 2014). Biz burada zaman olgusunu bir kenara bırakarak ortaçları, Akerson ve Özil'in (2015) yaptığı sınıflama temelinde ele alacağız.

Akerson ve Özil fiil köküne birtakım ekler getirilerek oluşturulan ortaçların bir kısmının fiil özelliklerinin, bir kısmının da sıfat özelliklerinin ağır bastığını belirterek ortaç eklerini bir ölçüğe yerleştirmiş ve bu özellikleri açısından bahsedilen ekleri üç gruba ayırmışlardır (Akerson-Özil, 2015: 80-86):

- Birinci grup içerisinde değerlendirilen *-An* , *-mİş*, *-AcAk*, *-AcAğl*, *-Diğl* ortaç ekleri ile kurulan ortaçlar fiil özelliklerini korurlar ve yan cümle kurabilirler.

- İkinci grup içerisinde değerlendirilen *-Ir*, *-Dİk*, *-mA*, *-İş*, *-Ilı/İli*, *-Asl* ortaç ekleriyle kurulan ortaçlar ise yan cümle kurma konusunda birtakım sınırlamalarla karşılaşılır ve sıfatlaşma özellikleri ağır basar.

- Üçüncü grup içerisinde değerlendirilen *-Ik*, *-gAç* ekleriyle kurulanların ise yan cümle kurma potansiyeli çok düşüktür ve sıfat olarak kalıplaşma sürecini tamamlamışlardır (Akerson-Özil, 2015: 86).

Çalışmamızın konusu gereği biz yan cümle kurma özelliğini kaybetmemiş ortaçlar, yani birinci grup üzerinde duracağız. Elimizdeki metinlerden yola çıkarak Rumeli ağızlarında en çok kullanılan ortaç ekinin *-An* eki olduğunu söyleyebiliriz. *-Dİk* (iyelik ekli biçimi) eki ise dağılımda ikinci sıradadır. *-AcAk* ve *-mİş* eklerinin kullanım oranı ise *-An* ve *-Dİk*'a göre daha sınırlıdır.

-An: İncelediğimiz ağız bölgesinde en sık kullanılan ortaç ekidir.

(1) *Bir gün padişha cendisine [(en çok benzeyen) iki nöbetçi] aramış.*
(Gülensoy, 1993: 80) Prizren

Yukarıdaki örnekte, temel cümlenin tümleci olan *iki nöbetçi*, *benzeyen* ortacı ile kurulan *cendisine en çok benzeyen* yan cümlesi tarafından nitelenmektedir. Yani bu örnekte *benzeyen* ortacı ile yönetilen yan cümle bir sıfat görevi görmekte ve *iki nöbetçi* öbeğini padişaha benzeme özelliğine göre nitelemektedir. *-An* ekiyle kurulan ve yan cümlenin yüklemi olan *benzeyen* ortacı ise fiil özelliklerini tam olarak kaybetmemiş, kendisine bir tümleç (*kendisine*) ve bir belirteç (*en çok*) bağlamıştır.

-Dik: Gencan, *-Diğl* ve *-AcAğl* ortaçlarını *belirtme ortaçları* olarak adlandırır. İyelik eki alan bu ortaç eklerinin kendinden önce gelen ad ya da ad görevli sözcüklerle tamlama kurduğunu ve bu tümleyici sözcüklerin, ortaçların mantıksal özneleri olduğunu belirtir (Mantıksal özne ve dilbilgisel özne arasındaki farklar için bk. Gencan,1971: 318). *-Dik* ekinin incelediğimiz metinlerde de hemen hemen her örnekte iyelik ekli olduğunu söyleyebiliriz. Ergin'in de belirttiği gibi iyelik eki ile *-Dik* ortaç eki adeta kaynaşmış biçimdedir (2013: 321).

(2) *Korkan ayi dert nal koşarken [(aşçerlerin uykuda kaldıkları) düzlüğe] celi.*
(Tunuzlu, 1973: 118) Viçitirin

“Korkan ayı, dört nala koşarken askerlerin uyuyakaldıkları düzlüğe gelir.”

2 numaralı örnekte, temel cümlelerin yer tümleci olan *düzlük*, *-Dik* eki ile kurulan ve *kaldıkları* ortacı tarafından yönetilen *askerlerin uykuya kaldıkları* yan cümlesiyle nitelenmiştir. Yan cümle bir bütün olarak sıfat görevindedir ve *düzlüğü* belli bir özelliğine göre nitelemektedir. *Uykuya kaldıkları* ortacı fiil özelliklerini de tam olarak yitirmemiş ve kendisine bir özne (*askerler*) ve bir yer tümleci (*düzlükte*) bağlamıştır. Ayrıca ortaç kendinden önceki ad ile tamlama kurmuştur.

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, bazen iyelik ekleriyle *-Dī* (ses uyumuna bağlı olarak *-Dū*) şeklinde kalıplaşır.

(3) *Aklıma gelmemiş [(ödedimiz) biz paranın makbuzunu] alma.* (Kalay, 1998: 180) Edirne

“Ödediğimiz paranın makbuzunu almak aklımıza gelmemiş.”

(4) *[Ava gidip (vurmuş olduumuz) hayvannarı] bi yere toplayıp yeris.* (Kakuk, 1958: 255) Kazanlık

“Ava gidip vurmuş olduğumuz hayvanları bir yere toplayıp yeriz.”

-AcAk: Elimizdeki metinlerde, *-AcAk* eki ile kurulmuş ortaçlar ise son derece sınırlı olmakla birlikte hem iyelik ekli hem de iyelik eksiz kullanılabilir.

(5) *[Gelecek misafirleri] bir kişi tayin eder...* (Kalay, 1998: 156) Edirne

(6) *...[(onların içeceği) sofralar] gece yarileri bulur.* (Németh, 2014: 218) Vidin

5. ve 6. örneklerde de *-AcAk* eki ile kurulan ortaçlar fiil özelliklerini korumaktadır. 6. Örnekteki ortaç kendisine bir özne (*onlar*) bağlamıştır. 5. örnekte ise *gelecek* ortacı

kendine bir öge bağlamamıştır fakat istendiği zaman *yarın bize gelecek olan misafirleri* şeklinde bir cümle oluşturulabilir ve *gelecek* ortacı bu durumda bir tümleç (*bize*) ve bir zarf (*yarın*) yönetme potansiyeline sahiptir. Yani ortaç yönettiği yan cümle ile birlikte hem sıfat özelliği göstermekte hem de fiil özelliklerini korumaktadır.

Karşılaştığımız bir örnekte ise iyelik ekiyle kullanılması beklenen *-AcAK* eki, iyelik eki olmaksızın kullanılmıştır:

(7) *Yüzünden annadım [söyleyecek sozuni]*. (Németh, 2014: 220) Vidin
“Söyleyeceği sözü yüzünden anladım.”

7. örnekte *söyleyeceği sözü* şeklinde, ad öbeğinin tamlayanını oluşturan ve iyelik ekiyle kurulması beklenen ortaç yalın olarak kullanılmış, durum eki alması beklenen tamlanan ise önce iyelik, ardından durum eki almıştır.

-mIş: Daha önce de belirttiğimiz gibi, kullanımı sınırlı olan bir ortaç ekidir.

(8) *Biras sora [(hanıs dogmuş) bir çocoqi] cetirmişler*. (Hafız, 1980: 122)
Prizren
“Biraz sonra yeni doğmuş bir çocuğu getirmişler.”

Yukarıdaki örnekte de *-mIş* eki ile kurulan ortaç, yönettiği yan cümle ile birlikte *çocuk* birimini belli bir özelliği ile nitelemektedir. Ortaç aynı zamanda kendisine bir belirteç (*henüz*) bağlamıştır ve fiil özelliklerini korumaktadır.

Şimdiye kadar üzerinde durduğumuz örneklerde çeşitli eklerle kurulan ortaçların fiil özelliklerini koruduğunu gördük. Fakat aynı eklerle sıfat ya da isim olmaya daha yakın yapılar da oluşturmak mümkündür. Örneğin,

(8) *Babam okumuş adam idi*. (Elçin, 1964: 250) Florina

cümlesinde *-mIş* ile kurulan birimin sıfat olduğu açıktır. Bu ekle kurulan *okumuş* birimi *adam* sözcüğünü nitelemektedir ancak kendisine herhangi bir tümleç ya da belirteç bağlayamaz.

-mA: Özellikle Doğu Rumeli ağızlarında sıklıkla kullanılan bu ek, bir yandan kalıplaşmış sıfatlar ve isimler oluştururken bazı örneklerde fiil özelliklerini koruyarak ortaç kurabilmektedir. Fakat örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu ekle kurulan yapıların tam olarak ortaç, kalıplaşmış sıfat ya da isim olup olmadığı çok belirgin değildir.

(9) *Ama [ekme kavak] dñ onlar da [(kendinden çıkma) kavak] anlar, neyir boyu.* (Tosun, 2003: 309) Tekirdağ

9. örnekte *-mA* eki ile oluşturulan *ekme kavak* ifadesindeki *ekme* birimi, kendisine herhangi bir öge bağlayamaz. Dolayısıyla fiil olma özelliğini kaybetmiştir ve bu örnekte daha çok sıfat görünümündedir. Ancak cümlelerin devamındaki *kendinden çıkma kavak* ifadesindeki *çıkma* birimi de yine aynı ekle kurulmuş fakat kendisine bir *-den tümleci (kendinden)* bağlayabilmiştir. Ancak bu birim kendisine başka bir tümleç ya da belirteç bağlamakta zorlanır. Yani ortaç olma özelliğini kısmen korumaktadır.

Türkiye Türkçesinde bu yapıyı *ekilmiş kavak değil kendiliğinden çıkmış (bitmiş) kavak* olarak kurma gereği duyardık ve böyle bir kullanımda *ekilmiş ve çıkmış* birimlerini ortaç olarak değerlendirebilirdik. Bu durumda bahsedilen birimlerin tümleç ve belirteç gibi çeşitli ögeleri yönetmeleri mümkün olabilirdi.

(10) *(Tilki) dışarda salma tavuk bulursa, çalıcak, bi tavuk.* (Tosun, 2003: 299) Tekirdağ

10. örnekte ise *-mA* ekiyle kurulan *salma* birimi sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır.

(11) *Orda orman içinden geldiklerine demişler, biz burda ne yakmā bulabiliriz demişler, ne pişirmē.* (Tosun, 2003: 192) Tekirdağ
“Orman içinden geldikleri için biz burda ne yakmaya ne de pişirmeye (bir şey) bulabiliriz demişler.”

11. örnekte ise *-mA* ekiyle kurulan yapılar isim görünümündedir.

Özellikle göçmenler için kullanılan *-mA* ekiyle kurulmuş *gelme* ifadesi bazen sıfat yönü ağır basan bir ortaç bazen de kalıplaşmış bir isim görünümündedir:

(12) *Unun anası Bulgaristandan gelme bizim, (o) burda doğma.* (Tosun, 2003: 248) Tekirdağ

“Onun annesi Bulgaristandan gelme, o burda doğmuş.”

(13) *Esas sülalemiz konyadan gitme.* (Kalay, 1998: 255) Edirne

(14) *Biz Orasandan gelma.* (Gülensoy, 1993: 152) Gorno Novo Selo

12, 13 ve 14. örneklerde, *-mA* ekiyle kurulan ortaçlar yine yalnızca bir yön tümleci bağlayabilmektedir ve sıfat olma özellikleri daha ağır basmaktadır.

(15) ...yerlilere *gacal, gelmeye macır (denir)*. (Tosun, 2003: 265) Tekirdağ

15. örnekteki *-mA* ekinin ise kalıplaşmış bir isim oluşturduğu görülmektedir.

3.1.2. Bitimli Yapıdaki İlgî Cümleleri:

Bitimli ilgi cümlelerinde yüklem zaman-görünüş, kişi ekleriyle çekimlenmiş bir fiildir:

(16) [*Bu adam (ne dinlemiş bunların mabetlerini)], cider alır bu kızı cütürür padişahın sarayına.* (Gülensoy, 1993: 122) Priştine

“Bunların konuştuklarını dinleyen adam, bu kızı alıp padişahın sarayına götürür.”

(17) *Çağırmiş [o adamı (ne çeseymiş insanları)].* (Dindar, 1981:125) Doburçan

“İnsanları kesen o adamı çağırmiş.”

16 ve 17. örneklerde, yan cümle yüklemeleri zaman-görünüş, kişi ekleri ile çekimlenmiş fiillerdir. 16. örnekte yan cümle fiili (*dinlemiş*), geçmişte yaşanmış bitmiş bir olayı işaret etmektedir. 17. örnekteki yan cümle fiili (*kesiyormuş*) ise bahsedilen kişiyle ilgili genel-sürekli bir durumu anlatmaktadır. Fakat olayı/durumu aktaran kişi, bunu başkasından duymuştur. Burada *-miş* eki kip işlevini dışa vurmaktadır. Örneklerden anlaşılacağı üzere, zaman-görünüş-kip ve kişi ekleri bitimli ilgi cümlelerinde açıkça gösterilebilir. Ancak ortaçlarla kurulan ilgi cümlelerinde bu gibi özellikleri göstermede yalnızca ortaç değil; bağlam, temel cümle yüklemi ve kullanılan belirteçler (Akerson,1993: 97) etkilidir.

Bitimli ilgi cümlelerinde ilgi cümlesi çoğu zaman başadın sonra gelir. Başad ve ilgi cümlesi arasındaki bağlantı bir ilgi zamiriyle sağlanır ve başadla eşgöndermeli olan bu ilgi zamiri, yan cümlede başadın yerini tutar (Akerson-Özil, 2015: 250). Rumeli ağızlarında bitimli ilgi cümleleri kurmada ilgi zamiri olarak soru kelimeleri ve Farsça kökenli *ki* bağlayıcısı kullanılmaktadır. Bu yapılar, bahsedilen soru kelimelerinin Balkanlarda konuşulan Hint-Avrupa dillerindeki kullanımlarının kopyalanması yoluyla (Friedman, 2002: 459) oluşturulmuştur.

ki bağlayıcısının kullanımı oldukça sınırlıdır. Hem kişileri hem de nesnelere nitelemede kullanılabilir:

- (18) *Bana bul [bi sabi (çi bucün dogmuş, bucün cezsın, bucün sülesin)]*. (Yusuf, 1974: 125) Mitroviça
(Bana bugün doğmuş olan, yürüyen, konuşan bir çocuk bul.)

Bağlayıcı görevinde kullanılan ilgi zamirleri şunlardır:

Kim/çim: Genellikle, daha sonra üzerinde duracağımız, bitimli özerk nitelemeler kurmada, özerk nitelemenin öznesi temsil ettiği durumlarda kullanılır.

- (19) *O padişa demişki [kim ister benim kızlarımı] ne deyecim yapşen*. (Kakuk, 1972: 265) Ohrid
 “Padişah demiş ki: ‘benim kızlarımı isteyen söyleyeceklerimi yapşın.’”

ne: Bitimli ilgi cümleleri kurmada kullanım sıklığı ve alanı en geniş olan soru zamiridir. Hem kişileri hem de kişiler dışındaki varlıkları nitelemede kullanılır.

- (20) *Bu cüzel camiyımıza dabi [bülbül (ne üter)] lazım*. (Morina, 1985: 110) Mamuşa
 “Bu güzel camimize bir de öten bülbül lazım.”

nere, ner(e)de/nereye, ne taraf: Mekanları nitelerken kullanılan bu soru zamirleri, daha çok bitimli özerk nitelemelerde karşımıza çıkmaktadır.

- (21) *Bu delikanli çitmiş [kızın sobasına, (nerde kralın kızı yati)]*. (Dindar, 1981: 124) Doburçan
 “Bu delikanlı kralın kızının yattığı odaya gitmiş.”

- (22) *Bir angi düğüne, ya bir angi Cuma günü [kızlar nerde toplanmış], bu qızı da götürürseler, kız gider*. (Németh, 2014: 210) Vidin
 “Herhangi bir düğüne ya da Cuma günü kızların toplandığı bir yere bu kız da götürürseler, kız gider.”

Ani/hani: Kullanımı oldukça sınırlıdır. Bitimli ya da bitimsiz, anımsatma işlevli ilgi cümlelerinde kullanılır.

(23) *Bi sopa una, adamakıllı düdük, [(hani benim kulama huran) çavuşu].*
(Kalay, 1998: 173) Edirne

(24) *İlk sewta gorktu mu [ül otu, (hani guan tutéélar da süréélar sepedá)], to tu*
gaynadıp ta suyunu içééris. (Gülensoy, 1993: 154) Ravno selo
“İlk kez korktuğunda oğul otu, hani o zaman tutup sepete sürüyorlar ya, işte o
otu kaynatıp suyunu içeriz.”

Soru zamirlerinin bağımlı cümle başlatıcıları olarak kullanılması *yeniden analiz* (*reanalyse*) olarak adlandırılır ve bu tarz kullanımlar pek çok Hint Avrupa dilinde ve bazı Modern Türk dillerinde görülebilir (Kappler, 2008: 208). İlgili cümlesi başlatmada sadece soru zamirleri değil, yalnızca *ilgi zamiri* işlevi üstlenen birimler de kullanılır. Örneğin Rusçada, ad ardıl ilgi cümlelerinde kullanılan, soru zamirlerinden farklı olarak yalnızca ilgi zamiri görevinde kullanılan *kotorij* vardır (Andrews, 2007: 218).

Rumeli ağızlarında soru zamirleri, herhangi bir değişiklik yapılmaksızın ilgi zamiri işlevinde kullanılabilir ve bunlar gerektiğinde durum eklerini alabilirler. Aslında *ki* ve *kim* Türkçenin eski dönemlerinde de görülen bağlayıcılardır. Matras, *ne* soru zamirinin bağlayıcı olarak kullanılmasına dikkat çeker. Bu durumun soru anlatımının kaybıyla alakalı olduğunu ve ilgi yapıları ile söylemde vurgulama aracı olarak kullanılan *retorik sorular* ile bağlantılı olduğunu belirtir (2006: 53).

Genelde bağlayıcı olarak kullanılan soru zamirlerinin yan cümle fiilinin hemen öncesinde yer aldığı görülür. Kimi zaman araya yan cümleye fiili tarafından yönetilen başka unsurların girmesi de mümkündür:

(20) *Bu cüzel camiyımıza dabi [bülbül (ne üter)] lazım.* (Morina, 1985: 110)
Mamuşa

“Bu güzel camimize bir de öten bir bülbül lazım.”

(25) Bak [şu ilani (ne yerde uzanmıştır)].(Eckmann, 1962: 134) Kumanova

“Yerde uzamış olan şu yılanı bak.”

20. örnekte, yan cümlenin fiili hemen soru kelimesinin öncesinde yer alırken 25. örnekte yan cümle fiili ve ilgi zamiri arasına yan cümlenin tümleçlerinden biri girmiştir. Bu tür kullanımları dördüncü bölümde tekrar ele alacağız.

İncelediğimiz metinlerde, ilgi zamiri görevinde kullanılan herhangi birim olmadan kurulan, anlamsal açıdan ilgi cümlelerine benzeyen bazı örneklere rastladık:

(26) *Çıqsa eskici: bir sofra yemek ahçi getirmiş.* (Németh, 2014: 139) Vidin
“Eskici çıkınca, aşçının getirdiği bir sofra yemek (görür).”

(27) *Muftının hediyesi daha buyucek, hanıma getiriy.* (Németh, 2014: 183) Vidin
“Muftünün hanıma getirdiği hediye daha büyük.”

26. örnekte *ahçi getirmiş* cümlesi, aslında *yemek* baş ismini nitelemektedir. Fakat ilgi cümlesi ve başad arasında bağlayıcı olarak kullanılan herhangi bir birim yoktur. 27. örnekte ise *hanıma getiriy* cümlesi ise ana cümledeki *muftının hediyesi* öbeğini nitelemektedir. Fakat yine bir bağlayıcı yoktur ve ilgi cümlesi ile başad arasına ana cümlenin öğeleri girmiştir.

Bitimli ilgi cümlelerinin bir kısmında, ana cümlede, baş isimle eşgöndermeli bir zamir (Ulutaş, 2004: 75) bulunabilir:

(28) *qadın der: [her ne iş buliy], oni yapay.* (Németh, 2014: 182) Vidin
“Kadın der ki: ne iş bulursa onu yapıyor.”

28. örnekte *o* birimi *her ne iş buliy* ilgi cümlesi ile eş göndermelidir. İlgi cümlesi ile eşgöndermeli zamir kullanımına, özerk nitelemelerde sıkça rastlanır. Beşinci bölümde bu konuya tekrar döneceğiz.

Gagauzcadaki ilgi cümlelerini inceleyen Ulutaş’a göre bitimli ve bitimsiz yapılar arasında aslında anlamsal açıdan bir fark yoktur. Ulutaş, bu farklılığın zamandan kaynaklandığını ifade eder. Bitimli fiile sahip olan cümleler zaman ve görünüş özelliklerini ifade etme kapasitesine sahiptir. Ortaçlı yapılarla karşılaştırıldığında bu açıdan daha zengindirler (2004: 54).

3.2. KONUMSAL TÜRLERİ AÇISINDAN:

Diller, ilgi cümlesi tipolojileri açısından farklı özellikler sergiler. Dünya dillerindeki ilgi yapılarının karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği çalışmalarda (Comrie, 2017; Andrews, 2007; Lehmann, 1986) ilgi cümlelerinin niteledikleri ada göre ve ana cümleye göre konumları açısından birkaç gruba ayrılarak incelendiğini belirtmiştik (bk. 1.5.). İlgi

cümlesi bağlı olduğu üst cümlelerin içerisine dahil oluyorsa *içe yerleşik*, ona iliştirilmiş olarak bulunuyorsa *eklenmiş* olarak adlandırılır. İçe yerleşik ilgi cümlelerinde baş, ilgi cümlesinin içinde yer alıyorsa *iç başlı*, dışında yer alıyorsa *dış başlı*, baş yoksa *bağımsız/başsız* olarak adlandırılır. Türkçede iç başlı ilgi yapıları görülmez; dış başlı ve bağımsız olarak adlandırılan yapılara rastlanır. Bağımsız ilgi cümlelerini beşinci bölümde ele alacağız. Burada önce dış başlı tür üzerinde duracağız. Dış başlı ilgi cümlelerinde, ilgi cümlesi başadın öncesinde yer alıyorsa *ad öncül (prenominal)*, başadın sonrasında yer alıyorsa *ad ardıl (postnominal)* olarak adlandırılır.

Başadın konumuna göre değerlendirecek olursak Rumeli ağızlarında bitimsiz yapıdaki, yani ortaçlarla kurulan ilgi cümleleri, başadın önünde yer alır. Başka bir deyişle *ad öncüldür*. Aşağıdaki cümle ad öncül yapıdaki ilgi cümlesine örnek gösterilebilir.

(29) *Devlet [(zarar eden) kuruluşları] kapāyı, özelleştiriyi.* (Tosun, 2003: 268)

Tekirdağ

“Devlet zarar eden kuruluşları kapatıyor, özelleştiriyor.”

Bitimli ilgi cümleleri ise kimi zaman başadın öncesinde, kimi zaman sonrasında yer alır. Fakat genel eğilim ilgi cümlesini baş adın sonrasına yerleştirmek şeklindedir:

(30) [O yapağıy (ne egirmişlar)] istemişlar koysunlar ocağın içine. (Dindar, 1981: 126) Doburçan

“Eğirdikleri yapağıyı ocağın içine koymak istemişler.”

(31) *Ema [(ben ne saydım) bu ülçelej] ceçma çok zordur.* (Morina, 1985: 111)

Mamuşa

“Ama saydığım ülkeleri geçmek çok zordur.”

(32) *Bi cün [(ne büyümüş] bi ayoy] dağda çivermişlar hem onon yerne başka bi ayo yavrusını bulma aramışlar.* (Gülensoy, 1993: 81) Prizren

“Bir gün, büyümüş olan bir ayı yavrusunu dağa göndermişler ve onun yerine başka bir ayı yavrusu bulmaya çalışmışlar.”

30, 31 ve 32. örneklerde de görüldüğü üzere, 30. cümlede ilgi cümlesi başadın sonrasında; 31 ve 32. örneklerde ise başadın önünde yer almaktadır.

Cümlelerin yönetilen-yöneten biçimde yapılandırılması Türkçenin temel tipolojik özelliğidir (Johanson, 2014: 103). Fakat dil, kendi belirgin niteliğini büsbütün bir yana

bırakmadan aykırı bir yapıya geçişi birtakım ara aşamalarla sağlar (Akerson-Özil, 2015: 255). Bize göre, bu yapılar da bir çeşit geçiş aşaması yapılarıdır. Son iki örnekte, yan cümlenin yüklemi bitimli bir file kurulmasına rağmen Türkçe yönetilen-yöneten sıralaması korunmuştur.

İlgi cümlelerinin, ana cümledeki konumuna göre sınıflandırılmasında bir diğer grubu *eklenmiş* ilgi cümleleri oluşturur. Ana cümleye eklenenler, ana cümlenin öncesinde ya da sonrasında yer almasına göre *öncül* (*preposed*) ya da *ardıl* (*postposed*) olarak adlandırılır. Rumeli ağızlarında kullanılan ilgi cümlelerini bu sınıflama temelinde değerlendirecek olursak, ortaçlarla kurulan bitimsiz ilgi cümlelerinin *içe yerleşik*; bitimli ilgi cümlelerinin bir kısmının *içe yerleşik*, bir kısmının ise ana cümleye *eklenmiş* olduğunu söyleyebiliriz.

(33) *Padişaha [istediği incileri] o yapabilir...* (Hafız, 1989: 238) Ohrid

(20) *Bu cüzel camiyımıza dabi [bülbül (ne üter lazım)].* (Morina, 1985: 110)

Mamuşa

“Bu güzel camimize bir de öten bir bülbül lazımdır.”

(34) [(Ne koymış kapi altına), iki çiçek] başlamış büyüsin (Hafız, 1989: 217)

Üsküp

“Kapı altına koyduğu iki çiçek büyümeye başlamış.”

(35) *Git o insani bul (ne almış yüzüğimi)...* (Hafız, 1989: 224) Kalkandelen

“Git, yüzüğümü almış olan kişiyi bul.”

33. örnekte bitimsiz bir ilgi cümlesi yer almaktadır. Ana cümlenin içine yerleştirilen bu cümle, nitelediği isimle bir tamlama kurmuştur ve ana cümlenin öğelerinden biri durumundadır. 20. örnekte bitimli yapıda ve içe yerleşik bir ilgi cümlesi görülmektedir. 34 ve 35. örneklerde ise ana cümleye eklenmiş olan bitimli ilgi cümleleri yer almaktadır. 34. örnekteki ilgi cümlesi ana cümlenin önünde yer almaktadır, yani *öncüldür*. 35. örnekteki ise ana cümlenin sonunda yer almaktadır, yani *ardıl* olarak değerlendirilebilir.

3.3. KOŞUL YAN CÜMLELERİ

Akerson ve Özil'e göre "Türkçede, niteleme amacıyla sıfat işlevli yan tümce yerine kullanılabilen en yaygın yan tümce türü koşul yan tümcelerdir." Türkçede ilgi cümlesi yerine kullanılabilen bu yan cümle türü, *hangi* soru zamiri ardına başadın getirilmesiyle kurulur. Yani başad somut olarak yan cümlelerin içerisinde yer alır. Koşul yan cümlesinin fiili de hemen hemen tam donanımlı bir fiildir. Bu fiil sırasıyla zaman/görünüş/kip ekleri, şart eki ve kişi eklerini alır (2015: 252-253). Rumeli ağızlarında da niteleme işlevli koşul yan cümlelerinin kullanıldığı örnekler mevcuttur. İncelediğimiz metinlerde bu tür cümleler kurmada *hangi* soru zamiri yanı sıra, *ne kadar*, *ne* gibi soru zamirlerinin de kullanıldığını gördük.

(36) *Sirtından çıkan çamaşiri, [hangi duşekte yatmış ise], duşegini, yastığını sukerler.* (Németh, 2014: 251) Vidin

"Üzerinden çıkan çamaşırı, hangi döşekte yapmış ise o döşegi, yastığını sökerler."

(37) *Oquyan kişi bir hamayli verir, hamayliyi yedi qat muşammaya sarar. Kitapta [(her ne renk dusmiş ise), o renk] bir parçeye diker, sora bir ipçezin ustune hamayliyi diker.* (Németh, 2014: 234) Vidin

"Okuyan kişi bir muska verir, muskayı yedi kat muşambaya sarar. Kitapta her ne renk düşmüşse, o renk bir parçaya diker. Sonra bir ipin üstüne muskayı diker."

(38) *Her kimden [ne para alirse] köçek, onunnen birer kere sobe ortasında dulenir.* (Németh, 2014: 208) Vidin

"Köçek her kimden ne kadar para alırsa onunla bir kez oda ortasında dolandır."

Yukarıdaki örneklerde, niteleme işlevli koşul yan cümleleri farklı soru kelimeleriyle, bitimli ilgi cümlelerine benzer şekilde kurulmuştur. Ana cümlede, nitelenen öge, 36. örnekteki *döşek* ve 37. örnekteki *renk* birimlerinin ana cümlede kullanılması gibi, ya aynı biçimde tekrar edilmiş ya da 38. örnekte olduğu gibi nitelenen öge ile eşgöndermeli bir zamir kullanılmıştır.

Bu bölümde, öncelikle, incelediğimiz ağız bölgesinde kullanılan ilgi cümlelerini yüklem çekimli bir fiil olup olmama özelliğine göre, bitimsiz ve bitimli ilgi cümleleri olarak iki gruba ayırarak ele aldık. Sonrasında ilgi cümlesi türlerine ve niteleme görevinde

kullanılan koşul yan cümlelerine yer verdik. Bölümü özetlemek istersek şunları söyleyebiliriz: Bitimsiz ilgi cümleleri TT.'ye benzer şekilde ortaçlarla kurulmaktadır. Ortaçla kurulan bitimsiz ilgi cümleleri başadın öncesinde yer alır, yani *ad öncüdür*. Bitimli ilgi cümleleri ise çekimli bir fiille kurulur ve bu yapı çoğu zaman başadın sonrasında yer alır, yani *ad ardıdır*. *Eklenmiş* yapıdaki bitimli ilgi cümlelerine de rastlanır. Başad ve ilgi cümlesi arasındaki bağlantı ise ilgi zamiri olarak kullanılan soru kelimeleri ile sağlanır. İlgî zamirini, çoğu zaman, ilgi cümlesinin bitimli fiili takip eder.

4. BÖLÜM

SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İLĞİ CÜMLELERİ

Bu bölümde; ilgi cümlelerinin oluşum aşamalarını, başadın ana cümle ve yan cümle açısından konumunu, ortaç eki seçiminin dayandığı ölçütleri, ilgi cümlelerinin dış ve iç sözdizimsel özelliklerini bitimsiz ve bitimli ilgi cümleleri temelinde ele alacağız.

4.1. İLĞİ CÜMLESİNİN OLUŞUM AŞAMALARI

Diller, ilgi cümlesi stratejileri açısından farklı özellikler gösterse de, bu tür yapıların oluşturulması noktasında bazı temel özelliklere sahiptirler. Lehmann (1986) daha önce de belirttiğimiz gibi (bk.1.5) bu tür yapıların oluşumunun üç adımda gerçekleştiğini öne sürer:

- Bağımlılaştırma (subordination) - adlaştırma
- Anafora - boş alan oluşumu
- Niteleme (attribution) / baş oluşumu (1986:4).

Türkçedeki ilgi yapılarını inceleyen Akerson ve Özil de bu yapıları oluşturma izlenen sırayı, benzer şekilde; adlaştırma, boş alan açma ve niteleme biçiminde verir. Bu sırlamaya göre, bir önermenin ilgi cümlesi haline gelebilmesi için öncelikle adlaştırılması gerekir. Bu işlem fiile ortaç eklerinin eklenmesiyle gerçekleştirilir. İkinci aşamada adlaştırılan cümlenin içinden bir birim cümlenin dışına taşınır ve bu birimin yeri, ilgi cümlesi içerisinde boş kalır. İlgi cümlesi dışına taşınan öge, aynı zamanda nitelenecek olan ad, yani başadır. Son aşamada oluşturulan bu yapı, başadı niteler. Bu işlemler sonucu oluşturulan ilgi cümlesi, nitelenen öge yoluyla bir üst cümleye bağlanır (2015: 259) ve bu yolla bağımlılaştırma işlemi de gerçekleştirilmiş olur. Bu işlemleri bir örnek üzerinden gösterelim:

(1) ...*orda* [(bir şeyler adayan) insanlar] *tekkeye bir mum yakarmış...* (Tosun, 2003: 315) Tekirdağ

1. insanlar bir şeyler adıyor/adar.
2. insanlar tekkeye bir mum yakarmış.

Yukarıdaki cümlelerden birincisi yan cümleyi, ikincisi ise temel cümleyi oluşturan önermeleri ifade eder. Birinci önermeyi bir ilgi yan cümlesi haline getirmek için öncelikle bu cümlenin yüklemi (*ada-*) uygun ortaç eki seçilerek isimleştirilir ve nitelenmek istenen birim (*insanlar*), ortaca dönüştürülen fiilin sağına taşınır. Böylece yan önermeden çıkarılan ögenin (*insanlar*) yeri boş kalır:

(Ø bir şeyler adayan) insanlar

Bir yan cümleye dönüştürülen birinci önerme, *insanlar* birimini niteler. İlgi cümlesi ve başad tarafından oluşturulan öbek (*bir şeyler adayan insanlar*), başad (*insanlar*) vasıtasıyla bir bütün olarak üst cümleye bağlanır:

[(Ø bir şeyler adayan) insanlar] tekkeye bir mum yakarmış.

Bitimsiz ilgi cümlelerinde, ilgi cümlesinin yüklemi adlaştırılırken bitimli ilgi cümlelerinde yüklem çekimli bir fiil olarak ilgi cümlesi içinde varlığını sürdürür. Bu yapıdaki cümlelerde de nitelenecek olan ad, cümle dışına taşınır. Taşınma sonucu oluşan boşluk bir ilgi zamiri tarafından tutulur ve nitelenen ad ile ilgi cümlesi arasındaki bağlantıyı bu ilgi zamiri sağlar (Akerson-Özil, 2015: 250). Ancak ilgi zamiri, ilgi cümlesi içinde sözdizimsel açıdan bulunması gereken konumda bulunmaz; cümlenin başına taşınır (Comrie, 2017: 220).

(2) *Varımış bir evde [üç kardeş (ne çok geçinirmişler)]*. (Hafız, 1989: 253)

Gostivar

“Bir evde çok iyi geçinen üç kardeş varmış.”

Yukarıdaki cümleyi yine önermeler biçiminde ifade edersek:

1. Bir evde üç kardeş varmış.
2. Üç kardeş çok iyi geçinirmiş.

Burada birinci önerme temel, ikinci önerme ise ilgi cümlesi göreviyle temel cümle içerisine yerleştirilecek olacak yan önermedir. Bitimli ilgi cümlesi kurulurken, bu örnekte, nitelenecek olan *üç kardeş* birimi yan önermeden taşınmış ve niteleme cümlesinin soluna yerleşmiştir. Oluşturduğu boşluk ise, yan cümle içinde, burada ilgi zamiri göreviyle kullanılan *ne* birimi tarafından tutulmuştur. Yan cümlenin çekimli fiili *geçinirmişler* varlığını aynı biçimde sürdürmüştür:

Üç kardeş (ne Ø çok geçinirlermiş)

Yukarıdaki gösterilen biçimde kurulan bu ilgi yapısı, nitelenen isim aracılığı ile üst cümleye bağlanmıştır:

Varımiş bir evde [üç kardeş (ne Ø çok geçinirlermiş)].

Sonuç olarak her iki ilgi cümlesi türünde de başad yan cümlenin dışına taşınır. Başadın yeri bitimsiz ilgi cümlelerinde boş kalırken, bitimli ilgi cümlelerinde ilgi zamiri tarafından tutulur. Her iki türde oluşturulan ilgi cümlesi, nitelenen ad öbeği yoluyla üst cümleye bağlanır.

4.2. NİTELENEN ÖGENİN ANA CÜMLE VE YAN CÜMLE AÇISINDAN KONUMU

4.2.1. Bitimsiz İlgi Cümleleri

Önceki bölümde bahsedildiği üzere, bir önerme bir ilgi yan cümlesi haline getirirken nitelenmek istenen birim yan cümle dışına taşınır ve taşınan ögenin yeri, yan cümle içinde hem anlamsal hem de dilbilgisel açıdan boş kalır. Yan cümle dışına taşınan birim, yani nitelenen öge, yan cümleyle bir öbek oluşturur ve bu öbeğin yöneticisi de nitelenen ögedir. Ortaç ekinin seçimi de bu taşınan ögenin ortaçla olan sözdizimsel ilişkisine bağlıdır. Ortaç, nitelenen ögenin yan cümle içerisinde bıraktığı boş alanı yönetir. Bu açılardan bakıldığında nitelenen öge, ilgi cümlesinin bir ögesi olarak düşünülebilir (Akerson - Özil, 2015: 92-93).

Yan cümle içerisinden çıkartılan öge, üst cümle yönetimine girer ve bu ögenin taşıması gereken durum eklerini taşıyacak bir birim kalmaz. Üst cümleye taşınan öge, artık bu cümlenin fiilinin yönetimine girer ve bu fiille olan sözdizimsel ilişkisine göre gerekli ekleri alır (Akerson -Özil, 2015: 91).

(3) *Korkan ayi dert nal koşarken [(asçerlerin uykuda kaldıkları) düzlüğe] celi.*
(Tunuzlu, 1973: 118) Vıçtırın

“Korkan ayı, dört nala koşarken askerlerin uyuyakaldıkları düzlüğe gelir.”

Yukarıdaki ilgi cümlesini “Askerler bir düzlükte uyuyakaldı.” biçiminde, bir önerme olarak ifade edebiliriz. Bu önermede üst cümleye taşınan *düzlükte* birimidir ve bu birim yan cümlenin *yer tümleci (-de tümleci)* olması sebebiyle *-de* durum ekini taşır. Bu birim üst cümleye taşınırken *-de* durum eki silinmiştir. Çünkü *düzlük* birimi artık üst tümcedeki *gel-* fiilinin yönetimine girmiştir ve bu cümlenin yön tümleci görevinde olması sebebiyle *-e* durum eki almıştır:

...[(askerlerin Ø uykuda kaldıkları) düzlüğe-e] celi.

Olaya temel cümle açısından bakacak olursak, nitelenen öge aynı zamanda temel cümlenin de bir ögesidir ve bu cümlenin sözdizimsel özelliklerine göre işlem görür (Akerson-Özil, 2015: 87). 1. örneği tekrar ele alırsak, *insanlar* biriminin her iki önermede de bulunması gereken bir birim olduğunu görürüz:

(1) ...*orda* [(bir şeyler adayan) insanlar] *tekkeye bir mum yakarmış...* (Tosun, 2003: 315) Tekirdağ

1. insanlar bir şeyler adıyor/adar.
2. insanlar tekkeye bir mum yakarmış.

Akerson ve Özil'e göre, “aslında yan cümlenin bir ögesiyle üst tümcenin bir ögesi anlamsal açıdan örtüşür. Bu anlamsal örtüşme, yinelenmeyi engeller ve ortada tek bir öge kalır. Bu öge de dilbilgisel açıdan daha güçlü olan temel cümledeki fiilinin yönetimine girer” (2015: 93).

Yukarıdaki önermelerde, *insanlar* birimi hem ana cümlede hem de yan cümlede özne işlevindedir. Yan cümledeki *insanlar* birimi üst cümleye taşındığında , [(Ø bir şeyler adayan) insanlar] gibi bir ilgi yapısı elde edilir ve oluşan bağımlı cümlede bu birimin ikinci kez tekrar edilmediği görülür.

[(Ø bir şeyler adayan) insanlar] tekkeye bir mum yakarmış.

Kısacası, nitelenen öge üst cümlenin bir ögesi olarak görülebilir; çünkü yan cümle ile bir öbek oluşturmakta ve oluşturduğu öbekte temel cümle fiilinin yönetimindeki bir birim olarak işlev görmektedir. Aynı zamanda yan cümlenin bir ögesi olarak da görülebilir; çünkü yan cümle içerisinden çıkarak üst cümleye taşınmıştır ve ortaç eki bu ögenin yan cümle içerisindeki sözdizimsel işlevine göre seçilir. Sonuçta, nitelenen öge her iki cümle ile de bağlantılıdır.

4.2.2. Bitimli İlgı Cümleleri

Bitimli ilgi cümlelerinde de, nitelenen öge hem yan cümlede hem de üst cümlede bir ögesi olarak görülebilir.

Bitimli ilgi cümlelerinde nitelenecek öge yan cümle dışına taşınır ve oluşturduğu boşluk yan cümle içerisinde bağlayıcı işlevini üstlenen ilgi zamiri tarafından tutulur. Nitelenen birimin yan cümleden çıkarılarak üst cümleye taşındığı ve yan cümle içinde yerinin bir bağlayıcı tarafından tutulduğu göz önüne alındığında, bu birimin yan cümlede bir ögesi olduğu söylenebilir.

(4) *Gidecim [bir kasabaya (nerde gördüm bir kis çok güzel)]...*(Hafız, 1989: 227) Kalkandelen

“Çok güzel bir kız gördüğüm kasabaya gideceğim.”

Cümleyi önermeler şeklinde ifade ettiğimizde;

1. Bir kasabaya gideceğim.
2. Kasabada çok güzel bir kız gördüm.

Yukarıdaki birinci önerme temel cümleyi, ikinci önerme ise yan cümleyi ifade eder. İkinci önerme bir ilgi cümlesine dönüştürülürken nitelenecek olan *kasaba* birimi yan cümle dışına taşınır ve yan cümle içinde onun yerini *nerde* birimi alır. Bu açıdan bakıldığında nitelenen birim *kasaba*, ilgi yan cümlesinin ögesidir. Bu birim yan cümlede yer tümleci olduğundan *-de* durum ekini taşımaktadır. Üst cümleye taşınırken taşıdığı bu durum eki, onu yan cümle içinde temsil eden ilgi zamiri (*nerede*) üzerine yüklenir. Yani ilgi zamiri başadın ilgi cümlesindeki işlevini kodlamak için durum ekiyle işaretlenir. Üst cümleye yollanan ve üst cümle fiilinin yönetimi altına giren *kasaba* birimi, üst cümlede yer tümleci olması sebebiyle *-e* durum ekini alır.

Gidecim bir [kasabaya (Ø nerde gördüm bir kis çok güzel).]

4. örnekteki iki önermeye tekrar dönersek, temel cümleyi ifade eden önermede de *kasaba* biriminin zorunlu olarak yer aldığı söyleyebiliriz. Çünkü *git-* fiili tam bir önerme oluşturabilmek için kendisine bir özne ve bir yer tümleci bağlamak zorundadır. Bu

durumda *kasaba* birimi, üst cümlelerin bir ögesi olarak da görülebilir. Yani bitimsiz ilgi cümlelerinde olduğu gibi, bitimli yapılarda da baş isim her iki cümle ile de bağlantılıdır.

4.3. ORTAÇLARLA KURULAN İLĞİ CÜMLELERİNDE ORTAÇ EKİNİN SEÇİMİ

Akerson ve Özil'e göre, ortaç eki nitelenen ögenin yan cümledeki sözdizimsel işlevine göre seçilir. Ortaç ekleri temelde iki dizi oluşturur ve bir dizi seçildikten sonra bu dizi içinden hangi üyenin kullanılacağı zaman, görünüş ve kip işlevlerine bağlıdır (2015: 104).

Öznesini niteleyen ortaç: *-An, -mİş /-mİş olan, -AcAk olan*

Tümlecini niteleyen ortaç: *-Dİğİ, -mİş olduğu, -Acağİ /-AcAk olduğu* (Akerson-Özil, 2015: 100)

Türkçe ortaçlı kuruluşlarda ortaç ekinin seçimini belirleyen ölçütler, özellikle yabancı araştırmacılar tarafından yapılan pek çok müstakil çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Ortaçları yalnızca morfolojik birimler olarak değil, daha kompleks yapılar olarak gören bu çalışmaların Underhill'in *Turkish Participle* (1972) adlı çalışmasıyla başladığı, bu çalışmanın daha sonra yapılacak pek çok çalışmanın temelini oluşturduğu ve sonraki tartışmaların burada ortaya atılan fikirler temelinde dallandığı söylenebilir.

Underhill (1972), nitelenen ögenin bağımlı cümledeki işlevinden yola çıkarak bir ayırım yapar. Ona göre, başad ana cümlelerin öznesi ise *-An*, öznesi değilse *-Dİk* tipi bir yapı görülür ve bu iki tip ortaçtan ilkinin *özne ortacı (subject participle)*, ikincisini ise *nesne ortacı (object participle)* olarak adlandırılır. Nesne ortacı yapısının başadı, ana cümlelerin nesnesi ya da fiille çeşitli zarflık ilişkiler kuran diğer birimler (tümleçler) olabilir. *-Dİk* tipi bir yapı kullanıldığında bağımlı cümlelerin öznesi ilgi durumuna getirilir ve ortaca, özne ile kişi ve sayı açısından uyumlu bir iyelik eki eklenir (1972: 88). Çalışmaların çoğunda, bu ayırım en temel genelleme olarak karşımıza çıkar.

Ortaç eklerinin sınıflandırılmasında bir diğer ölçüt ise ortacın ilgi eki alıp almamış olmasına bağlı olarak yapılır. Bu ayırma göre ortaç, ilgi cümlesinin öznesini göstermek için ilgi ekiyle işaretlenmişse *possesive participle*, işaretlenmemişse *non-possesive participle* olarak adlandırılır (bk. Dede, 1978; Csato, 1985).

Ancak Underhill'in yukarıda verdiğimiz genel kuralları, dilbilgisel açıdan doğru sayılabilecek bazı ortaç yapılarını açıklamada yetersiz kalır. Özellikle *-An* ortaç ekinin özne dışındaki birimleri nitelemesinin sebebi, konu üzerine yapılan tartışmanın temelini oluşturur. Hankamer ve Knecht (1976) sonraki yıllarda yaptıkları çalışmalarında, ortaç eki seçimi konusunda benzer sonuçlara varır ve bu iki kurala ek olarak *ana düğüm ilkesi* ve *öznesizlik ilkesini* öne sürerler. Ana düğüm ilkesine göre daha büyük bir birimin bir alt birimi nitelenirse, ek seçimi büyük birimin nitelenme kuralına uygun olarak yapılır; *öznesizlik* ilkesine göre de, cümlede özne yoksa nitelirmede *-An* ortaç eki kullanılır (Öztürk, 2011: 234).

Underhill ve Hankamer & Knecht'in çalışmalarındaki verilerden yola çıkan Dede'ye (1978) göre ise, *-An* ve *-Dik* seçiminin temel amacı, nitelenen baş ismin özne ya da özne dışı birim olmasına göre bir ayırım yapmak değildir. Dede, bu ayırımın genitif ekleme kuralının uygulanıp uygulanamamasına bağlı olarak gerçekleştiğini iddia eder.

Sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda da bazı durumlarda *-Dik* yerine *-An* ortaç ekinin kullanılması, belirsiz öznelerin nitelenmesi bağlamında öne sürülen kurallar, tartışma konusunu olmaya devam etmiştir. Ancak bu çalışmalarda, ortaç ekinin seçiminin nitelenen başadın özne ya da özne-dışı birim olup olmaması, genitif ekleme kuralının uygulanıp uygulanamamasından ziyade öznelerin cümle içindeki farklı konumlarından kaynaklandığı öne sürülmüştür (bk. Öztürk, 2008; Özsoy, 1994). Biz burada daha fazla ayrıntıya girmeden, bu çalışmalarda ortaç eki seçiminde etkili olduğu savunulan temel kuralları vermeyi tercih edeceğiz.

Rumeli ağızlarında, ortaçlarla kurulan ilgi cümlelerinde ortaç eki seçimi, genel olarak Türkçe ortaçlı yapılardaki ortaç eki seçimiyle aynı ölçütlere dayanır.

-An: a. Nitelenen öge yan tümcenin öznesiyse ya da öznenin bir öbekten oluştuğu durumlarda özne öbeğinin bir parçası ise,

(5) [(Kırdan gelen) atlıdan] birer at almış başış... (Kalay, 1998: 192)Edirne
"Kırdan gelen atlardan bahşış olarak bir at almış."

(6) *Felekin* [(her ay, her hafta, hatta her gün değişen) huyları] varmış. (Hafız, 1989: 199) Üsküp
"Feleğin her ay, her hafta, hatta her gün değişen huyları varmış."

5. örnekte ortaç cümlesi “Atlar kırdan geldi / gelir / geliyor.” gibi bir önermeden türemiştir ve nitelenen birim *atlar*, bu cümlenin öznesidir ve dolayısıyla *-An* ortaç eki seçilmiştir. 6. örnekteki ortaç cümlesi ise “Feleğin huyları her ay, her hafta, hatta her gün değişir.” gibi bir önermeden türer ve *feleğin huyları* bu önerme cümlesinin öznesidir. Nitelenen birim olan *huy* ise özne öbeğinin bir parçası olduğu için *-An* eki ile kurulmuş bir ortaçla nitelenmiştir.

b. Nitelenen öge edilgen fiilin tümleci ise,

(7) *Burda yā dīrmenleri varmış girez gibi kullanılan...* (Tosun, 2003: 249)

Tekirdağ

“Burada girez gibi kullanılan yağ değirmenleri varmış.”

Ortaç ile kurulan bitimsiz ilgi cümlesi, “Yağ değirmenleri girez gibi kullanılmış/ kullanılıyormuş.” gibi bir önermeden türer. Yan cümlenin fiili, *kullanıl-* edilgen bir fiildir ve dolayısıyla cümlede özne yoktur. Bu durumda edilgen fiilin tümleci (*yağ değirmenleri*), *-An* ortaç eki ile nitelenmiştir.

c. Nitelene cümlesinde öznenin belirlenimi düşükse (non-spesifik), yan cümlenin tümleci nitelenirken *-An* ortaç eki kullanılır (Kornfilt, 1997: 58-59).

Biz incelediğimiz metinlerde, bu tarz *belirsiz* (ya da belirlenimi düşük) bir özneye yalnızca bir örnekte rastladık:

(8) [*(İsan bulan) yere*] *gidiveriz üle yere.* (Kalay, 1998: 204) Edirne

“İnsan boğulan yere, öyle (bir) yere gidiyoruz.”

Yukarıdaki ortaç yapısı “O yerde (orada) insan boğulur.” gibi bir önermeden türer ve fiile yakın duran özne (*insan*) neredeyse *kavramsal* bir belirlenim değeri alır. Bu durumda cümlenin yer tümleci (*o yerde*), *-An* ortaç eki ile nitelenebilmiştir.

-Dik: a. Yukarıda verilen durumlar dışında, özne dışındaki yan cümle öğeleri nitelenirken *-Dik* eki ve sonrasında buna uygun bir ek kullanılır (Kornfilt, 1997: 59).

(9) [*(Senin braqtığın) tavuğun*] *ayagını kırdılar.* (Németh, 2014: 182) Vidin

“Senin bıraktığın tavuğun ayağını kırdılar.”

9. örnekteki ortaçlı yapı “Sen tavuğu bıraktın.” gibi bir önermeden kaynaklanır ve nitelenen birim *tavuk* bu cümlenin *-i tümlecidir*. Dolayısıyla bu birimin nitelenmesi için

-*Dik* ortaç eki tercih edilmiş ve ortacın yan cümle içerisinde kalan öznesi tamlayan, ortaç ise bu özne ile uyumlu iyelik ekini üstlenmiştir.

b. Ana düğüm ilkesi gereği, tümlecin tek birimli olmadığı yani bir öbekten oluştuğu durumlarda, tümleç öbeğinin bir parçasını nitelerken de -*Dik* ortaç ekini kullanılır.

Hankamer ve Knecht (1976) *ana düğüm* ilkesi gereği, daha büyük birimlerin alt birimleri nitelenirken, ortaç ekinin büyük birimin cümledeki sözdizimsel işlevine göre seçileceğini belirtmiştir. Ancak şimdiye kadar incelediğimiz örneklerde, bir öbeğe ait bir alt birimin nitelendiği örneğe henüz rastlamadık. Ama ilkece bir öbeğin parçasının da Türkçe nitelene kuralları dahilinde bir ortaçla nitelenmesi mümkündür.

Metinlerde karşılaştığımız birkaç örnekte ise bu eklerin bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmüştür:

(10) *Doquzuncide duken tavayı uç kere çanak içine soqar.* (Németh, 2014: 234)

Vidin

“Dokuzuncuda döktüğü tavayı üç kere çanağın içine sokar.”

(11) *Sofrada oldugi fasule yānisi, fasülye çorbası.* (Németh, 2014: 180) Vidin

“Sofrada olan (şey) fasülye yahnisi, fasülye çorbası.”

(12) *Orta şehirde erkez yüzüne tüküren o kadının yüzünü silesin ...*(Hafız, 1989: 218) Üsküp

“Orta şehirde herkesin yüzüne tükürdüğü o kadının yüzünü sil...”

10. örnekte nitelenen birim *tava*, yan cümlelerin -*i tümlecidir* ve bu durumda -*Dik* ortaç ekinin kullanılması beklenir. Fakat -*An* ortacı tercih edilmiştir. 11. örnekte nitelenen birim *fasülye yahnisi* yan cümlelerin öznesidir ve niteleneğin -*An* eki ile yapılması beklenirken -*Dik* ortaç eki tercih edilmiştir. 12. örnekte ise ortacın -*An* eki ortacı ile kurulması ortaca dönüşen fiilin edilgen bir yapıda olmasına bağlı olabilirdi. Yani yan cümle, “herkes tarafından yüzüne tükürülen kadın” biçiminde kurulsaydı, burada -*An* eki uygun görülebilirdi. Bu ekin seçilmiş olmasıyla ilgili diğer bir ihtimal de, bizce, yan cümleye dönüşen önermedeki öznenin düşük belirlenimli bir özne olarak algılanması ve dolayısıyla tümlecin -*An* eki ile nitelenebilmesidir. Önermeyi “o kadının yüzüne herkes tükürür” biçiminde ifade ettiğimizde, *herkes* birim belirlenimi düşük bir özne biçiminde algılanabilir ve böyle bir cümlede, cümlelerin -*e tümleci* (*o kadının yüzüne*) -*An* ekiyle

kurulan bir ortaçla nitelenebileceği söylenebilir. Fakat son örnek, bizce, anadili konuşurları için kabul edilebilirliği tartışılacak bir yapıdadır.

Bir bağımlı cümle türü olarak ilgi cümleleri, kendi başlarına ele alındıklarında bazı sözdizimsel özelliklere sahiptir. Bu özellikler onların iç sözdizimsel yapılarını oluşturur. Ancak bağımlı oldukları üst cümle ile de sözdizimsel bağlantıları vardır. Üst cümle ile kurdukları bu bağlantı da, onların dış sözdizimsel yapılarını oluşturur (Akerson-Özil, 2015: 87). Sonraki bölümde, ilgi cümlelerini öncelikle dış sözdizimsel özellikleri açısından ele alacağız.

4.4. DIŞ SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İLGI CÜMLELERİ

4.4.1. Sözcük Türü Olarak Nitelenen Öge:

Bir sözcük türü olarak ilgi cümlesi tarafından nitelenen başad, ya ad ya da ad yerine kullanılabilen bir sözcük olmak zorundadır. Ancak ad yerine kullanılan bazı sözcük türlerinin nitelenmesinde birtakım kısıtlamalar olduğu, bazılarının ise niteleme işlemine izin vermediği görülür. Örneğin sıfatlar yalnızca bir adın yerine kullanıldıklarında, niteleme işleminin anlamsal açıdan bir ada yöneldiği durumlarda nitelenebilir. Ad yerine kullanılabilen zamirler de genellikle nitelenemez; yalnızca çok üyeli kümelere gönderme yapan belgesiz zamirler niteleme işlemine izin verir. Bir ad çeşidi olarak tür adlarının nitelenmesinde herhangi bir kısıtlama bulunmazken özel adlar genellikle donatma işleviyle nitelenir (Akerson-Özil, 2015: 113-119). Bizim incelediğimiz metinlerde, nitelenen ögenin genellikle bir *tür adı* olduğu görülmektedir. Birkaç örnekte ise, bir *özel ad* nitelenen öge olarak kullanılmıştır. Ad yerine kullanılan diğer sözcüklerin nitelendiği örneklere rastlanmamıştır.

(13) [(Asçerlerin uykuya daldıklarını cüren) Arap enişte], *usulca kalkıp onlardan kaçay.* (Tunuzlu, 1973: 118) Vıçıtırın
 “Askerlerin uykuya daldıklarını gören Arap Enişte, usulca kalkıp onlardan kaçır.”

13. örnekte başad (*Arap Enişte*) bir özel isimdir. Başadın gönderme yaptığı küme, tek ve belli bir üyeden oluşmaktadır; yani referansı bellidir. Dolayısıyla nitelenenin amacı daraltma değil donatmadır. Burada başad, eyleme dayalı geçici bir özelliği ile betimlenmiştir.

4.4.2. Nitelenen Ögenin Yapısı:

İlgi cümlesi tarafından nitelenen başad, tek bir birimden oluşabileceği gibi, bir ad tamlaması ya da bir sıfat tamlaması öbeğinden oluşabilir.

Nitelenen öge bir sıfat tamlaması olabilir. Sıfat tamlamalarında nitelenen öge sıfat türü bir sözcükle öbekleşmiş durumdadır. Dolayısıyla ilgi cümlesi ile bir sıfat tamlaması nitelenmek istendiğinde, bu öbekleşmiş yapı bir bütün olarak nitelenir (Akerson-Özil, 2015: 122-123).

(14) *Ben ona yaparım [(bir yan kenarda duran) püsküllü uzun kilim],...* (Hafız, 1989: 245) Makedonya

“Ben ona yan kenarda duran püsküllü, uzun bir kilim yaparım.”

(15) *[(Ne koymış kapı altına), iki çiçek] başlamış büyüsin.* (Hafız, 1989: 217) Üsküp

“Kapı altına koyduğu iki çiçek büyümeye başlamış.”

14. örnekte başad bir sıfat tamlaması öbeğinden oluşmuştur. Bu öbeğin başı olan ad türündeki *kilim* birimi, iki sıfat (*püsküllü, uzun*) tarafından nitelenmiş ve bir sıfat tamlaması oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yapı ise bütünüyle bitimsiz bir ilgi cümlesi (*bir yan kenarda duran*) ile nitelenmiştir. Yani ilgi cümlesi ile yapılan nitelenmeye konu olan yalnızca *kilim* değil; *püsküllü, uzun bir kilim*dir. 15. örnekte ise *çiçek* biriminin *iki* sayı sıfatı ile nitelenmesiyle oluşturulmuş bir sıfat tamlaması nitelenen birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tamlama da bütün olarak bitimli bir ilgi cümlesi (*ne koymış kapı altına*) tarafından nitelenmiştir. Her iki örnekte de sıfat tamlamaları bölünmez.

İlgi cümlesi, nitelediği sıfat tamlamasının ya öncesinde ya da sonrasında yer alır. Ancak incelediğimiz metinlerdeki bazı örneklerde, işaret (ya da gösterme) sıfatları ile oluşturulmuş tamlamaların nitelenmesinde durum biraz farklıdır.

Gencan'a göre ortaç görevli nitelme sıfatları, belirtmelerden önce gelir (2001:213). Ancak aşağıdaki örneklere baktığımızda ortaçlarla oluşturulan ilgi cümlelerinin belirtme görevli sözcüklerden sonra, ad türü sözcükten önce geldiğini görürüz.

(16) [O (beni gezdilen) kadın] *bi mendil para topladı.* (Kakuk, 1958: 244)
Kazanlık

“Beni gezdiren o kadın, bir mendil para topladı.”

(17) [Bu (ölen) adamı] *geçen sene, bildir şeyde gördüm.* (Kalay, 1998: 209)
Edirne

“Ölmüş olan bu adamı geçen sene şeyde gördüm.”

(18) [*İşte* bu (tepelenen) ılan] *her sene bana zarar yapar.* (Eckmann, 1962: 134) Kumanova

“Öldürülen işte bu yılan her yıl bana zarar verir.”

Yukarıdaki her üç örnekte bitimsiz ilgi cümlesi, belirtme sıfatı ve ad türü sözcüğün arasında yer almaktadır.

Başadla ile ilgili başka bir özellik ise bitimli ilgi cümlesi tarafından nitelenen başadların, örneklerin çok büyük bir kısmında, bir işaret sıfatı ile birlikte görülmesidir.

(19) *A gürmişin [o kariyi (ne idi sizin komşu)], Kasımitsa?* (Şirin, 2001: 59)
Gostivar

“Sizin komşunuz olan kadını, Kasımitsa'yı gördün mü?”

(20) *O zaman bu herif ne bırakmış idi parasını gelir hocada.* (Hafız, 1989: 212)
Ohrid

“O zaman, parasını hocada bırakmış olan bu adam gelir.”

Menz, Gagauzcadaki bazı ilgi cümlesi örneklerinde de yukarıdaki örneklere benzer şekilde, bir işaret zamiri (*demonstrativpronomen*) kullanımının görüldüğünü, bunların başada bir belirlenim değeri kazandırmadığı, ancak sonradan gelecek ilgi cümlesi için bir *ön gönderim* işlevi üstlendiğini belirtir (1999: 90). Bizce bu tür bir işaret sıfatları, ön gönderim olarak kullanılabilir ancak başada bir belirlenim değeri de kazandırır. Çünkü o *kariyi*, *bu herif* gibi ifadelerden, belli bir kadından ya da adamdan bahsedildiği anlaşılmaktadır fakat bu kadının ya da adamın kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kimden bahsedildiğini tam olarak ilgi cümlesini duyduktan sonra anlayabiliriz.

Nitelenen öge bir belirtili, belirtisiz ya da zincirleme ad tamlamasından oluşabilir:

Belirtili ad tamlamalarını oluşturan adlar arasında, aldıkları ekler dolayısıyla belirli bir anlam bağlantısı vardır fakat bu bağlantı sürekli değil, geçicidir. Tamlayan ve tamlanan arasına başka birimler de girebilir. Belirtisiz ad tamlamalarında ise tamlayan ve tamamlanan arasında sürekli bir ilişki vardır ve anlamsal olarak da tamlayan, tamlananın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sebeple tamlama birimleri arasına başka birimler giremez ve tamlamayı oluşturan birimler yer değiştiremez (Korkmaz, 2003: 271-272; Karahan, 2014: 43-44). Yani belirtisiz ad tamlamaları bir bütün olarak bir kavram olurlar ve bir yan cümle ile nitelenmek istendiklerinde tamlamanın tümü tek bir birimmiş gibi işlem görür (Akerson-Özil, 2015: 123).

(21) *Kız masalında [(çocuğun geçtiği) hayat yolunu] anlatır.* (Hafız, 1989: 256)

Gostivar

“Kız, masalında, çocuğun geçtiği hayat yolunu anlatır.”

(22) *...baklava yufkalarını, [baklava yufkaları (ne yazılır baklava için)] onun yufkalarını altına koyarsın.* (Jable, 2010: 452) Vuçitırın

“Baklava yapmak için açılan baklava yufkalarını onun altına koyarsın.”

21 ve 22. örneklerdeki baş isimler birer belirtisiz isim tamlamasından oluşur. 21. örnekte tamlama, bitimsiz bir ilgi cümlesi tarafından nitelenir. İlgi cümlesinin yükleminden (*geç-*) nitelemenin *yol* birimine yöneldiğini görürüz. Ancak burada bahsedilen herhangi bir *yol* değil bir kavram olarak *hayat yoludur* ve ilgi cümlesi bu öbeğin tümünü nitelemektedir.

Belirtili isim tamlaması ve zincirleme isim tamlamalarında, tamlamayı oluşturan birimlerden herhangi biri nitelenebilir. Bitimsiz ilgi cümlelerinde, ilgi cümlesi tamlamanın önünde yer alıyorsa, nitelenen birim tamlamanın ilk birimi yani tamlayan; tamlayan ile tamlanan arasına giriyorsa nitelenen birim tamlamanın ikinci birimi yani tamlanandır. Ancak tamlama bütün olarak nitelenen öge olamaz (Akerson-Özil, 2015: 123-124). Bizim incelediğimiz metinlerde ise nitelenen öge genelde tek birimlidir ya da bir işaret sıfatı ile birlikte görülür. Nitelenen ögenin, bir belirtili ad tamlaması yapısında olduğu örnekler oldukça azdır.

(23) *[(Yörüyen) çöcün] bacaklāni iplen bālāris.* (Özden, 2016: 599) Gümülcine

“Yörüyen çocuğun bacaklarını ipele bağlarız.”

23. örnekte başadın da içinde bulunduğu öbek (*çocuğun bacakları*), bir belirtili isim tamlaması yapısındadır ve bu yapı bitimsiz bir ilgi cümlesi ile nitelenmiştir. İlgi cümlesi (*yürüyen*) başadın öncesinde yer alır ve niteleme işlemi tamlamanın ilk birimine yani *çocuk* birimine yöneliktir. Elimizdeki bitimsiz bir ilgi cümlesi ile nitelenen sınırlı sayıdaki örneklerin hepsinde, niteleme işlemi tamlamanın ilk birimine yöneliktir. Ancak ilkece, tamlamanın ikinci biriminin nitelenmesi de mümkündür. Yani *çocuğun kırılan bacağı* biçiminde bir yapı da rahatlıkla kurulabilir.

Bitimli ilgi cümleleri tarafından nitelenen belirtili ad tamlamalarında ise niteleme işlemi, tamlamanın her iki birimine yönelik olabilir.

(24) ... *zarem kraliçenin vardır atı ne uçay*. (Hafız, 1989: 225) Kalkandelen
“...çünkü kraliçenin uçan atı vardır.”

(25) *Bu delikanlı çitmiş [kızın sobasına, (nerde kralın kızı yati)]*. (Dindar, 1981: 124) Doburçan
“ Bu delikanlı kralın kızının yattığı odaya gitmiş.”

(26) *Qaynana verir küpeleri [o kadının eline, (ne qızı getirmiş)]*. (Németh, 2014: 221) Vidin
“Kaynana, küpeleri, kızı getiren kadının eline verir.”

24. örnekte başad *kraliçenin atı* biçiminde bir belirtili isim tamlamasıdır. Ana cümlemin yüklemi (*var*) ile bölünen bu tamlamayı, *ne uçay* bitimli ilgi cümlesi niteler ve bu ilgi cümlesi tamlamanın sonrasında yer alır. Burada niteleme işleminin *at*, yani tamlamanın ikinci birimine yöneldiği görülür. Bu durum cümlesinin yüklemine (*uç-*) bakılarak da anlaşılabilir. 25. örnekte yine başad (*kızın sobası*) bir tamlama yapısındadır ve niteleme *soba* birimine yöneliktir. İlgi cümlesinin yüklemi (*yat-*) yine bize nitelemenin yöneldiği birim ile ilgili ipucu vermektedir. 26. örnekte bir başad bir belirtili isim tamlamasından oluşmaktadır ve bu tamlamanın önünde bir gösterme sıfatı yer alır. Bitimli ilgi cümlesi yine tamlamanın sonrasında yer almakta ancak bu kez tamlamanın ilk birimini (*kadın*) nitelemektedir. Gagauzcadaki ilgi cümlelerini inceleyen Menz, baş ismin bir öbek olduğu durumlarda kullanılan bir işaret sıfatının, nitelenen baş ismin tamlamanın hangi biriminin nitelenmek istendiğini gösterme amacı taşıdığını belirtir (ayrıntı için bk. 1999: 89). Bu örnekte de benzer şekilde, tamlamanın ilk birimi nitelenmek istenmiş ve işaret sıfatı tamlayandan önce kullanılmıştır.

Bir yan tümce içerisinde yer alan ad soylu bir birim de nitelenen öge olabilir.

(27) *Ayı yoluna devam edince { [(Arap Enişte'nin bulunduğu) agaca] yaklaşarak} kaşınmaya başlamış.* (Tunuzlu, 1973: 118) Vıçıtırın

“Ayı, yoluna devam edince Arap Enişte'nin bulunduğu ağaca yaklaşarak kaşınmaya başlamış.”

(28) *...başlamış kıza anlatsın çi { [(oni batıran) adam] budur }.* (Yusuf, 1974: 131) Mitroviça

“Kıza, ona bıçağı batıran adamın bu olduğunu anlatmaya başlamış.”

(29) *A içi çingene da seklani çi { haçın yer div [o kızın (ne kalır) altınlarını] alma }.* (Hafız, 1980: 123) Prizren

“İki çingene de, dev kızı yediğinde kızın kalan altınlarını almak için saklanır.”

Yukarıdaki 27. örnekte bitimsiz yapıdaki bir ilgi cümlesi, *Arap Enişte'nin bulunduğu ağaca yaklaşarak* biçiminde kurulmuş bitimsiz yapıdaki bir zarf cümlecığı içerisinde yerleştirilmiştir. Yani burada ilgi cümlesi doğrudan ana cümleye değil, kendisi için bir üst cümle olan zarf cümlesine bağlıdır. İlgi cümlesi açısından bir üst cümle olan zarf cümlesi de ana cümleye bağlı bir alt cümleciktir ve ana cümlenin zarf tümleci olarak görev alır. İlgi cümlesi burada, zarf cümlesinin öğelerinden biri olan *ağaç* birimini nitelemektedir ve bu ilgi yapısı tümüyle zarf cümlecığı içerisinde *yön tümleci* işlevini üstlenmektedir. 28. örnekte yine bir bitimsiz ilgi cümlesi, bitimli yapıdaki bir isim cümlecığı içerisinde yerleştirilmiştir. İlgi cümlesinin kendisine göre bir üst cümle olan isim cümlesi içerisindeki işlevi ise bu cümlenin öznesini (*adam*) nitelemektir. 29. örnek, bitimli yan cümlelerin iç içe geçtiği karmaşık bir cümle görünümündedir. Bu cümlede bitimli bir ilgi cümlesi, amaç bildiren bir zarf cümlecığının (*haçın yer div o kızın ne kalır altınlarını alma*) içine yerleştirilmiştir. Ancak bu zarf cümlecığının içerisinde zaman bildiren, bitimli yapıda başka bir zarf cümlecığı de (*haçın yer div*) mevcuttur. İlgi cümlesinin zarf cümlecığı içindeki görevi ise *o kızın altınları* biçiminde kurulmuş ve zarf cümlecığı içerisinde *-i tümleci* görevini üstlenmiş olan tamlamayı nitelemektir.

4.4.3. Başadın Temel Cümle İçindeki Sözdizimsel İşlevleri:

Hem temel cümle hem de yan cümlenin bir ögesi olarak kabul ettiğimiz, başad, temel cümle içerisinde aşağıda örneklendirildiği gibi çeşitli sözdizimsel işlevler üstlenebilir.

Başad temel cümlelerin öznesi olabilir:

(30) [(Kapi ardında duran) bir kurt] bunları duyar... (Hafız, 1989: 200) Gostivar

(31) [O çocuk (ne yemiş kalbi)] gitmiş bir koca kariya... (Hafız, 1989: 225)
Kalkandelen

“Kalbi yemiş olan/ yiyen o çocuk, bir koca kariya gitmiş.”

Yukarıdaki 30. örnekte bitimsiz 31. örnekte ise bitimli bir ilgi cümlesi yer almaktadır. 30. örnekte ilgi yapısının başadı olan *bir kurt*, ikinci örnekte ise *o çocuk* birimleri, kendilerini niteleyen ilgi cümleleri ile birlikte temel cümlede özne işlevini üstlenmiştir. Bu birimler bahsedilen cümlelerin öznelere olmaları dolayısıyla herhangi bir durum eki almamışlardır.

Başad temel cümlelerin tümleçlerinden biri olabilir:

-i tümleci:

(32) *sōna sonca* [(bu çeşmede toplanan) paraları] *üle fakir anasız bubası üsüz gızannara taḫsimlēlēmīṣ...* (Salimehmed, 2006: 178) Kırcaali

“Sonra bu çeşmede toplanan paraları fakir, anasız babasız, öksüz çocuklar arasında bölüştürürlermiş.”

(33) *...yeim* [o somuni (ne vermiş koṣṣi kızı)]. (Hafız, 1989: 211) Kalkandelen

“Komşu kızının verdiği somunu yiyeyim.”

32 ve 33. örneklerde yer alan *-i* durum eki almış ve özne tarafından gerçekleştirilen eylemden etkilenen *paralar* ve *somun* birimleri, kendilerini niteleyen bitimsiz ve bitimli ilgi cümleleriyle birlikte temel cümlede *-i tümleci* görevindedir.

-e tümleci:

(34) *Akyazılı sultan baba yanı çok yardımcı olmuş büle* [(bebei olmayan) kadinnara]... (Dönmez, 2012: 213) Dulavo-Silistre

“Akyazılı sultan baba bebeği olmayan kadınlara çok yardımcı olmuş.”

(35) *Ya bikaç çışi yardım etsin* [o kadına (ne ikay)]. (Jable, 2010: 449) Vuçitirin

“Yıkayan kadına birkaç kişi yardım etsin.”

Yukarıdaki örneklerdeki -e durum ekli, *kadınnar* ve *kadın* birimleri, kendilerini niteleyen ilgi cümleleri ile birlikte temel cümlenin -e *tümleci* görevindedir.

ile tümleci:

(36) [(Yollarda serptikleri) çüllerin izleriyle] *eve kadar gelmişlar*. (Tunuzlu, 1973: 119) Vıçıtırın

“Yollarda serptikleri küllerin izleriyle eve kadar gelmişler.”

(37) *Burada bulışlar* [o adamle (ne vermiş o taş)]. (Hafız, 1989: 209) Üsküp

“Taşı veren adamla burada buluşuyorlar.”

36 ve 37. örneklerde *ile* edatı, *çüllerin izleri* ve *adam* başadlarına eklenmiştir. Bu birimler eylemin neyle ya da kimle yapıldığını göstermesi dolayısıyla ana cümlede, kendilerini niteleyen ilgi cümleleriyle birlikte *ile tümleci* görevini üstlenmektedir.

-den tümleci:

(38) *Musa bizi kurtardı* [(korktogumuz) divden]. (Gülensoy, 1993: 87) Prizren

“Musa bizi korktuğumuz devden kurtardı.”

(39) *Gezinirken buli bir incir agaci. Kopari bir incir, yiy hem kendisi oli eşek. Gidi biraz da üttiye buli gene bir incir agaci ondan ali gene bir incir yiy, oli insan hem bu da toplay hem* [o incirden (ne oluni eşek)] *hem o bir incirden ne oluni insan*. (Hafız, 1989: 226) Kalkandelen

“Gezinirken bir incir ağacı buluyor. Bir incir koparıp yiyor, eşek oluyor. Biraz daha öteye gidip yine bir incir ağacı buluyor, yine ondan bir incir alıp yiyor, insan oluyor. Bu da hem eşek olunan incirden hem de insan olunan inciden topluyor.”

38 ve 39. örneklerde başadı oluşturan *div* ve *o incir* başadları, -den durum eki almış ve kendilerini niteleyen ilgi cümlesi ile birlikte temel cümlede -den *tümleci* görevini üstlenmiştir.

Yer tümleci (ya da -de *tümleci*):

-de durum eki kurulan ve genelde yükleme sorulan “Nerede?” sorusuna yanıt veren yer tümlecinin temel işlevi, bulunulan yeri göstermektir (Akerson-Özil, 2015: 69). Bizim incelediğimiz metinlerde yer tümleci görevindeki bitimsiz ilgi yapılarında başad olarak genelde *yer* sözcüğü kullanılır ve bu birim -de durum ekini alır. Yer tümleci işlevindeki

bitimli ilgi yapılarında ise başad çoğu zaman kullanılmaz. Onun yerine *nere* soru kelimesi kullanılır ve bu soru kelimesi başadın yerini tutarak onun alması gereken *-de* durum ekini üstlenir. Yani tam bir ilgi cümlesi yerine daha çok özerk nitelermeler tercih edilir.

(36) [(Yollarda serptikleri) çüllerin izleriyle] eve kadar gelmişlar. (Tunuzlu, 1973: 119) Viçitırın

“Yollarda serptikleri küllerin izleriyle eve kadar gelmişler.”

(37) [(Anasının kutreleri emzirdiği) yerde] atın ün ayakları batay,... (Eckmann, 1962: 142) Kumanova

“Annesinin köpek yavrularını emzirdiği yerde atın ayakları batar.”

(38) [O kuşu nerde çesmişlar], bük bi ağac olmuş. (Gülensoy, 1993: 121) Priştine
“O kuşu kestikleri yerde büyük bir ağaç olmuş.”

Yukarıdaki 36 ve 37. örneklerde *yollar* ve *yer* başadları *-de* durum eklerini alarak kendilerini niteleyen ilgi cümleleri ile birlikte ana cümlede yer tümleci olarak işlev görür. Bitimli yapıdaki 38. örnekte ise başad kullanılmamış ve bir özerk nitelme kurulmuştur. Başadın taşınması gereken *-de* durum eki ise *nere* soru kelimesine yüklenmiştir. *O kuşu nerde çesmişlar* biçiminde kurulan özerk nitelme, eylemin gerçekleştiği yeri gösterir ve dolayısıyla ana cümlede *yer tümleci* işlevini üstlenmiştir.

Yön tümleci:

(39) *Gelir nere kızlar, o vakıt Biberçe çıkar [o yerden (ne saklanmış)],...* (Hafız, 1989: 216) Vrapçište

“Kızların olduğu yere gelince Biberçe saklandığı yerden çıkar.”

(4) *Gidecim [bir kasabaya (nerde gürdüm bir kis çok güzel)]...*(Hafız, 1989: 227) Kalkandelen

“Çok güzel bir kız gördüğüm kasabaya gideceğim.”

(40) [(Çok uzak olmayan) bir delige] yaklaşırlar. (Abdurrahman, 1984: 112) Viçitırın

39. örnekte başad (*yer*) *-den* durum eki, 4. örnekte (*bir kasaba*) ve 40. örnekte (*bir delik*) *-e* durum eki almıştır. Fakat üç cümlede de başadlar, aldıkları durum ekleri ve

kendilerini niteleyen ilgi cümleleriyle birlikte yön göstermektedirler. Dolayısıyla bu üç örnekte başadlar, ana cümlelerin *yön tümleci* işlevindedir.

Yer tümleci işlevindeki bitimli ilgi cümlelerinin yaygın olarak özerk niteleme yapısında kurulduğunu belirtmiştik. Aynı durum yön tümleçleri için de geçerlidir.

(41) *Yetiştir [nere o güller] hem durgunur.* (Hafız, 1989: 214) Vrapçište
“O güllerin olduğu yere gider ve duraklar.”

Yukarıda bitimli yapıdaki özerk niteleme, eylemin yöneldiği yeri gösterir ve dolayısıyla ana cümlelerin yön tümleci görevindedir.

Başad, yan cümle içerisinde de bazı sözdizimsel işlevlere sahiptir. Bu konu sonraki bölümde incelenecektir.

Nitelenen öge ile ilgili başka bir özellik ise, bitimli ilgi cümleleri ile yapılan nitelemelerde, başadın ana cümle içerisinde bir zamir tarafından tutulması ya da tekrar edilmesidir.

(42) *...yarın [(ne tutacan) o balığı], o balık senin olacak.* (Hafız, 1989: 216)
Üsküp
“Yarın tutacağın balık senin olacak.”

(43) *...[dünyaya ne celir bi çocuk birden sülesin]. oni bana cetireceksin.* (Hafız, 1980: 122) Prizren
“...dünyaya gelir gelmez konuşan çocuğu bana getireceksin.”

(44) *[O dalı (ne keser)] ona binmiş.* (Kakuk, 1972: 264) Ohrid
“Kestiği dala binmiş.”

Yukarıdaki 42. örnekte *yarın ne tutacan o balığı* biçiminde, bir başad (*o balığı*) ve bitimli ilgi cümlesinden (*yarın ne tutacan*) oluşan bir ilgi yapısı görülmektedir. Bu yapı bir bütün olarak ana cümlelerin öznesi işlevindedir. Başad ana cümlede aynı biçimde tekrar edilmiştir. Ancak ana cümlede ikinci kez kullanılan *o balık*, yan cümledekenden gönderimi daha belirli olması nedeniyle farklıdır. Çünkü bizi ana cümlede ikinci kez kullanılan *o balık* biriminin aslında *yarın tutacağı balığı* ifade ettiğini anlıyoruz. Yani yalnızca başad değil, ilgi cümlesinin yan cümledeki başada kattığı sınırlayıcı anlam da ana cümledeki bu birimle tekrar edilmiştir.

43. örnekte ise köşeli parantez içinde gösterilen ilgi yapısı ana cümlelerin *-i tümleci* işlevini üstlenmektedir. Başad ana cümlede *o* zamiri tarafından temsil edilmiştir. İlgi yapısı bir bütün olarak *-i tümleci* işlevini üstlendiği için, başadın yerini tutan zamir de *-i* durum ekini almıştır. 44. örnekte ilgi yapısı ana cümlelerin *-e tümleci* görevindedir. Başad *o* zamiri ile tekrar edilmiş ve zamir ana cümledeki sözdizimsel işlevi dolayısıyla *-e* durum ekini almıştır. Ancak 42 ve 43. örneklerden farklı olarak son örnekte zamirin kullanılması, zorunlu bir durum gibi görünüyor. *Ona* biriminin cümleden atılması, cümlelerin anlaşılmasını zorlaştırıyor. 42 ve 43. örneklerde ise tekrar edilen birimlerin cümleden çıkarılması herhangi bir bozukluğa yol açmamaktadır. Bu tür kullanımlar, bitimli ilgi cümlelerinin iç yapısından kaynaklanan bazı özelliklerle ilgili olduğundan, sonraki bölümde (bk. 4.5.) bu tür örnekleri tekrar ele alacağız.

4.5. İÇ SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İLGI CÜMLELERİ

Önceki bölümlerde bir ilgi cümlesinin oluşum aşamalarını incelemiştik. Başadın yan cümle içerisinde çıkarılarak bir üst cümleye taşındığını ve temel cümle fiilinin yönetimine girdiğini; yan cümlelerin adlaştırılarak başadı nitelediğini ve başadın hem yan cümle ile hem de üst cümle ile bağlantılı olduğunu belirtmiştik. Bu bölümde aynı zamanda yan cümlelerin de bir ögesi olan başadı, yalnızca kendisini niteleyen yan cümle ile ilişkisi açısından ele alacağız.

4.5.1. Nitelenen Ögenin İlgi Cümlesi İçerisindeki Sözdizimsel İşlevleri:

Nitelenen öge ilgi cümlesinin öznesi olabilir. İncelediğimiz metinlerde, yan cümlelerin en çok öznelerinin nitelenen öge konumunda olduğunu gördük.

(45) [(Kundurularına yapışan) altınları] boşadır çuvala. (Hafız, 1989: 235)

Ohrid

“Kundurularına yapışan altınları çuvala boşaltır.”

(46) ...*orda güriler [bir çoban (ne otlatırı şatkaları³)]*. (Hafız, 1989: 207)
Kalkandelen
“Orada ördekleri otlatan bir çoban görürler.”

Yukarıdaki bitimsiz ve bitimli yan cümleleri, sırasıyla, birer önerme cümlesi olarak ifade edelim.

Altınlar kundurularına yapışır.

Bir çoban şatkaları otlatıyor.

Her iki cümlede, başad yan cümlesinin öznesi işlevindedir. 45. örnekte başad (*altınlar*) yan cümle öznesi olduğundan ortaç *-An* eki ile kurulmuştur. Yan cümle içerisinden çıkarılarak temel cümleye taşınan bu birim, kendisini niteleyen ilgi cümlesinin sağında yer alır ve temel cümle öznesi olarak işlev gördüğü için de *-i* durum ekini taşımaktadır. 46. örnekte ise, yine yan cümle önermesinde özne işlevindeki başad (*bir çoban*), yan cümle öznesi taşınmıştır ve onun yerini bu cümlede ilgi zamiri göreviyle kullanılan *ne* birimi almıştır. Temel cümleye taşınan başad, burada da özne işlevinde kullanıldığından herhangi bir durum eki almamıştır.

45 ve 46. örneklerde, yan cümle yüklemi fiil türünde birer sözcüktü. Bitimsiz yapıdaki ilgi cümlelerinde, isim cümlesi içerisindeki bir birim nitelenmek istendiğinde ise, *ol-* fiili ortaç ekini taşıyan bir destek görevi görür (Kerlake-Göksel, 2005: 381).

(47) [*(İneğin sahibi olan) çocuk] evinde doktor eşyaları giymiş...* (Morina, 1978: 203) Mamuşa
“İneğin sahibi olan çocuk, evinde doktor eşyaları giymiş...”

(19) *A gürmişin [o kariyi (ne idi sizin komşisi)], Kasımitsa?* (Şirin, 2001: 59)
Gostivar
“Sizin komşunuz olan kadını, Kasımitsa’yı gördün mü?”

47. örnekteki yan cümleyi bir önerme biçiminde şu şekilde ifade edebiliriz: “Çocuk ineğin sahibidir.” Bu önermeden anlaşıldığı üzere, niteleme cümlesi bir isim cümlesinden oluşmaktadır ve başad (*çocuk*), bu cümle öznesidir. Cümlede ortaç ekini taşıyacak bir fiil olmadığından, *ol-* fiili kullanılmış ve ortaç eki bu birime eklenmiştir. Başadın yan cümle öznesi olması sebebiyle *-An* ortaç eki seçilmiştir. 19. örnekte niteleme görevindeki cümle (*ne idi sizin komşisi*), yine ekfiille kapatılmış bir isim

³ Şatka: ördek.

cümlesidir; fakat burada *ol-*, *bulun-* gibi, destek niteliğinde herhangi bir fiile ihtiyaç duyulmaz. Nitelenen başad (*kari*), temel cümlede *-i tümleci* işlevinde olduğu için *-i* durum eki almıştır.

-i tümleci: Özneden sonra, nitelenen öge olarak en fazla kullanılan birim, yan cümlenin *-i tümlecidir*.

(48) *O zaman çocuğa [(k'āyanın verdiği) nasiyati] g'eliy aklına...* (Eckmann, 1962: 142) Kumanova

“O zaman çocuğun aklına kahyanın verdiği nasihat geliyor,...”

(49) [Paraları (ne kazandım ecnebide)], *hep sana getirdim*. (Hafız, 1989: 201) Ohrid

“Gurbette kazandığım paraların hepsini sana getirdim.”

48. örnekteki yan cümle *-Dik* ortaç ekiyle kurulan bir ortaç içermektedir. Bu ekin kullanımı ile ilgili olarak Akerson şu noktalara dikkat çeker: *-Dik* ekiyle kurulan ortaç, tümleçlerinden birini niteler. Ancak ortacın tümleçlerinden hangisini nitelediğini ayırt edemeyiz. Yani tümlecin türünü belirten dilbilgisel bir ipucu yoktur. Bunu ancak genel sözdizim bilgimize dayanarak, ortaca dönüşen fiil hakkında önceden sahip olduğumuz sözlüksel bilgidен yola çıkarak saptayabiliriz. Ortaçlı yapı özne/ tümleç arasında kaba bir ayırım yapabilir ancak tümleç kümesinde ayırt edici değildir (1993: 98-99). Bu sebeple biz, örnekleri açıklarken tümlecin türünü görebilmek için yan cümleleri birer önerme cümlesi olarak ifade edeceğiz. Böylece hangi birimin yan cümle içerisinden çıkarılarak nitelendiğini daha rahat görebiliriz.

Örneğe tekrar bakacak olursak, buradaki yan cümlenin “Kahya nasihat verdi.” biçiminde bir cümleden türediği söyleyebiliriz. Burada nitelenmek istenen birim (*nasihat*), yan cümlenin *-i tümlecidir* ve dolayısıyla ortaca dönüştürülecek fiil *-Dik* ortaç ekini üstlenmiştir. Nitelenen birim ise, diğer bitimsiz ilgi cümlelerinde olduğu gibi, yan cümlenin sağına taşınmış, yerinde bir boşluk bırakmış ve ilgi cümlesi ile bir öbek (*kahyanın verdiği nasihat*) oluşturmuştur. Bu öbekte, yan cümlenin öznesi tamlayan ekiyle, ortaç ise yan cümlenin öznesini gösteren iyelik ekiyle (3. kişi) işaretlenmiştir.

(Kahya-nın Ø verdiğ-i) nasihat

Bitimli yapıdaki 49. örnekteki yan cümleyi “Paraları ecnebide kazandım.” biçiminde bir önerme cümlesi ile ifade edebiliriz. Başad (*paraları*), yan cümlenin *-i tümleci*

görevindedir. Bu birim, yan cümlelerin içerisinde çıkarılarak soluna taşınır. Oluşturduğu boşluk ise burada *ne* ilgi zamiri tarafından tutulur. Yan cümlelerin bitimli fiili ve diğer birimleri, aynı şekilde varlığını devam ettirir. Başad temel cümlede de *-i tümleci* görevi üstlendiğinden, *-i* durum ekini taşımaya devam etmiştir.

Paraları (ne Ø kazandım ecnebide)

Ancak başad ana cümle ve yan cümlede farklı iki sözdizimsel işleve de sahip olabilir.

(50) [(Ne aldım) senin o parelerinla] okuturdum bir öksüz çocuğu. (Hafız, 1989: 209) Üsküp

“Senden aldığım paralar ile öksüz bir çocuğu okuttum.”

Yukarıdaki yan cümleyi bir önerme olarak ifade edelim: “Senin paralarını aldım.” Cümledeki başad (*senin paraların*), yan cümlelerin *-i tümlecidir* ve dolayısıyla *-i* durum ekini taşımaktadır. Ancak başad temel cümleye taşınıp temel cümlede *ile tümlecinin* bir parçası haline geldiğinde, taşıdığı *-i* durum eki silinmiş ve onun yerine başada *ile* edatı eklenmiştir. Ancak biz, *a/-* fiilinin isteminden dolayı, başadın yan cümlede *-i tümleci* görevinde olduğunu biliriz. Çünkü *a/-* fiili tam bir yargı oluşturmak için bir özne ve bir *-i tümlecine* ihtiyaç duyar. Bu örnekte bitimli yapıdaki yan cümlelerde de bitimsiz yan cümlelere benzer şekilde, nitelenen yan cümle tümlecinin türünü belirten bir ipucunun her zaman olmadığını; yan cümleyi ancak önerme cümlesi olarak ifade ettiğimizde ve fiilin isteminden yola çıkarak başad olarak kullanılan tümlecini türünü saptayabildiğimizi görmekteyiz.

Senin paraların-ı aldım → senin paraların-Ø (ne Ø aldım) → (ne aldım) senin paraların-la

-e tümleci: Başad yan cümlelerin *-e tümleci* olabilir. Ancak incelediğimiz örneklerde, yan cümledeki *-e tümlecinin* nitelenen öge olduğu kullanımlara sık rastlamadık.

(51) ...[(gacal denen) insanlar] gelmiş. (Tosun, 2003: 291) Tekirdağ
(...gacal denen insanlar gelmiş.)

(52) [(Çelogan ne çirmiş) o sepede] en ağır sepet o imiş. (Morina, 1985: 119)
Mamuşa

“Keloğlan’ın girdiği sepet, en ağır sepet imiş.”

Yukarıdaki 51. örnekteki yan cümleyi, bir önerme cümlesi olarak şöyle ifade edebiliriz: “O insanlara gacal denir.” Bu cümlenin yüklemine oluşturan fiil (*den-*), edilgen yapıdadır ve cümlede bir özne yoktur. Bu durumda yan cümlenin *-e tümleci* (*insanlara*), *-An* ekiyle kurulmuş bir ortaçla (*denen*) nitelenebilmiştir. Başad *insanlar*, ortaçla kurulan bitimsiz ilgi cümlesinin sağına taşınmış ve bu cümlede özne işlevi üstlenmiştir. Dolayısıyla yan cümle içerisindeyken taşıdığı *-e* durum eki de silinmiştir. Temel cümlenin öznesi olmasından dolayı da herhangi bir durum eki almamıştır.

O insanlar-a gacal denir → (gacal den-en) insanlar- Ø

52. örnekteki ilgi cümlesini bir önerme cümlesi olarak ifade edelim: “Keloğlan o sepete girmiş.” Bir önerme olarak ifade ettiğimiz bu cümlede başad (*sepet*), *-e tümleci* görevindedir ve dolayısıyla *-e* durum ekini taşımaktadır. Yan cümle içerisinden taşınarak temel cümleye taşınan başad, burada özne işlevindedir. Ancak burada, diğer bitimli örneklerden farklı bir kullanım görülmektedir. Daha önceki örnekte, başadın yan cümleden taşınması sonucunda taşıdığı durum ekinin de silindiğini göstermiştik. Ancak bu örnekte başadın yan cümlede üstlendiği işlev dolayısıyla taşıdığı *-e* durum eki silinmemiş, üst cümlede *o sepede* biçiminde varlığını sürdürmüştür. Ancak temel cümlede başad, özne işlevindedir ve yalın halde olması beklenir. Yani beklenen kullanım “Keloğlan ne girmiş o sepet...” şeklindedir. Ancak bu örnekte *-e* durum eki silinmemiş, özne görevindeki başad *o sepet* biçiminde, ana cümlede tekrar edilmiştir. Bu tür kullanımlara rastladığımız diğer örnekleri daha sonra inceleyeceğiz.

-den tümleci: Nitelenen öge yan cümlenin *-den tümleci* olabilir; ancak incelediğimiz metinlerde bu tür örnekler çok yaygın değildir.

(53) [*(Bizim nasiyatı aldığımız) k'āya*] demedi mi: atın battığı yerde ayakları, orda anamıs işte bu k'üpekleri büyütmiş. (Eckmann, 1962: 143) Kumanova
“Bizim nasihat aldığımız kahya demedi mi: atın ayaklarının battığı yerde, annemiz işte bu köpekleri büyütmüş.”

(39) *Gezinirken buli bir incir agaci. Kopari bir incir, yiy hem kendisi oli eşek. Gidi biraz da üttiye buli gene bir incir agaci ondan ali gene bir incir yiy, oli insan hem bu da toplay hem [o incirden (ne oluni eşek)] hem o bir incirden ne oluni insan.* (Hafız, 1989: 226) Kalkandelen

“Gezinirken bir incir ağacı buluyor. Bir incir koparıp yiyor, eşek oluyor. Biraz

daha öteye gidip yine bir incir ağacı buluyor, yine ondan bir incir alıp yiyor, insan oluyor. Bu da hem eşek olunan incirden hem de insan olunan inciden topluyor.”

53. örneği bir önerme cümlesi olarak ifade edelim: “Biz kahyadan nasihat aldık.” Cümleden anlaşıldığı üzere başad (*kahya*), yan cümlenin *-den tümlecidir*. Bu sebeple ortaç *-Dik* ekiyle kurulmuş ve yan cümlenin öznesini (*biz*) bildiren iyelik ekiyle işaretlenmiştir. Temel cümleye taşınan başad, bu cümledeki özne öbeğinin bir parçasıdır ve taşıdığı *-den* durum eki temel cümlede mevcut değildir.

39. örnekteki yan cümleyi bir önerme cümlesi olarak ifade edelim: “O incirden eşek olunur.” Bu örnekte de başad (*incir*), hem yan cümlenin hem de ana cümlenin *-den* durum ekli tümlecidir. Bu sebeple başad ana cümledeyken de *-den* durum ekini taşır.

ile tümleci: Çok sık olmamakla birlikte, yan cümlenin bir ögesi olan *ile tümlecinin* de nitelenen öge olduğu örnekler mevcuttur.

(54) [(*Dembel hasani dugdugi*) tiken] *qapıya asar*. (Németh, 2014: 132) Vidin
“Tembel Hasan’ı dövdüğü diken

(55) *Hem krala çıkarmış [almay (ne oynamışlar bunlar)]*. (Dindar, 1981: 125)
Doburçan
“Krala bunların oynadığı elmayı çıkarmış / göstermiş.”

54. örnekteki yan cümleyi bir önerme cümlesi olarak ifade edelim: “Tembel Hasan’ı dikenle döver/dövdü/dövmüş.” Başad (*diken*), bu cümlenin *ile tümlecidir* ve dolayısıyla ortaç *-Dik* eki ile kurulmuş ve 3. kişi iyelik eki almıştır. Ancak başad üst cümlenin *-i tümleci* olması sebebiyle, temel cümleye taşınırken *ile* edatı silinmiş ve temel cümledeki sözdizimsel işlevine uygun olarak *-i* durum eki almıştır. 55. örnekteki bitimli yan cümleyi ise bir önerme cümlesi olarak şu şekilde ifade edebiliriz: “Bunlar elmayla oynamış.” Bu cümlede de başad (*elma*) *ile tümleci* işlevindedir. Ancak ana cümlede *-i tümleci* işlevini üstlendiği için *ile* edatı ana cümleye taşınırken silinmiştir.

Yer tümleci: İlgili cümlesinin yer tümleci nitelenen öge olabilir.

(56) *Kimse bilmēr [(unların yaşad) küvü], ...* (Salimehmed, 2006: 140) Kırcaali
“Kimse onların yaşadığı köyü bilmiyor.”

(4) *Gidecim [bir kasabaya (nerde gürdüm bir kis çok güzel)]...*(Hafız, 1989: 227) Kalkandelen

“Çok güzel bir kız gördüğüm kasabaya gideceğim.”

56. örneği bir önerme cümlesi olarak ifade edelim: “Onlar bir köyde yaşıyor.” Cümleden anlaşılacağı üzere başad (*köy*), bu cümlenin *-de* durum eki almış *yer tümlecidir*. *-Dik* ekiyle kurulan ortaç 3. Kişi iyelik ekiyle işaretlenmiş ve yan cümle içerisinde kalan özne (*onlar*) ilgi durum eki almıştır. Ancak başad üst cümleye taşınırken durum eki silinmiş; üst cümledeki sözdizimsel işlevi dolayısıyla *-i* durum eki almıştır.

4. örnekteki bitimli ilgi cümlesi, önceki örneklerden biraz farklıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi, bitimli ilgi cümleleri ile bir yer/mekan adı nitelenirken ilgi zamiri olarak çoğu zaman *nerde* birimi kullanılır. Yukarıdaki örnekte de başad (*kasaba*) bir mekan bildirmektedir ve ilgi zamiri olarak *nerde* kullanılmıştır. İlgi cümlesini “Kasabada çok güzel bir kız gördüm.” biçiminde bir önerme cümlesi olarak ifade ettiğimizde, başadın burada *yer tümleci* işlevini üstlendiğini görürüz. Başad üst cümleye taşınırken üzerindeki *-de* durum eki silinmiş, üst cümlede *yön tümleci* görevinde olduğu için *-e* durum ekini almıştır. Ancak burada, diğer örneklerin aksine, *-de* durum eki tamamıyla kaybolmamış, ilgi zamiri olarak kullanılan birime (*nerde*) eklenmiştir. Biz bu tür örneklerde, diğerlerinden farklı olarak, yan cümlenin hangi ögesinin nitelendiğini ilgi zamirine eklenen durum ekinden yola çıkarak saptayabiliriz.

Yön tümleci: Nitelenen öge ilgi cümlesinin *yön tümleci* de olabilir. İlgi cümlesinin *yön tümlecini* nitelemesi, *yer/yön* bildiren ve genellikle *yer* başadı ile kurulan bitimli *özerk niteleme* örneklerinde karşımıza çıkar. Bitimsiz yapıdaki ilgi cümlelerinde ise bu tür bir niteleme işlemi son derece sınırlıdır.

(57) *Tam açın celi [o yere (ne - almıla ineği)] cene komitala çıkmışla ününe.* (Morina, 1978: 203) Mamuşa

“Tam ineği aldıkları yere gelince eşkıyalar yine önlerine çıkar.”

(58) *Suyu atarıs [nerden koyunnar geçer]. Ürsuzlümüz oraya gitsin.* (Gülensoy, 1993: 146) Begleş

“Uğursuzluğumuz oraya gitsin diye suyu koyunların geçtiği yere dökeriz.”

Yukarıdaki bitimli yapıdaki iki özerk nitelemeden ilkinin bir önerme cümlesi olarak “İneği oradan/o yerden almışlar.” biçiminde ifade edebiliriz. Başad (*o yer*), yan cümlenin *-den*

durum ekli *yön tümleci*dir; ancak temel cümleye taşınırken taşıdığı *-den* durum eki silinir. Bu birim üst cümlede yine *yön tümleci* görevindedir ve *-e* durum ekini taşır. 58. örnek ise, içerisinde başad bulunmayan bir bitimli özerk nitelemedir. Buradaki özerk nitelemeyi bir önerme olarak “Koyunlar bir yerden/oradan geçer.” biçiminde ifade edebiliriz. Bu önerme cümlesinde nitelenmek istenen birim, *bir yer* ya da *ora* gibi, içi anlamsal açıdan dolu olmayan bir sözcüktür ve üst cümlede yer almaz. Ancak yan cümledeki işlevi dolayısıyla taşıdığı durum eki (*-den*), yan cümlede onun yerini tutan ilgi zamiri (*nere*) üzerine aktarılır. Bize göre anlamsal açıdan birinci cümledevamı olan ikinci cümlede de, başad ile eşgöngergeli bir zamir (*ora*) bulunur ve başadın üst cümledeki sözdizimsel işlevi dolayısıyla taşıması gereken durum ekini bu birim üstlenir.

Son olarak, başadın yan cümle içindeki sözdizimsel işlevi ile ilgili bir özelliğe değineceğiz. Yukarıdaki örneklerde, başadın yan cümleden üst cümleye taşınması sonucunda, üzerindeki durum ekinin üst cümlede silindiğini; *yer* ve *yön tümleçlerinin* nitelenmesi durumunda ise bu ekin ilgi zamiri üzerine yüklendiğini gördük. Ancak aşağıdaki örneklerde diğerlerinden farklı bir kullanım görülmektedir.

(42) ...*yarın [(ne tutacan) o balığı], o balık senin olacak.* (Hafız, 1989: 216)
Üsküp

“Yarın tutacağın balık senin olacak.”

(52) [(*Çelogan ne çirmiş*) *o sepede*] *en ağır sepet o imiş.* (Morina, 1985: 119)
Mamuşa

“Keloğlan’ın girdiği sepet, en ağır sepet imiş.”

(59) [*Bu on çekirdeği*, (*ne vermişler*)], *on çekirdeğe on tespi çeker.* (Németh, 2014: 243) Vidin

“Verdikleri bu on çekirdeğe/ çekirdek için, on tesbih çeker.”

Yukarıdaki 42. Örnekte, ilgi cümlesinin sağına yerleşen başad *balık*, ilgi cümlesinin *-i tümleci* işlevindedir ve *-i* durum ekini taşımaktadır. Ancak başad üst cümledevamının öznesidir ve durum eki alamaz. Yani, diğer örneklerde olduğu gibi, bu birim üst cümleye taşınırken *-i* durum ekinin silinmesi ve ilgi yapısının *o balık ne tutacan* ya da *ne tutacan o balık* biçiminde kurulması beklenir. Ancak burada başadın yan cümledeki sözdizimsel işlevi dolayısıyla taşıdığı durum eki silinmemiş, başad ana cümlede *o balık* biçiminde, üst cümledeki sözdizimsel işlevine uygun olarak tekrar edilmiştir. 52. örnekte yine benzer bir kullanım görülmektedir. İlgi cümlesinin yine sağında yer alan başad *o sepet*, yan

cümlenin *-e tümlecidir* ve *-e* durum ekini taşır. Bu birim, üst cümlenin öznesi olduğundan, üzerindeki durum ekinin silinmesi beklenir. Ancak durum eki silinmemiş, başadın yeri ana cümlede *o* zamiri tarafından tutulmuştur. 59. örnekte ise ilgi cümlesinin solunda yer alan başad *on çekirdek*, ilgi cümlesinin *-i tümlecidir* ve *-i* durum ekini taşır. Bu birim, üst cümlede *-e tümleci* görevindedir. Yani, üst cümleye taşınan başadın üzerindeki *-i* durum ekinin silinmesi ve *-e* durum ekini alması beklenir. Ancak burada başadın ilgi cümlesi içerisindeki işlevi dolayısıyla taşıdığı durum eki silinmemiş, başad ana cümlede *on çekirdek* biçiminde tekrar edilmiş ve *-e* durum eki bu birime eklenmiştir.

Sonuç olarak, başadın yan cümledeki işlevi dolayısıyla aldığı durum ekinin silinmediği bu tarz örneklerde, başad ana cümlede ya aynı şekilde ya da bir zamir yoluyla tekrar edilir ve ana cümledeki sözdizimsel işlevi dolayısıyla alması gereken durum eki tekrar edilen bu birime eklenir.

4.5.2. İlgi Cümlesinin Öge Dizimi:

Bitimsiz yapıdaki ilgi cümlelerinin nasıl oluşturulduğundan daha önce bahsetmiştik. Türkçe kalıba uygun biçimde, eğer ilgi cümlesi kendi öznesi niteleyecekse, özne işlevindeki birim cümlenin sağına taşınır, *-An* dizisinden bir ortaç eki seçilir ve niteleme cümlesine dönüşecek cümledeki fiile eklenir. Yan cümlenin diğer bütün ögeleri yan cümlenin içerisinde, ortacın solunda yer alır. İlgi cümlesi tümleçlerinden birini nitelediğinde ise *-Dik* dizisinden bir ortaç eki seçilerek fiile eklenir, cümlenin öznesi ilgi durum eki alır, ortaç ise özne ile kişi ve sayı açısından uygun iyelik ekleri alır. Nitelenen öge dışındaki tüm yan cümle ögeleri ortacın solunda yer alır. Yan cümle ve nitelenen öge bir öbek oluşturur ve bu öbeğin yöneticisi başadır. Bu yapı, Türkçe yönetilen-yöneten kalıbına uyar. Bu ifadeleri bir örnek üzerinden değerlendirelim.

(53) [*(Bizim nasihat aldığımız) k'āya*] *demedi mi: atın battığı yerde ayakları, orda anamıs işte bu k'üpekleri büyütmiş.* (Eckmann, 1962: 143) Kumanova
 “Bizim nasihat aldığımız kahya demedi mi: atın ayaklarının battığı yerde, annemiz işte bu köpekleri büyütmüş.”

53. örnekteki yan cümle, şöyle bir önermeden türer: “Biz kahyadan nasihat aldık.” Nitelenen öge kahya, bu cümlenin tümleçlerinden biridir. Bu birim ortaca dönüşecek

fiilin sağına taşınmış ve cümlelerin tümleçlerinden biri nitelendiğı için *-Dlk* ortaç eki seçilmiştir. Yan cümlelerin öznesi (*biz*) ilgi durum ekini, ortaç da gerekli iyelik ekini üstlenmiştir. Yan cümlelerin öznesi (*biz*) ve *-i tümleci* yan cümle içerisinde yani ortacın solunda kalmış, yan cümle içerisinde de özne-tümleç-yüklem dizimi korunmuştur.

Ancak bitimli ilgi cümleleri iç sözdizimsel açıdan farklı bir yapı sergiler. Bu yapıda çoğu zaman başad ilgi cümlesinin solunda yer alır ve ilgi cümlesi, ilgi zamiri görevi gören bir birim ile başlatılır. Yan cümlelerin bitimli fiil yapısındaki yüklemi çoğu zaman, ilgi zamiri görevindeki cümle başlatıcı unsuru takip eder, cümle sonunda yer almaz. Hem ana cümlelerin hem de bitimli yan cümle yüklemının cümle başı pozisyona doğru kayması, Rumeli ağızlarında genel bir eğilimdir. Yan cümlelerin diğer öğeleri, yan cümle yüklemine takip eder. Yan cümle ile bir öbek oluşturan başad, aynı zamanda ve bu öbeğin yöneticisidir ve yan cümlelerin solunda yer alır. Yani öbek yapısı, Türkçe kalıbın aksine yöneten-yönetilen biçiminde örgütlenmiştir. Bu ifadeleri bir örnek üzerinden değerlendirelim.

(33) ...*yeim [o somuni (ne vermiş koyşi kızı)]*. (Hafız, 1989: 211) Kalkandelen
“Komşu kızının verdiği somunu yiyeyim.”

33. örnekte başad, ilgi cümlelerin öznesidir ve yan cümlelerin soluna taşınmıştır. Yan cümle içerisinde bıraktığı boşuk *ne* birimi tarafından tutulur ve bu birimi yan cümlelerin bitimli yüklemi (*vermiş*) takip eder. Yan cümlelerin diğer birimleri (burada özne görevinde *komşu kızı*) ise yan cümlelerin yükleminden sonra yer alır. Bitimli ilgi yapılarındaki dizim, örneklerin çoğunda “başad - ilgi zamiri - yüklem - diğer cümle öğeleri” biçimindedir. Ancak bazı örneklerde, başad ile ilgi zamiri arasına ana cümle yüklemının girdiği görülür:

(60) *Git o insanı bul (ne almış yüzüğimi) hem öldür*. (Hafız, 1989: 224)
Kalkandelen
“Git, yüzüğümü almış olan insanı bul ve öldür.”

(61) *Epeyci bi para koyar çi o masraf üdensın cüvegiden (ne harçetmiş kaynana)*. (Jable, 2010: 446) Vuçıtırın
“Kaynananın harçattığı masraf damat tarafından ödensin diye epeyce para koyar.”

(20) *O zaman bu herif ne bırakmış idi parasını gelir hocada.* (Hafız, 1989: 212)
Ohrid

“O zaman, parasını hocada bırakmış olan bu adam gelir.”

60. örnekte, başad *insan* ve ilgi cümlesi arasına ana cümlenin yüklemi (*bu*) girmiş ve başad ve ilgi zamiri arasındaki bağlantı bozulmuştur. 61. örnekte, başad ve ilgi zamiri arasına ana cümlenin yüklemi (*ödensin*) ve *-den tümleci (cüvegiden)* girmiştir. 20. örnekte başad (*bu herif*) ve ilgi cümlesini başlatan ilgi zamiri arasındaki bağlantı korunmuş; ancak yan cümlenin tümleçleri (*parasını-hocada*) arasına temel cümlenin yüklemi (*gelir*) girmiştir.

İlgi cümlesi içerisindeki bitimli fiil, örneklerin çoğunda ilgi zamirini izler. Nitelenen öge ilgi cümlesinin öznesi dışında bir ögesi ise ve ilgi cümlesi içinde açık bir özne kullanılacak ise, bu özne, ilgi zamiri ve bitimli fiil arasına girebilir. Ancak incelediğimiz metinlerde, ilgi zamiri ve yan cümle yüklemine arasında yan cümlenin başka bir ögesinin görüldüğü örnekler çok sınırlıdır.

(62) *Gösterir [em mendili em penkaloy (ne bu vermiş hediye)].* (Gülensoy, 1993: 69) Ohrid

“Bunun hediye olarak verdiği mendili ve kalemi gösterir.”

(63) *...[o çocuklar (ne gördi Bayram)] episi Müslüman adı devermişler ama onlar episi Rus çocukları imiş.* (Hafız, 1989: 209) Ohrid

“Bayram’ın gördüğü çocuklara Müslüman adı koymuşlar ama onların hepsi Rus çocukları imiş.”

62. örnekte, ilgi cümlesinin zamir formundaki öznesi (*bu*), ilgi zamiri ve yan cümle yüklemi arasına girmiştir. Ancak ikinci örnekte ilgi cümlenin öznesi (*Bayram*), yan cümle yüklemine takip eder.

Bazı örneklerde ise ilgi cümlesinin öğeleri, ilgi cümlesi içerisinde çıkararak ana cümle öğeleri arasına girebilir:

(64) *Ya sevçetlim [hanıs çocuk ne gelir dünyaya] birden süler mi?* (Hafız, 1980: 122) Prizren

“Ya şevketlim, dünyaya yeni gelmiş bir çocuk hemen konuşur mu?”

(65) *Gostivarda mektepliler açık karilarle çok az var ne evlenmiştirler.* (Şirin, 2001: 62) Gostivar

“Gostivarda, (başı) açık kadınlarla evlenen mektepli (sayısı) çok azdır.”

64. örnekte *hanıs (henüz)* birimi, aslında *ne gelir dünyaya* biçimindeki ilgi cümlesinin ögelerinden biridir ve ne ilgi zamirinden sonraki bir pozisyonda bulunması beklenir. Ancak ilgi cümlesinin sınırları içerisinden çıkıp ana cümlede başadın (*çocuk*) önüne yerleşmiştir. 65. örnekte de yine *ne evlenmiştirler açık karilarle* biçimindeki ilgi cümlesinin *ile tümleci (açık karilarle)*, yan cümle sınırlarından çıkmış ve başadın (*mektepliler*) sağına yerleşmiştir. Ana cümlenin zarf tümleci (*çok az*) ve yüklemi (*var*), yine başad ve ilgi cümlesi arasına girmiştir.

Bitimli ilgi cümleleriyle ilgili bahsettiğimiz başka bir özellik de bazen başadın ilgi cümlesinin sağında görülmesiydi. Bunu da Türkçe yönetilen-yöneten yapısının korunması ile açıklamıştık (bk. 3.2.). Bu tür örneklere tekrar göz atalım.

(15) [*(Ne koymış kapi altına), iki çiçek] başlamış büyüsin.* (Hafız, 1989: 217)

Üsküp

“Kapi altına koyduğu iki çiçek büyümeye başlamış.”

(66) *Üle kavi em azgın bi delikanlı dünyaya cetirmiş ki, açın olmuş onbeş yaşında [(babasından ne kalmış) beyciri em kılıcı] alimş azgınlar meydanına çıkaymış.* (Morina, 1985: 120) Mamuşa

“Öyle cesur ve kuvvetli bir delikanlı dünyaya getirmiş ki; (bu delikanlı) on beş yaşına gelince babasından kalan at ve kılıcı alıp azgınlar meydanına çıkmış.”

(67) *Peki, [(o mektepte ne okurler) Türkçe], nası bir Türkçedir?* (Şirin, 2001: 61) Gostivar

“Peki, o mektepte okudukları Türkçe, nasıl bir Türkçedir?”

(68) *Ema [(ben ne saydım) bu ülçele] ceçma çok zordur.* (Morina, 1985: 111)

Mamuşa

“Ama saymış olduğum bu ülkeleri geçmek çok zordur.”

15. örnekte, ilgi cümlesi bütün ögeleri ile birlikte başadın önünde (solunda) yer almaktadır. Ancak karşılaştığımız örneklerin hepsinde böyle sistemli bir dizim görülmez. Başadın, ilgi cümlesinin sağında yer aldığı örneklerin çoğunda, eğer ilgi cümlesi yalnızca ilgi zamiri ve bitimli fiilden oluşmuyorsa, “yan cümlenin öznesi ya da

tümleçleri - ilgi zamiri- bitimli fiil- başad” gibi bir dizim görülür. Yukarıdaki 66. örnekte yan cümle kendi *-i tümlecini (beygir ve kılıç)* nitelemektedir. Başad, bu örnekte de yan cümlenin sağında yer alır. İlgili cümlesi ise, cümle başlatıcı görevindeki ilgi zamiri (*ne*) ile değil, yan cümlenin *-den tümleci (babasından)* ile başlar; ilgi zamiri ve bitimli fiil ile devam eder. 67. örnekte ilgili cümlesi yine tümleçle (*o mektepte*) başlar, ilgi zamiri ve bitimli fiil ile devam eder. 68. örnekte ise nitelenen öge (*bu ülkeler*), ilgili cümlesinin *-i tümlecidir*. İlgili cümlesinde açık bir özne mevcuttur (*ben*) ve bu özne yine ilgi zamiri ve bitimli fiilin öncesinde yer alır. Sonuç olarak, bu tür örneklerde diğer örneklerin aksine, yan cümlenin öznesi ve tümleçlerinin ilgili zamirinin öncesinde yer aldığı görülür.

5. BÖLÜM

ÖZERK NİTELEME

Çeşitli çalışmalarda *headless* ya da *free relative clauses* olarak anılan bu yapıları, Akerson ve Özil (2015), çoğu zaman bir nitelenen ada gerek duyulmaksızın kurulabildikleri için *özerk niteleme* olarak adlandırırılar. *Headless/free* terimlerinin Türkçeye doğrudan aktarımının zorluğundan ve aktarımın içeriği tam olarak yansıtamamasından dolayı, biz de özerk niteleme terimini kullanmayı tercih ediyoruz.

Her dilde konuşurlar tarafından oluşturulan çeşitli kavramlar mevcuttur. Fakat bu hazır kavramlar bazen anlatılmak istenenler karşısında yetersiz kalır. Bu durumda konuşurlar, birtakım dilbilgisel işlemlerden yararlanarak yeni kavramlar yaratma ihtiyacı duyar ve çeşitli dilbilgisel işlemler sonucu üretilen bu kavramlar, dildeki diğer kavramlar gibi işlem gören sözlüksel birimler olarak dolaşıma girer. Fakat dilbilgisel işlemler yoluyla oluşturduğumuz her kavram sözlüklerde yer alacak kadar dolaşıma girmez. Bunlar belli bir durumda anlatmak istediğimizi dile getiren, belli bağlamlarda var olan, çoğu zaman geçici oluşumlardır (Özil, 1993: 86). Türkçede bu tür kavramlar oluşturmada kullanılan yöntemlerden biri de özerk nitelemelerdir.

Özerk nitelemeler diğer yan cümleler gibi biçimsel açıdan bir önermenin bir yan cümle haline getirilmesiyle oluşturulur. Anlamsal açıdan bir kavramın adı olurlar. Sözdizimsel açıdan ise adlar gibi işlem görürler (Akerson-Özil, 2015: 202).

(1) *Şimdi [askere gitmeyenden] bedel alıyolar.* (Kalay, 1998: 180) Edirne
“Şimdi, askere gitmeyenden bedel alıyorlar.”

Yukarıdaki cümleyi iki ayrı önerme şeklinde ifade edersek:

1. Birileri/ bazı kişiler askere gitmiyor.
2. Bu kişilerden bedel alıyorlar.

Birinci önerme ortaç ekleri yardımıyla adlaştırılıp *askere gitmeyen* biçiminde bir yan cümle haline getirilmiş ve ikinci yani temel cümlenin içerisine bir öge olarak yerleştirilmiştir. *Askere gitmeme* eylemine dahil olan kişiler bir küme altında toplanmış ve geçici bir *askere gitmeyen* kavramı oluşturulmuştur. Yeni oluşturulan bu kavram, cümle içerisinde diğer ad türü sözcükler gibi dolaşıma girmiş ve adlara gelen *-den* durum ekini almıştır.

Özerk nitelemeler, ilgi cümleleri ile birtakım benzer ve farklı özelliklere sahiptir. Kullanım amacı açısından özerk nitelemeler, ilgi cümlelerinden farklı olarak ad türü bir kavramı nitelemek için değil, ad türü bir kavram ortaya koyabilmek için üretilir. İlgili cümlesinin bir adı eylem temelinde nitelemesi gibi, özerk niteleme de eylemsel niteliği olan bir kavramın adı olur (Akerson-Özil, 2015: 204). Belli bir niteliği olan kişi ve nesnelere anlatmak, bu kişi ya da nesnelere belli eylemsel nitelikleriyle adlandırmak/ kavramlaştırmak için kullanılır (Özil, 1996: 180).

Rumeli ağızlarında, yapısal açıdan özerk nitelemeler tıpkı ilgi cümleleri gibi bitimli ve bitimsiz olmak üzere iki şekilde kurulur. Fakat her iki biçim de kişileri, nesnelere ya da mekanları eylemsel özellikleriyle bir kavram adı altında toplamak amacıyla oluşturulur.

(1) *Şimdi [askere gitmeyenden] bedel alıyolar.* (Kalay, 1998: 180) Edirne
“Şimdi, askere gitmeyenden bedel alıyorlar.”

(2) *[Çim ne çitmiş] onlari hepsini çeseymiş bi adam çeçeyle.* (Dindar, 1981: 124) Doburçan
“(Oraya) gidenlerin hepsini bir adam geceleyin kesiyormuş.”

Birinci cümlede özerk niteleme ortaç ile kurulmuş, bitimsiz bir yapıdadır. Ortaca dönüşen fiil (*gitmeyenden*) bu örnekte bir adı nitelememektedir ve dolayısıyla sonrasında bir başad kullanılmamıştır. Burada amaç, *askere gitmeme* eylemine dahil olan kişileri geçici bir kavram adı altında toplamaktır. Burada kişiler dedik, çünkü böyle bir eyleme ancak kişiler konu olabilir.

2. örnekte ise bitimli yapıda bir özerk niteleme kullanılmıştır. Bu yapı, bitimli ilgi cümleleriyle olduğu gibi tam çekimli bir fiille (*çitmiş*) kurulmuştur. Ancak bitimli bir ilgi cümlesinden farklı olarak başad cümlede yer almamış, onun yerine başadın yerini tutan bir ilgi zamiri (*çim+ne*) kullanılmıştır. Çünkü amaç bir adı nitelemek değil, *bahsedilen yere girme* eylemini gerçekleştiren kişi ya da kişileri bir kavram adı altında toplamaktır.

Özerk niteleme yapısal açıdan sıfat işlevli yan cümle ile benzer özellikler gösterir.

“Özerk nitelemeler sıfat işlevli yan cümle gibi bir ögesi eksik olan bir kuruluştur. Bu öge içi anlamsal açıdan tam dolu olmayan zamir anlamlı kişi, herkes, her şey, yer gibi bir sözcüktür ve özerk nitelemenin önüne (özel durumlar dışında) getirilmesine gerek yoktur”(Akerson-Özil, 2015: 222).

Bu yapılar İstendiği takdirde bir nitelenen öge ile birlikte kullanılabilirler. Ortaçla kurulan özerk nitelermelerde durum böyle iken bitimli cümlelerle oluşturulanlar farklı özellikler gösterirler. Bu farkı örnekler üzerinden açıklamaya çalışalım:

(3) ...[(dışarda ya ayrı sobede olan) *kişiler*] görmez, duyar, her ne aski asılacaq ise. (Németh, 2014: 219) Vidin

“Asılacak askıyı(takıyı) dışarıda ya da ayrı odada olan kişiler görmez, duyar.”

(4) [*Ne düşündün bana*], *oldi sana*. (Eckmann, 1962: 128) Kumanova

“Benim için düşündüğün, senin başına geldi.”

(5) [*Bu camiyın ne noksanlığı var çim бүler*] *citsın çü agasına anlatırsın*.

(Morina, 1985: 110) Mamuşa

“Bu caminin ne eksiği olduğunu bilen, gitsin, köy ağasına anlatsın.”

(6) [*Her kim maqsımlarda görmemiş boyle hastalıq*], *ona verirler, ustunde maqsımın bir oqlağı kırar, bir daa olmasın deye*. (Németh, 2014: 234) Vidin

“(Daha önce) çocuklarda böyle bir hastalık görmemiş birine bir oklava verirler. Bu kişi tekrar aynı hastalığa yakalanmasın diye çocuğun üstünde oklavayı kırar.”

(7) *Bu memleçetteçi padişalar yalııs üç gün yaşaymış. [Hangisi padişa olmiş], üç gün sora ülimiş*. (Gülensoy, 1993: 80) Prizren

“Bu memleketteki padişahlar yalnızca üç gün yaşıyormuş. Padişah olan, üç gün sonra ölüyormuş.”

(8) (*Çoban*) *gider gene [nerde bulmuş tilkiyi]*. (Németh, 2014: 186) Vidin

“Çoban yine tilkiyi bulduğu yere gider.”

3. örnekte nitelenen öge olarak anlamsal açıdan içi tam dolu olmayan *kişiler* ifadesi kullanılmıştır. Amaç yine bahsedilen kişileri bir küme adı altında toplamaktır. Bu örnekte özerk nitelme istendiği takdirde *dışarda ya da ayrı sobede olanlar* şeklinde de *kişiler* birimi olmadan da kurulabilirdi. Çünkü temel cümlenin eylemi *görmez* bize bu eylemin konusunun ancak bir *kişi* olabileceğini bildirir. Yani, içi anlamsal olarak tam dolu olmayan nitelenen birimin kullanılıp kullanılmaması çoğu zaman isteğe bağlıdır. Nitelenen ögenin kullanılma zorunluğu olan durumlara daha sonra değineceğiz.

Sonraki örneklerde ise özerk nitelermeler (araya başka unsurlar girse de temel olarak *ilgi zamiri + bitimli fiil* yapısındadır. İlgı zamiri olarak kullanılan birimler (*kim, ne, hangi(si), nerede/nereye*) aslında, bize göre, *şey, kimse, yer* gibi içi anlamsal açıdan dolu olmayan birimlere gönderme yapan, işlevsel açıdan örtüşen birimlerdir. Fakat 4. ve sonraki örneklerde görülen bu ilgi zamirlerinin özerk nitelirmede kullanılması zorunludur. Ortaçla kurulan özerk nitelermelerde ise, birinci örnekte de belirttiğimiz gibi, nitelenen öge olarak kullanılan *şey, kişi, kimse* gibi birimlerin kullanılması her zaman zorunlu değildir.

Özerk nitelme yoluyla oluşturduğumuz bu kavramlar, kullanıldıkları bağlamda yeniden dilbilgisel işlemlere tabi tutularak çeşitli tümce ögeleri görevini üstlenebilirler (Özil, 1993: 88). Ortaçla kurulan özerk nitelermelerde, yeni oluşturulan kavramın üst cümledeki işlevine göre alacağı durum ekleri, ortaç üzerinde gösterilir. Bitimli cümlelerle kurulan özerk nitelermelerde ise bahsedilen ekler temel cümlede bu kavramla eşgöndergeli bağımsız bir birim (çoğu zaman bir zamir) tarafından üstlenilebilir.

(9) [*Banım üç istegimi yerine cetirene*] *kızımı veririm.* (Gülensoy, 1993: 116)
Priştine

(10) [*Bu bülbüli çim bulur*] *oni benim yerime çü ağası yaparım.* (Morina, 1985: 110) Mamuşa

“Bu bülbülü bulan kişiyi benim yerime köy ağası yaparım.”

9. örnekte bir ortaçla (*getiren*) kurulan *banım üç istegimi yerine cetiren* biçimindeki özerk nitelme bir bütün olarak temel cümlelerin *-e tümlecidir* ve dolayısıyla ortaç *-e* durum ekini üstlenmiştir. 10. örnekte ise, *bu bülbüli çim bulur* biçiminde kurulan özerk nitelme, temel cümlelerin *-i tümlecidir* ancak durum bu eki, temel cümlede özerk nitelme ile eşgöndergeli olan *o* zamirine eklenmiştir. Bitimli özerk nitelermelerde, kurulan özerk nitelme üst cümlede özne dışında bir işlev üstleniyorsa, bu durumda çoğu zaman üst cümlede eşgöndergeli bir zamir kullanıldığı görülür.

Ortaçlı özerk nitelermelerin nitelenen öge olmaksızın kurulabildiğini belirtmiştik. Ancak fiillerin geniş kapsamlı hem de ortaç eklerinin çok işlevli olduğu durumlarda genellikle *kişi, şey, yer* gibi sözcükler ortaçlı yapılarla birlikte kullanılmaktadır. Yardımcı sözcüklerin kullanılmadığı durumlarda, temel cümle fiili anlamsal açıdan yeterli ipucu vermiyorsa gönderim genelde kişilere yönelmektedir. Anlamsal açıdan sınırlı olsa da tümüyle boş olmayan bu sözcükler, kendi sınırları ölçüsünde ortaçlı kuruluşun

kapsamını daraltabilir. Bu yardımcı sözcükler ayrıca, sözdizimsel açıdan da yer aldıkları cümlede durum ekleri, tamlama ekleri gibi birtakım ekleri üstlenir ve böylece üst tümcenin sözdizimsel özellikleri ortaçlar değil yardımcı sözcükler tarafından sağlanır (Özil, 1993: 90-91).

Biz taradığımız metinlerde, henüz, yardımcı sözcüklerin kullanılmadığı durumlarda anlamsal açıdan belirsizliğe yol açan bir ortaçlı özerk niteleme örneğine rastlamadık. Ama ilkece böyle bir kullanım da mümkündür.

Öte yandan bitimli yapıdaki özerk nitelemelerde, kavramlaştırılan ve bir küme altında toplanan unsurların kişiler mi, nesnelere mi, yerler mi olduğu konusunda bir belirsizlik yoktur. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bitimli yapıdaki özerk nitelemeler temelde *ilgi zamiri + fiil* şeklinde kurulur ve ilgi zamiri görevinde kullanılan soru zamiri kavramlaştırılan şeyin ne olduğu hakkında bilgi verir.

(11) [*O fıçıya çim yapuşi*] *taş olmuştur*. (Hafız, 1980: 119) Prizren
 “O fıçıya yapışan, taş oluyormuş.”

11. örnekte görülen özerk niteleme içerisindeki *kim* zamiri, bize, özerk niteleme ile kurulan kümenin kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Aynı cümleyi ortaçlı bir yapı ile kurmayı deneyelim:

“O fıçıya yapışan taş oluyormuş.”

Cümleyi bu şekilde kurduğumuzda ve bağlamı dikkate almaksızın değerlendirdiğimizde, fıçıya yapışanın bir nesne mi yoksa kişi mi olduğunu anlamak zorlaşır. Fakat örneğin orijinalinde, eylemin konusunun bir *kişi* olduğu açıktır.

Yer ve yön tümlecini temsil eden ortaçlı özerk nitelemeler ise bir nitelenen öge olmaksızın kurulamaz. Bu durumda, içi anlamsal açıdan tam dolu olmayan; *kişi*, *şey* gibi zamir anlamlı *yer* ya da benzeri bir sözcük nitelenen öge olarak kullanılmak zorundadır. Yani yapısal açıdan bir ilgi cümlesi, ancak anlamsal olarak bir eylemin gerçekleştiği ya da yöneldiği yerleri kavramlaştıran bir özerk niteleme kurulur. Nitelenen öge olarak *yer* sözcüğü kullanılmadığında ya yanlış bir kullanım ortaya çıkar ya da kurulan yeni kavram kişilere gönderme yapar (Akerson-Özil, 2015: 212-214).

(12) *Yusufçuk bu zaman içinde [kardeşi Fatmayı aramadığı yer] kalmay.*
(Tunuzlu, 1973: 121) Viçitirın

“Yusufçuk’un bu süre içinde Fatma’yı aramadığı yer kalmıyor.”

Yukarıdaki cümleyi *yer* nitelenen ögesi olmaksızın kurmaya çalıştığımızda, iletinin bulanıklaştığı görülür:

“*Yusufçuk bu zaman içince kardeşi Fatmayı aramadığı kalmay.”

Bitimli yapıdaki özerk nitelermeler ise, daha önce belirttiğimiz gibi, başadın yerini tutan bir ilgi zamiri barındırdığı için, bir yerin kavramlaştırıldığı açıkça görülür.

(13) *[O kuşu nerde çesmişlar], bük bi ağac olmiş.* (Gülensoy, 1993:121) Priştine
“Kuşu kestikleri yerde büyük bir ağaç bitmiş.”

(14) *Āmet aga , [bis seni nereye attıq], sen da bizi atar mısın?* (Németh, 2014: 179) Vidin

“Ahmet Ağa, sen de bizi seni attığımız yere atar mısın?”

13 ve 14. örneklerde *nerede* ve *nereye* ilgi zamirleri dolayısıyla bir mekanın kavramlaştırıldığını anlayabiliriz.

Yer ya da benzer şekilde mekan bildiren sözcüklerle kurulan ilgi cümlelerinin anlamsal olarak özerk nitelme olduğunu ancak biçimsel olarak bir ilgi cümlesi gibi nitelenen ögeyle kurulması gerektiğini belirtmiştik. Aynı ifadenin bitimsiz yapıya geçildiğinde, tıpkı diğer bitimli özerk nitelermelerde olduğu gibi, *ilgi zamiri + fiil* biçiminde kurulması da, bizce, ilgi cümlesi görünümündeki bu yapıların birer özerk nitelme olduğunun göstergesidir.

Ortaçla kurulan özerk nitelermeler, yeni kurulan kümenin ya tüm üyelerini ya da bunlardan herhangi birini ya da birkaçını dile getirir ve dolayısıyla çoğunlukla kavramsal ve belirtisiz bir belirlenim değeri ile karşımıza çıkar (Özil, 1996: 180). Bilinen belli bir küme söz konusu ise yani *belirtili* bir belirlenim değeri taşıdığında, özerk nitelme genelde çoğul olarak gerçekleşir (Akerson-Özil, 2015: 222). Ancak hiçbir zaman belli bir tür adına gönderimde bulunamazlar (Özil, 1996: 182).

(15) *[(Qurban kesen) adam] kimseye borçlı olmasın lazım,...* (Németh, 2014: 240) Vidin

“Kurban kesen kişinin kimseye borçlu olmaması gerekir.”

(9) [*Banım üç istegimi yerine cetirene*] kızımı veririm. (Gülensoy, 1993: 116)
Priştine

(3) [*Dışarda ya ayrı sobede olan kişiler*] görmez, duyar, her ne aski asılacaq ise. (Németh, 2014: 219) Vidin

“Asılacak askıyı (takıyı) dışarıda ya da ayrı odada olan kişiler görmez, duyar.”

(16) *Hepsi* [*ellāni öptülenner*] bana para verdiler. (Kakuk, 1958: 244) Kazanlık
“Ellerini öptüren herkes bana para verdi.”

15. örnekte *kurban kesen adam* özerk nitelemesinde bilinen, belli bir kümeden değil hayali bir kümeden bahsedilmektedir. Dolayısıyla yeni kurulan küme *kavramsal* bir belirlenim değerine sahiptir. Özerk niteleme tekil olarak kurulmuşsa da bahsedilen kümenin gönderimi çoğuldur ve küme üyelerinin tümüne gönderme yapar. 9. Örnekte, özerk niteleme ile kurulan kümenin herhangi bir üyesine gönderme yapılmaktadır ancak bu üyenin kim olduğu tam olarak belli değildir. İsteği yerine getirme şartını sağlayan her kim ise, o kişi/kişiler kastedilmektedir.

3. ve 16. örneklerde özerk niteleme çoğul olarak kurulmuştur. Özerk niteleme ile kurulan kavramın kapsadığı küme, bilinen bir kümedir ve dolayısıyla *belirtili* bir belirlenim değeri alır. Yine kümenin bütün üyelerine gönderme yapılmıştır. Yukarıda gördüğümüz örneklerin hiçbirinde, kurulan kümenin tam olarak hangi üyesinin kastedildiği belli değildir. “Zaten tek ve belirli bir küme üyesini gösterebilmek için özerk nitelemeden yararlanmak, özerk nitelemenin kuruluş amacıyla da örtüşmez” (Akerson-Özil, 2015: 218).

Bitimli yapıdaki özerk nitelemelerde ise koşullu yapılarla kurulan özerk nitelemelerde olduğu gibi, yeni oluşturulan küme tek üyeli ise bu tek üye, eğer küme çok üyeli ise üyelerin tüm kapsanır. Yani ortaçlı yapıda yeni kurulan kümede sayısal indirime gitmek mümkünken, koşullu yapıda aynı imkan yoktur. Ayrıca koşullu yapı *kim, ne* gibi belirlenim değeri taşımayan soru sözcükleri barındırması dolayısıyla bir bilinmeyene gönderme yapar. Bu özellik 5.2.’de tartışılacaktır.

5.1. YOK + İLGI ZAMİRİ BİÇİMİNDE KURULAN YAPILAR

İncelediğimiz metinlerin bazılarında, *yok + ilgi zamiri + çekimli fiil* biçiminde kurulan birtakım yapılarla karşılaştık:

(17) *Cece tutmuş yok nerde yataam.* (Yusuf, 1974: 131) Mitroviça
“Gece oldu, yatacak yerim yok.”

(18) *Yarın saba furununi yogimiş neylen yaksın,...* (Gülensoy, 1993:70) Prizren
“Yarın sabah fırınına yakacak bir şeyi yokmuş.”

(19) *O kuş bu eti arkam koymuştur, başka yok kim koysun.* (Yusuf, 1974: 129) Mitroviça
“O kuş bu eti arkama koymuştur, koyacak başka kimse yok.”

Yukarıda örnekleri görülen, *yok* yüklemi ile kurulan bu isim cümlelerini özerk niteleme olarak değerlendirmeyi uygun gördük. Bitimli yapıdaki özerk nitelemeler yoluyla kavram adları kurulabildiğini belirtmiştik. Bu yapılarda baş ad yer almıyordu ve onun yerini tutan bir ilgi zamiri ile çekimli bir fiil kullanılıyordu. Bu yapıların bitimli özerk nitelemelerden farkı ise, ana cümlelerin daima *yok* yüklemi ile başlaması ve yan cümle yüklemine dilek-istek kipi ile çekimlenmiş bir fiil barındırması. Burada da anlamsal açıdan içi tam dolu olmayan *ne, kim, nerede/nereye* gibi ilgi zamirleri kullanılır. Bunlar yan cümledeki sözdizimsel işlevlerine göre ekler alır ve kavramlaştırılan şeyin ne olduğu hakkında bilgi verir.

Bu yapılar TT.'ye aktarıldığında, örneklerden de anlaşılacağı üzere *-AcAK* eki ile kurulmuş, tercihen sonrasında anlamsal açıdan içi tam olarak dolu olmayan *şey, kimse, kişi, yer* vb. gibi bir sözcükle tamamlanan bitimsiz özerk nitelemelere benzerler.

(20) *...artık yogimiş nereye gitsin hazır imiş üslün.* (Hafız, 1989: 213) Ohrid
“Artık gidecek yeri yokmuş, ölmeye hazırmış.”

Astrid Menz, *Gagausische Syntax* adlı çalışmasında bu tür yapılara değinir ve bunların Bulgarca *ima / njama + soru kelimesi + da (ing. to)* yapısının, *seçilmiş kopyası (Teilstrukturkopie)* olduğu kanaatindedir. Buradaki *ima, to have* anlamındadır ya da kişi söz konusu olmayan durumlarda *being* anlamı taşır. Türkçede *have* ya da *be* fiili yerine bu kalıbın kopyası olan *var/yok* yapıları kullanılır. Ancak burada, Bulgarcada leksikal

fiilin çekimlenmesi açısından bir fark vardır; Bulgarcada leksikal fiil kişiye göre *imam/njamam* biçiminde çekimlenir (1999: 63). Ancak bilindiği üzere Türkçede *var/yok* birimleri kişiye göre çekimlenemez.

Araştırmacı, Bulgarcadaki bu tür kuruluşları gösteren aşağıdaki iki örneği aktarır. Bu örneklerden ilki kişiye göre çekimlenmemiş, ikincisi kişiye göre çekimlenmiştir:

- a) Imam küde da spja
have-1s where to sleep-1s
'I've got somewhere to sleep.'
- b) ima li küde da se krijem?
is Q where to refl hide-1p

'Is there somewhere for us to hide?' (Menz, 1999: 64).

Yukarıdaki örneklerde, yan cümlesinin öznesi genelde çekimli fiilin aldığı kişi eklerinden anlaşılmaktadır. Ancak bazı örneklerde öznenin de somut bir birim olarak ya da bir zamir formunda yan cümle içinde yer aldığı görülür:

(21) *Çocuq yoq nerden alsın, gider qomşinin folundan yumurta çalar, getirir tezesine.* (Németh, 2014:187) Vidin

"Çocuğun alabileceği başka bir yer yok. Gider komşunun folundan yumurta çalar, teyzesine getirir."

(22) *O yok nereye gişin, bana gelecek.* (Hafız, 1989: 213) Ohrid

"Onun gidebileceği bir yer yok, bana gelecek."

21. örnekte *çocuk* birimi açık bir özne olarak cümlede yer almaktadır. 22. örnekte ise özne görevinde *o* zamiri kullanılmıştır.

Menz (1999), bu yapıların Bulgaristan'da konuşulan diğer Türk ağızlarında da bulunduğunu belirtir. Ancak biz, incelediğimiz metinlerden yola çıkarak bu yapıların yalnızca Bulgaristan'da değil, Kosova ve Makedonya'da konuşulan ağızlarda da bulunduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmacı ayrıca, Gagauzcadan örnekler verdiği bu yapılarda, *yok* sözcüğü içeren olumsuz biçimlerin özel kullanımından kaynaklanan bir *olanaksızlık* modal çağrışımından bahseder. Ancak Bulgarca asıllarında, bu tarz bir modal ayrıntı

bulunmak zorunda değildir (Menz, 1999: 65-66). Bizim incelediğimiz bu tarz örneklerin hemen hemen hepsinde *olanaksızlık* anlamı hissedilmektedir.

5.2. KOŞUL YAN CÜMLELERİ

Dillerde, bir dilbilgisel yapı farklı işlevler üstlendiği gibi, bir işlev de değişik dilbilgisel yapılarla ortaya konabilir (Özil, 1993: 86). Daha önce özerk niteleme olarak değerlendirdiğimiz yapılarla eylem temelli geçici kavramlar üretebildiğimizi belirtmiştik. Bu bölümde de yine kavram oluşturma işlevini üstlenen bir diğer yapıdan, koşul yan tümcelerinden bahsedeceğiz.

Koşul tümcelerinin soru kelimeleriyle kurulan belli bir öbeği, kavram yaratma işlevini üstlenebilir. Bu tarz cümlelerde, yine biri ana cümlenin yüklemi diğeri ise koşul tümcesinde bulunan ve bir yükleme tamamlanması gereken açık bir yapı olmak üzere fiil kökenli iki sözcük vardır. Koşul tümcesi yapısı, temel tümcenin bir ögesi durumundadır. Yani ad türü kavramlarla dile getiremediğimiz kişi ya da nesnelere koşul yan tümceleri ile de kavramlaştırabilir, özerk nitelermelerde olduğu gibi bu tür tümcelerle de bir eylemi gerçekleştiren ya da bu eyleme katılan kişi ya da nesnelere işaret edebiliriz (Özil, 1993: 91).

Koşul tümcesi ile kavram oluştururken yine anlamsal açıdan bir önermeyi kavramlaştırır, sözdizimsel açıdan bir tümceyi adlaştırırız. Adlaştırma işlevini içinde bir soru kelimesi barındıran koşul tümceleri ile yaparız. *Kim, ne* gibi soru zamirleri, eylem temelinde kavramlaştıracağımız kişi veya şeylerin tamamına ya da herhangi bir üyesine işaret eder. Buradaki işlevi soru sorma değildir ve dinleyiciden herhangi bir yanıt beklemezler. Belirlenim değeri açısından *belirsiz* ve *özgöl* olmayan soru kelimeleri, koşul cümlesi ile oluşturulan bu geçici kavramın da *belirli* ve *özgöl* bir değer almasını engeller (Özil, 1993: 91-92).

(23) *Padišāin devesi kayb olmuš, [kim bulmušsa] bu kadar bāšiš veridžās.*

(Kakuk, 1958: 242) Kazanlık

“Padişahın devesi kaybolmuş. Kim bulmuşsa bu kadar bahşış vereceğiz.”

Yukarıdaki cümleyi iki ayrı önerme olarak şöyle ifade edebiliriz:

1. Biri/ birileri /bazı kişiler deveyi bulmuş(tur).

2. Ona bu kadar bahşış vereceğiz.

Birinci önermedeki *bulma* eylemini gerçekleştiren kişi(ler) gerçekleştirdikleri eylem dolayısıyla bir küme adı altında toplanmış, ilgi zamiri ve koşul ekli bir fiille oluşturulan koşul yan cümlesi (*kim bulmuşsa*) ile geçici bir kavram adı yaratılmıştır. Sözdizimsel açıdan birinci önerme, bir adın yerini tutabilecek duruma getirilip ikinci önermenin (temel cümlenin) içine yerleştirilmiştir ve temel cümlede tümleç işlevini üstlenmektedir. Yeni kurulan *kim bulmuşsa* ifadesi ile eşgöndermeli olan ikinci önermedeki *ona* birimi ise temel cümlede kullanılamamıştır. Bazı örneklerde bu birimin kullanıldığı da görülür:

(24) [*Çim en isla bakarse*] *one beyciri hediye verecek.* (Gülensoy, 1993: 121)

Priştine

“(Beygire) en iyi kim bakarsa beygiri ona hediye edecek.”

23 ve 24. örneklerde koşul cümlesiyle oluşturulan kavramlar, kastettiği kümenin herhangi bir üyesine gönderme yapmakta fakat tam olarak hangi üyeyi işaret ettiği bilinmemektedir. Dolayısıyla oluşturulan bu yeni kavramlar belirlenim değeri açısından *belirsizdir*.

İncelediğimiz metinlerde *kim, ne, hangi(si), nere(de)* gibi soru kelimelerinin yanı sıra, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere *her kim, her ne* biçiminde kalıplaşmış ifadelerle kurulan koşul yan cümlelerine rastladık.

(25) *Paçavrayı qorler: [her ne giyirse bu maqsım], yaqışqli dursun...* (Németh, 2014: 208) Vidin

“Çocuk her ne giyirse (üzerinde) güzel dursun diye paçavrayı (bezi) koyarlar.”

(26) *Saba olur, [her kimler qalmış ise], onnar-da evine gider.* (Németh, 2014: 219) Vidin

“Sabah olur, her kimler (yatıya) kalmışsa onlar da evlerine gider.”

Akerson'a göre soru kelimeleriyle kurulan koşul yan tümcesi ve özerk niteleme ile oluşturulan kavramların dilbilgisel işlevi aynıdır ama sözdizimsel açıdan arada birtakım farklar mevcuttur. Ve eğer bir dilde aynı işlevi üstlenen iki farklı biçim varsa bu biçim farkı mutlaka işlev farkına bağlıdır (1993: 95). Özil de, bir dilde aynı işlevi taşıyan iki ya da daha fazla yapının çeşitli kullanım değerleri olduğuna dikkat çekmektedir (1993: 91). Bahsedilen iki yapı da yeni kavram yaratma amacına hizmet etmektedir. Bu durumda farkı başka bir düzlemde, edimbilim (kullanımbilim) düzleminde aramak gerekir

(Akerson,1993: 95). Akerson, edimbilim düzlemine ait bu farkları aşağıda vereceğimiz maddelerle açıklar.

Metin türü açısından bakıldığında yazılı metinlerde koşullu yan tümce kullanımı sınırlıdır. Bu yapılara genellikle edebi metinlerdeki karşılıklı konuşma bölümlerinde rastlanmaktadır. Yani koşullu yapılar daha çok günlük konuşma dili bağlamında kullanılmaktadır (Akerson, 1993: 96). Ağızlar da konuşma biçimleri olduğundan, incelediğimiz metinlerde bu tip koşullu yapılara sık rastladık.

Yazılı metinlerde uzun, karmaşık ortaçlı yapılara sık rastlanırken bu oran konuşma dilinde düşer. Çünkü yazılı metinde uzun bir ortaç öbeği varsa geriye dönüp göz atmak mümkündür. Fakat konuşma dilinde aynı durum söz konusu değildir. Konuşma dilinde ya kısa ortaçlı öbekler ya da belli durumlarda koşullu yapılar tercih edilir. Koşullu yapıların konuşma dili türündeki söylemlerde tercih edilmesi Akerson'a göre bu yapının bir aktarım kolaylığı sağladığını da göstermektedir (1993: 96).

Peki koşullu yapı neden aktarım kolaylığı sağlar? Akerson bu durumun sebebini de birkaç maddede açıklamaktadır:

Öncelikle zaman ve görünüş gösterme açısından bu iki yapı birbirinden farklıdır. Ortaçlı yapılarda fiil bitimli değildir ve zaman işlevi, temel cümlenin yüklemi ve zarflar gibi diğer birimlerin yardımıyla dışa vurulur. Koşul cümlelerinin fiili ise zaman çekimi açısından ortaçlı yapılarla kıyaslandığında daha bağımsızdır. Ayrıca ortaç ekleri üzerinde görünüş özelliklerini göstermek imkansızdır. Yani zaman ve görünüşü vurgulamada koşullu yapılar daha avantajlıdır (Akerson,1993: 96-98).

(27) *İnsanın biri [babası ne vermiş ise], sunnet olacak vaqıtta, zenneler arasında gösterir, hem bağırır:...* (Németh, 2014: 219) Vidin
“Zenneler arasından bir kişi, (çocuğun) sünnet olacağı zaman babası ne vermiş ise (onu) gösterir ve bağırır:...”

Yukarıdaki örnekte fiilin aldığı ekin (-miş) geçmiş zamanda *bitmişlik* ifade ettiği açıktır. Aynı cümleyi ortaçlı bir özerk niteleme olarak kurmak mümkündür:

“İnsanın biri babasının verdiğini / verdiği şeyi, ...”

Fakat bu durumda kullanılan *-Diğl* ortaç eki eylem zamanını tam olarak yansıtmamaktadır. Cümlenin zamanı, bağlama ve temel cümlenin yüklemine göre farklı

şekillerde yorumlanabilir. Burada *-Diğl* ortaç ekinin kullanılma sebebi, eylemin geçmişte gerçekleştiğini bildirmek değil, ortacın tümleçlerinden birini gösteriyor olmasıdır.

Ortaç eklerinin bir dizisinin öznesini diğer dizisinin ise tümleçlerinden birini temsil etmede kullanıldığını söylemiştik. Ancak ortacın tam olarak hangi tümlecini temsil ettiğini ayırt edemeyiz. Yani tümlecin türünü gösteren dilbilgisel bir ipucu yoktur. Hangi tümleci temsil ettiğini fiile dair sahip olduğumuz bilgiye dayanarak tespit edebiliriz. Ancak koşullu yapıda işlevler ayrılabilir. Ortaçlı yapıda ortaç üzerine yığılan tümleç gösterme işlevi, koşullu yapılarda *kim, ne* gibi bağımsız birimlerce üstlenilir ve bu birimler fiilin gerektirdiği durum eklerini alabilir. Yani koşullu yapıda yeni kurulan kavramın fiilin hangi tümlecini temsil ettiği açık bir şekilde gösterilebilir (Akerson, 1993: 98-100).

(28) *Hade atın oklari, [nereye düşerse] odor sizin igbalınıs.* (Hafız, 1980: 121)

Prizren

“Hadi atın okları. (Oklar) nereye düşerse sizin kısmetiniz odur.”

28. örnekte, koşullu yapıyla kurulan yeni kavram, fiilin *-e* durum eki almış *yer tümlecini* belirtmektedir. Bunu biçimbirimsel olarak *nereye* bağımsız birimi üzerinde görebilmemiz mümkündür.

(29) *Evel gittim orayı o zaman. [nöbet bekledim vere].* (Tosun, 2003: 186)

Tekirdağ

“Nöbet beklediğim yere daha önce gittim.”

Bir mekanın kavramlaştırıldığı ortaçlı yapıyla kurulan 29. örnekte (*nöbet beklediğim*) ise *-Diğl* ortaç eki ile kurulduğu için kendi tümlecini nitelediği açıktır. Ortaç haline getirilen yan cümle fiili (*nöbet bekle-*), *-de* durum ekli *yer tümlecini* nitelediği halde, bunu gösteren biçimbirimsel bir ipucu yoktur.

Ayrıca *yer (-de tümleci)* ve *yön tümleçlerini* gösteren ortaçlı özerk nitelemeler bir nitelenen öge olmadan kurulamaz (Akerson-Özil, 2015: 212)(bk. özerk niteleme). Yani bu tür tümleçler ortaçlı yapıyla kavramlaştırılmaz. Bunlar kavramlaştırılmak istendiği takdirde mutlaka bir yönetici ada ihtiyaç duyarlar (Akerson, 1993: 99). 29. örnekte de görüleceği üzere, ortaç eki ile kurulan *nöbet beklediğim yer* birimi, temel cümle içerisinde *yer* başadı olmaksızın kullanılamaz. **Nöbet bekledime* gibi bir kullanım elbette ki doğru kabul edilemez. Ancak örnekte de görüldüğü gibi koşul yan cümlesi

vasıtasıyla kurulan kavramlaştırma işleminde başada ihtiyaç duyulmaz. Çünkü kullanılan ilgi zamiri bir mekanın kavramlaştırıldığını göstermektedir.

Ortaçla kurduğumuz yeni kavram temel cümle içinde de bir işlev üstlenebilir ve bu işleve göre tekrar durum eklerini alabilir. Ancak koşullu yapıda yeni kurulan kavramın temel cümle içinde üstlenmesi gereken durum eki, temel cümlede bu kavramla eşgöndermeli bağımsız bir birim tarafından üstlenilebilir. Yani ortaçlı yapıda aynı birim üstüne yığılan pek çok dilbilgisel işlev burada bağımsız birimlerce karşılanır (Akerson, 1993: 101-102).

(30) *Ema her celen bir cürdügünü, bildiğini sülesin.* (Hafız, 1980: 127) Prizren
“Ama her gelen bir gördüğünü, bir bildiğini söylesin.”

(24) [*Çim en isla bakarse*] *one beyciri hediye verecek.* (Gülensoy, 1993:121)
Priştine

“(Beygire) en iyi kim bakarsa beygiri ona hediye edecek.”

Öncelikle 30. örnekteki *gördüğü* yapısını ele alalım. *-Dik* eki dolayısıyla ortacın tümleçlerinden birini gösterdiği anlayabiliriz. Fakat bu tümlecin türünün *-i tümleci* olduğunu ancak fiilin istemine bakarak tespit edebiliriz; çünkü tümlecin türünü belirten başka bir dilbilgisel ipucu yoktur. Ayrıca *-Diğl* ekiyle kurulan ortacın, eylemin kişisini belirtmek için şahıs eki de alması gerekir. Burada 3. tekil kişiden bahsedildiği için ortaç başka bir ek almamıştır. Zaman gösterme işlevi de ortaca yüklenmiştir. Fakat yalnızca ortaca bakarak zaman dilimini tam olarak belirlemek mümkün değildir. *-Diğl* eki kullanılarak kavramlaştırılan ve adlaştırılan *gördüğü* birimi aynı zamanda temel cümlelerin *-i tümleci*dir ve bu sebeple ortaç *-i* durum ekini de üstlenmiştir. Yani pek çok işlev ortaç üzerinde gösterilmiştir.

24. örnekte ise yan cümlelerin zamanı (geniş) ve öznesi (3. kişi) fiil üzerinde (*bakarse*) gösterilmiş, yeni kurulan kavramın temel cümlede üstleneceği tümleç işlev dolayısıyla alacağı *-e* durum eki ise, temel cümlede yeni kurduğumuz kavramla eş göndermeli olan o birimi tarafından üstlenilmiştir. Koşullu yapılarda çeşitli işlevler farklı birimler tarafından üstlenilmekte, tüm işlevler tek bir birim üzerine yığılmamaktadır.

Yani koşullu yapı dilbilgisel açıdan ortaçlı yapıya göre daha çözümleyicidir. Bu çözümleyici olma özelliği, istediğimiz unsuru cümlelerin odak noktası yapmada kolaylık sağlar. Odaklaştırılmak istenen birim genelde bağımsız bir birim olmalıdır. Bu

bağımsızlığı ise belirtildiği üzere yeni kurulan kavramın öğelerini bağımsız biçimler olarak ayırarak koşullu yapı sağlar (Akerson, 1993: 102).

Fakat belirlenim dolayısı ile tüm ortaçlı yapıları koşullu yapılarla karşılayamayız. Çünkü koşullu yapıda yeni kurulan kümede, eğer küme tek üyeli ise bu tek üye, eğer küme çok üyeli ise üyelerin tüm kapsanır. Yani ortaçlı yapıda yeni kurulan kümede sayısal indirime gitmek mümkünken, koşullu yapıda aynı imkan yoktur. Ayrıca koşullu yapı *kim, ne* gibi belirlenim değeri taşımayan soru sözcükleri barındırması dolayısıyla bir bilinmeyene gönderme yapar. Yani koşullu yapı belirlenim şemasında bir noktada kalır. Ancak ortaçlı yapı belirlenim şemasının çeşitli aşamasında kullanılabilir (Akerson, 1993:102-103).

(31) [*Çim buraya girerse] da bir defa ceri dünmez. (Gülensoy, 1993: 86) Prizren*
“Kim bir kez buraya girerse bir daha geri dönmez.”

(25) *Paçavrayı qorler: [her ne giyerse bu maqsım], yaqışqli dursun... (Németh, 2014: 208) Vidin*

“Çocuk her ne giyerse (üzerinde) güzel dursun diye paçavrayı (bezi) koyarlar.”

(26) *Saba olur, [her kimler qalmış ise], onnar-da evine gider. (Németh, 2014: 219) Vidin*

“Sabah olur, her kimler (yatıya) kalmışsa onlar da evlerine gider.”

Yukarıdaki 31. örnekte, bahsedilen *yere girme* eylemini gerçekleştiren kişilerden oluşan bir küme daraltılarak içerisindeki bir üyeden bahsedilmektedir. Ancak üyenin tam olarak kim olduğu belli değildir. 26. örnekte ise *(yatıya) kalma* eylemini gerçekleştirilen çok üyeli bir küme kurulmuş ve bu üyelerin tümü kastedilmiştir. Fakat bu üyelerden herhangi birini göstermek koşullu yapıda mümkün değildir.

Bu bölümde kavram yaratmada kullanılan özerk nitelemeleri ele aldık. Bitimli ve bitimsiz yapıdaki özerk nitelemeleri yapısal ve sözdizimsel özellikleri açısından karşılaştırarak değerlendirdik. Kullanımda özerk niteleme ile aynı işlevleri üstlenen, bölgedeki diğer dillerden kopyalanmış *yok + ilgi zamiri + bitimli fiil* kuruluşlu yapıları inceledik. Yine sözdizimsel açıdan farklı özellikler gösterebilirler de, kullanımda özerk nitelemeler ile aynı işlevlere hizmet ediyor olmalarından dolayı, koşul cümlelerinin özel bir türünü de özerk nitelemelere dahil ettik ve ortaçlı özerk nitelemelerden ayrılan yönlerini değerlendirdik.

SONUÇ

Rumeli ağızlarındaki ilgi cümlelerinin ele alındığı bu çalışmada, Türkiye sınırları içerisinde Edirne ve Tekirdağ; Türkiye dışında Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova çevresinden ele edilen metinler taranmıştır. Metinlerden yola çıkılarak Kosova ve Makedonya ağızlarında, Hint-Avrupa dillerindeki örneklerine benzer şekilde oluşturulan bitimli ilgi cümlelerinin daha sık kullanıldığı söylenebilir. Yunanistan, Bulgaristan ve Doğu Trakya (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) civarındaki ağızlarda ise bitimsiz ilgi cümlelerinin daha geniş kullanım alanı bulunduğu görülür. Ancak bunun çok genel bir değerlendirme olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Bulgaristan'ın kuzeyinde yer alan, Sırbistan ve Romanya'ya komşu olan Vidin ile Makedonya'ya yakın Köstendil civarından elde edilen metinlerde, bitimli yapıların tercih edildiği görülür. Dilin sınırlarının siyasi ya da coğrafi sınırlara göre belirlenemediği aşikardır. Ancak Türkiye Türkçesinin konuşulduğu alanlardan uzaklaşıp bölgedeki diğer dillerin kullanıldığı alanlara doğru ilerledikçe bitimsiz yapıdaki ilgi cümlesi kullanımlarının azaldığı görülür; fakat kullanımdan düştüklerini söylemek çok doğru olmaz.

İncelediğimiz metinler içerisinde yakın tarihli metinler olmakla birlikte, çok eski tarihli olanlar da mevcuttur. Dildeki yapıların zaman içerisinde çeşitli sebeplere bağlı olarak değiştiği düşünüldüğünde, yıllar öncesinden derlenen metinlerden yola çıkarak bugün hangi biçimlerin ne ölçüde kullanıldığı hakkında kesin fikir beyan etmek mantıklı değildir. Bunu yapabilmek için, Rumeli coğrafyasında Türkçenin konuşulduğu bölgelerden yeni metinler derlenmesi ve bunlar üzerinde nicel ve nitel araştırma yöntemleri doğrultusunda incelemeler yapılması gerekir.

KAYNAKÇA

- Akerson, Erkman F. (1993) "Türkçede Eş İşlevli Dilbilgisel Yapıların Kullanım Değerleri", *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını: 371, 95-103.
- Akerson, F.- Özil, Ş. (2015) *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Cümleler*, Ankara: TDK.
- Andrews, A. (2007) "Relative Clauses", *Language Typology and Syntactic Description (second edition)*, New York: Cambridge University Press.
- Aydın, İ. (2004) "Türkçede Yan Tümce Türleri ve İşlevleri", *Tömer Dil Dergisi*, 126, 29-55.
- Banguoğlu, T. (2000) *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK.
- Bayraktar, Nesrin, (2004) *Türkçede Filimsiler*, Ankara: TDK.
- Cem-Değer, A. (2001) "Karşılıklı Konuşma Söyleminde Ortaçlar", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 46-55.
- Comrie, B. (2017) *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi* (çev. İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yayınları, 2. baskı.
- Csato, E. (1985) "A syntactic analysis of participle constructions in Modern Turkish", Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985.
- Dede, M. (1978) "Why Should Turkish Relativization Distinguish Between Subject and Non-Subject Head Nouns?", *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 67-77.
- Dryga, I. (2009) "Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, Ankara: TDK.
- Ergin, M. (2013) *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Bayrak.

- Erimer, K. (1970) "Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi, *TDAY Belleten*, 211-236.
- Friedman, V. (2002) "Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi", *Türkler*, c.20.
- Gencan, T. N. (1971) *Dilbilgisi*, Ankara: TDK.
- _____ (2001) *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göğüş, B. (1968) "Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri", *TDAY Belleten*, 89-142.
- Gülensoy, T. (1981) *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- _____ (1993) *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Günşen, A. (2010) "Rumeli Ağızlarının Sözdizimi Üzerine-I", *Turkish Studies*, 5/1, 462-493.
- _____ (2012) "Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Deneme", *Turkish Studies*, 7/4, 111-129.
- Hafız, N. (1999) "Kosova Türk Ağızlarında Sırp ve Arnavut Dilinin Etkisi", 3.Uluslararası Türk Dili Kurultayı (1996), Ankara: TDK.
- Haig, G. (1998) *Relative Constructions in Turkish*, Wiesbaden: Harrasowitz.
- Johanson, L. (1975) "Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine", 1. *Türk Dili Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972*, Ankara, 525-539.
- _____ (2014) *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (çev. Nurettin Demir), Ankara: TDK.
- Karabulut, F. - Ulutaş, İ. (2007) "Sıfat Fiilli Yapıların Tipolojisi: Türk Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri ile Karşılaştırılması", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri (ICANAS-38)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 899-938.

- Kapller, M. (2008) "Contact-induced effects in the syntax of Cypriot Turkish", *Turkic Languages*, 12/2, 196-213.
- Karahan, L. (1994) "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", *Türk Dili*, 505, 19-23.
- _____ (2014) *Türkçede Söz Dizimi (20.baskı)*, Ankara: Akçağ.
- Keenan, E. - Comrie, B. (1977) "Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar", *Linguistic Inquiry*, 1, 63-99.
- Kerslake, C.- Göksel A. (2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge.
- Korkmaz, Z. (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2010) "Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Arasında Sosyo-Lengüistik Açından Kısa Bir Karşılaştırma", *Bellekten* 2010/2.
- _____ (2014) *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi (4. baskı)*, Ankara: TDK.
- Kornfilt, J. (1997) *Turkish*, London: Routledge.
- Lehmann, C. (1986) "On the Typology of Relative Clauses", www.christianlehmann.eu/publ/typology_relative_clauses.pdf, erişim tarihi: 12.06.2017
- Matras, Y. (2006) "Layers of Convergent syntax in Macedonian Turkish", *Turkish Languages in Contact*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Matras, Y.- Tufan, Ş. (2007) "Grammatical Borrowing in Macedonian Turkish", *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter; 215-227.
- Menz, A. (1999) *Gagausische Syntax: Eine Studie Zum Kontaktinduzierten Sprachwandel*, *Turcologica* 41, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Mollova, M. (1996) "Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi", *TDAY Bellekten*, 167-176.
- Németh, G. (1981) "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", *TDAY Bellekten* 1981-1982, s.113-167.
- _____ (2014) *Vidin Türkleri (çev. Abdurrahman Güzel)*, Ankara: TDK.

- Öztürk, B. (2011) "Türkçe Ortaç Yapılarında Kullanılan Eklerin Seçimi", 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı (Mayıs 2010), Ankara: ODTÜ, 233-243.
- Özil, Ş. (1993) "Türkçede Eş İşlevli Dilbilgisel Yapılar", *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını: 371, 85-97.
- Özsoy, S. (1994). "Türkçe'de Ortaç Yapısı", *Dilbilim Araştırmaları-1994*, Ankara: Hitit Yayınevi.
- Schroeder, C. (1997) "Relative ki- Clauses and the Structure of Spoken Turkish", *Proceedings of VIIIth International Conference on Turkish Linguistics*, Ankara, 347-363.
- Şimşek, R. (1987) *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*, Trabzon: Kuzey Gazetecilik.
- Tosun, İ.- Koç, A. (2014) "Yapı Bakımından Tümce Türleri ve Yan Tümce", *Turkish Studies*, 9/9, 969-990.
- Ulutaş, İ. (2004) *Relative Clauses in Gagavuz Syntax*, İstanbul: Isis Press.
- Underhill, R. (1972) "Turkish Participle", *Linguistic Inquiry*, 3, 87-99.
- Üstünova, K. (2002) *Türkçede Yapı kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Üstüner, A. (2002) *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiiller*, Ankara: TDK.
- Yenisoy Süleymanoğlu, H. (1998), *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri*, Ankara: TDK.

TARANAN METİNLER

- Abdurrahman, K. (1984) "Viçitirin Folkloru", *Çevren*, 43, 112-122.
- Dindar, M. (1981) "Dobırçan Lehçesiyle Söylenen Halk Masalları", *Çevren*, 8, 127-127.
- Eckmann, J. (1962) "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Nemeth Armağanı*, Ankara: TDK, 111-144.
- Elçin,Ş. (1964) "Florina Ağzı", *Türk Kültürü Araştırmaları*,2, 245-253, Ankara: TKAE.
- Gülensoy, T. (1993) *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Hafız, N. (1980) "Prizren'de Türk Masalları", *Çevren*, 7/1, 115-128.
- _____ (1989) *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- Jable, E. (2010) *Kosova Türk Ağzları İnceleme Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- KAKUK, S. (1958) "Textes Turcs de Kazanlyk II", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, 8, 241-311.
- _____ (1972), "Le Dialecte Turc d'Ohrid en Macédoine", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, 26 (2-3), 227-282.
- Kalay, E. (1998) *Edirne İli Ağzları*, Ankara: TDK.
- Morina, C. (1985) "Mamuşa Folklorundan Birkaç Masal", *Çevren*, 12, 109-122.
- Morina, İ. (1978) "Mamuşa Tarihi Abideler ve Folklor Hazinesi", *Çevren*, 6/17, 201-207.
- Németh, G. (2014) *Vidin Türkleri* (çev. Abdurrahman Güzel), Ankara: TDK.
- Salimehmed, N. (2006) *Bulgaristan Kırcaali ve Çevresi Türk Ağzı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Özden, M. (2016) *Batı Trakya Gümülcine Ağzı*, Trakya Üniversitesi Yayınları.

Şirin, T. (2001) *On Word Order in Gostivar Turkish*, Unpublished Master Thesis, Boğaziçi University.

Tosun, İ. (2004) *Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Tunuzlu, İ. (1973) "Vıçıtırın Ağzında Masallar ve Türküler", *Çevren*, 1, 114-124.

Yusuf, S. (1974) "Mitroviça Folklorundan", *Çevren*, c.2/4, s.124-132.

Ek 1.

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 22/01/2018</p>
<p>Tez Başlığı / Konusu: RUMELİ AĞIZLARINDA İLĞİ CÜMLELERİ</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 22.01.2018 </p> <p> Adı Soyadı: SEDEF KILIÇ Öğrenci No: N14121824 Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. </p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">Uygundur.</p> <p style="text-align: center;"> PROF. DR. NURETTİN DEMİR </p> <p> Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr </p>

Ek 2.

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 22/01/2018</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: RUMELİ AĞIZLARINDA İLGİ CÜMLELERİ</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 83 sayfalık kısmına ilişkin, 22/01/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/<u>dâhil</u> 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <div style="text-align: right;"> 22.01.2018 </div> <p>Adı Soyadı: SEDEF KILIÇ</p> <p>Öğrenci No: N14121824</p> <p>Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI</p> <p>Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI</p> <p>Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p>UYGUNDUR.</p> <div style="text-align: center;"> PROF. DR. NURETTİN DEMİR </div>